

В. Д. Понікаров
С. М. Попова
Д. В. Назаренко

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

Київ – 2007

УДК 347(075.8)
ББК 67.99(4Укр)2я73
П 56

Рецензенти:

Рябченко О. В. — доктор юридичних наук, професор Харківського національного університету внутрішніх справ;

Іванов Ю. Б. — доктор економічних наук, професор Харківського національного економічного університету.

Понікаров В. Д., Попова С. М., Назаренко Д. В.

П 56 Цивільне право. Навчальний посібник — К.: Центр учбової літератури, 2007 — 196 с.

ISBN 978-966-364-497-4

Розглянуто основні положення цивільного права, особисті немайнові права фізичних осіб, право власності та інші речові права згідно з Цивільним кодексом України. Основну увагу приділено висвітленню загальних положень про цивільно-правові договори та дослідженню окремих видів зобов'язань: договірних та недоговірних.

Призначений для студентів та аспірантів вищих економічних і юридичних навчальних закладів, може бути корисним для менеджерів підприємств різних форм власності.

ISBN 978-966-364-497-4

© Понікаров В. Д., Попова С. М.,
Назаренко Д. В. 2007.

© Центр учбової літератури, 2007.

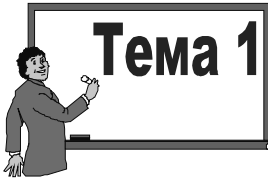
Вступ	4
<i>Тема 1.</i> Основні положення цивільного законодавства	5
<i>Тема 2.</i> Суб'єкти цивільних правовідносин та об'єкти цивільних прав	20
<i>Тема 3.</i> Особисті немайнові права фізичних осіб	38
<i>Тема 4.</i> Право власності та інші немайнові права	48
<i>Тема 5.</i> Право інтелектуальної власності	63
<i>Тема 6.</i> Зобов'язальне право	77
6.1. Загальні положення про зобов'язання	77
6.2. Загальні положення про договір	86
6.3. Окремі види договірних зобов'язань	93
6.4. Недоговірні зобов'язання	144
<i>Тема 7.</i> Спадкове право	156
<i>Тема 8.</i> Сімейне право	166
ГЛОСАРІЙ	173
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	195

Процес переходу до ринкових відносин, що ґрунтується на демократизації управління суспільним життям, роздержавленні власності та існуванні різних її форм, розширенні прав юридичних та фізичних осіб у господарській сфері потребує більш якісної системи правового регулювання суспільного виробництва, відносин власності та товарно-грошового обігу. Серед юридичних форм, які спроможні забезпечити реалізацію цих завдань в економічній сфері, велику роль відіграє цивільне право з притаманним йому диспозитивним методом регулювання майнових та немайнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників.

Цивільне право є однією з провідних галузей у системі права, яка нарівні з іншими галузями знаходиться у стані реформування внаслідок змін соціально-економічних відносин, що відбуваються в Україні. Це підтверджується прийняттям у лютому 2003 р. нового Цивільного кодексу України.

Оскільки цей Цивільний кодекс містить значну кількість нових положень, виникає необхідність з'ясування їх сутності та особливостей застосування в сучасних умовах. Тому метою даної роботи є формування у студентів спеціальності 6.050100 «Економіка підприємства» послідовної системи знань у сфері цивільно-правового регулювання господарських відносин. І це дуже важливо, оскільки знання основних норм цивільного права є передумовою прийняття оптимальних рішень у сфері управління економічною діяльністю як окремих юридичних осіб, так і фізичних осіб — підприємців.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Система цивільного права є сукупністю окремих цивільно-правових норм (правових приписів, правил поведінки), які регулюють особисті немайнові та майнові відносини їх учасників, що логічно пов'язані між собою та поєднані в окремі інститути та підгалузі права, котрі можуть діяти відносно самостійно й автономно.

Систему цивільного права як самостійної галузі права слід відрізнити від Цивільного кодексу України (далі — ЦК) та інших актів цивільного законодавства України, які є лише зовнішньою формою права.

Тому ототожнювати поняття «право» і «закон» не можна, оскільки категорія «право» є більш широким поняттям. Це поняття охоплює усі загальнообов'язкові норми, що існують у суспільстві, а не лише сукупність нормативних актів, що видаються державними органами.

Сучасна система права України виходить з розподілу галузей права на приватне і публічне. Причому, якщо римське право вважало, що основним критерієм поділу права на приватне і публічне є критерій інтересів (публічне право захищає інтереси Римської держави, а приватне — стосується лише користі окремих осіб), то сьогодні більшість вчених вважає, що критерієм поділу, головним чином, є спосіб побудови і регулювання юридичних відносин, притаманний системі приватного та системі публічного права. І цей факт зафіксовано в ст. 1 ЦК, де зазначається, що цивільним законодавством регулюються **особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини)**, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. А до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових і бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується.

Таким чином, **публічне право** складають правові норми, що регулюють відносини, пов'язані з державними або суспільними

інтересами, і які засновані на підпорядкуванню їх учасників владним інституціям. А основним методом регулювання таких відносин є **метод владних розпоряджень (імперативний або командно-вольовий метод)**.

Приватне право — це сукупність норм, які регулюють відносини, що будуються на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленні й майновій незалежності їх учасників. Основним методом цивільно-правового регулювання є **диспозитивний**, що характеризується сукупністю специфічних засобів впливу на учасників цивільних відносин, заснованих на юридичній рівності сторін. Оскільки для цього методу регулювання в більшості випадків притаманна відсутність категоричних розпоряджень учасникам відносин, то останнім надається можливість самостійно обирати тип поведінки в межах чинного законодавства та врегульовувати цивільні відносини на свій розсуд, за винятками, встановленими цивільним законодавством (наприклад, повернути безпідставно отримане майно, відшкодувати збитки і т. ін.).

Тому вчені Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого визначають **цивільне право** як приватне право (в об'єктивному розумінні) — тобто сукупність правових норм, які регулюють шляхом диспозитивного методу особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Оскільки **предметом** галузі права є ті суспільні відносини, що регулюються нею, то предметом **цивільного права є особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини)**.

Цивільне право України поділяється на дві частини — Загальну та Особливу. В Загальній частині визначаються: коло суспільних відносин, що регулюються цивільним законодавством; загальні засади цивільного законодавства; джерела цивільного права; підстави виникнення цивільних прав та обов'язків; порядок захисту цивільних прав та інтересів; об'єкти цивільних відносин тощо.

Особлива частина цивільного права присвячена таким інститутам права, як: особисті немайнові права фізичної особи; право власності та інші речові права; право інтелектуальної власності; зобов'язальне право; спадкове право.

Основу цивільного законодавства України становить Конституція України. Хоча Конституція і не є самостійним актом цивільного законодавства, окремі її положення є нормами цивільного права, котрі безпосередньо регулюють цивільні відносини і можуть застосовуватися для захисту цивільних прав та інтересів. Так ст. 41 Конституції зазначає, що кожен має право володіти,

користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Стаття 92 Конституції підкреслює, що виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності, правовий режим власності, правосуб'єктність громадян тощо. Таким чином Конституція є основним джерелом національного права та базою кожної галузі права, у тому числі й цивільного.

Але **основним актом цивільного законодавства** є Цивільний кодекс України. Причому цивільні відносини можуть регулюватися іншими законами України, актами Президента України та постановами Кабінету Міністрів України. Але всі ці акти повинні відповідати Конституції України та Цивільному кодексу України. Інші органи державної влади можуть видавати нормативно-правові акти, що регулюють цивільні відносини, лише у випадках і в межах, встановлених Конституцією.

Акти цивільного законодавства регулюють тільки ті відносини, які виникли з дня набрання чинності цими актами. Ці акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують цивільну відповідальність особи.

Частиною національного цивільного законодавства України є також чинні міжнародні договори, які регулюють цивільні відносини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Причому міжнародні договори, чинні в Україні, мають пріоритет перед національним цивільним законодавством. Якщо у чинному міжнародному договорі, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом національного цивільного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України.

Загальними засадами (принципами) цивільного законодавства України є:

1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;

2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією;

3) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;

4) судовий захист цивільних прав та інтересів;

5) справедливість, добросовісність та розумність;

6) свобода договору, тобто сторони мають право укладати договори, які не передбачені актами цивільного законодавства, але відповідають загальним його принципам.

Серед багатьох різних зв'язків, що складаються і діють у суспільстві (сімейні, релігійні, культурні та ін.), існують відносини, дії учасників яких регулюються положеннями цивільного права. Тобто, **цивільні правовідносини** — це особисті немайнові та майнові відносини, що регулюються нормами цивільного права та виникають між рівноправними суб'єктами, які наділені цивільними правами та обов'язками.

Підставою для виникнення цивільних прав і обов'язків є юридичні факти. До юридичних фактів в цивільному праві відносять обставини, які встановлюють, припиняють або змінюють цивільні права та обов'язки сторін. Стаття 11 ЦК містить перелік юридичних фактів, що є підставою для виникнення цивільних прав та обов'язків:

1) створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності;

2) завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі;

3) договори та інші правочини;

Правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Правочини характеризуються рядом ознак, які дають можливість відокремити їх від інших юридичних фактів.

По-перше, правочин є вольовим актом і цим відрізняється від юридичних подій, що відбуваються незалежно від волі осіб. По-друге, правочин як дія, спрямована на досягнення певних результатів, що мають правовий характер (набуття, зміну або припинення цивільних правовідносин). По-третє, правочин завжди є правомірною дією, і цим він відрізняється від правопорушення. По-четверте, правочини завжди є діями суб'єктів цивільного приватного права, які засновані на юридичній рівно-

сті їх учасників. І ці ознаки є загальними для усіх правочинів, різноманітність яких дозволяє класифікувати їх за певними ознаками.

Правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори). Односторонній правочин може створювати обов'язки лише для особи, яка його вчинила (наприклад складання заповіту). Дво- чи багатостороннім правочином є погоджена дія для двох або більше сторін (договір купівлі-продажу).

Залежно від наявності або відсутності обов'язку однієї зі сторін надавати зустрічне матеріальне відшкодування **правочини поділяються на відплатні та безвідплатні**.

Відплатним є правочин, в якому обов'язку однієї сторони вчинити певну дію відповідає зустрічний обов'язок іншої сторони з надання певного блага (договір міни). **Безвідплатним** є правочин, в якому вищевказаний обов'язок відсутній (договір дарування).

Залежно від моменту, з якого правочин вважається укладеним, вони поділяються на **консенсуальні та реальні**. **Консенсуальним** (від лат. consensus — *згода*) є правочин, для вчинення якого достатньо лише досягнення сторонами згоди щодо його істотних умов (договір поставки). **Реальний** правочин (від латин. res — *реч*) вважається вчиненим лише тоді, коли відбудеться передача певної речі, а права та обов'язки виникають за ним з моменту її передачі (договір позики).

Залежно від значення підстави правочину для його здійснення вони поділяються на **казуальні** (від латин. causa — *ціль*) та **абстрактні** (від латин. abstraho — *виділяю*). У **казуальних** правочинах підстави мають особливе значення, оскільки від них залежить їх дійсність (отримання майна у користування за договором оренди). Відсутність підстави або її незаконність для казуального правочину призводить до його недійсності. В **абстрактних** правочинах їх дійсність не залежить від підстави — тобто правової цілі правочину (видача векселя).

Правочини також поділяються на умовні та безумовні. **Умовним** є правочин, в якому правові наслідки пов'язуються із певною обставиною, яка може настати або не настати у майбутньому. Така обставина може бути вільно обрана сторонами, але не повинна суперечити актам цивільного законодавства та моральним нормам суспільства (випуск приміщення після закінчення строку оренди). Правочини, що не містять таких обставин (відкладальних або скасувальних умов), є **безумовними**.

В залежності від строку дії правочини поділяються на строкові та безстрокові. Строкові правочини — це такі правочини, в яких обумовлюється момент, з якого вони набувають чинності, або момент припинення їх дії. **Безстроковими** є правочини, в яких не вказується термін, з якого вони втрачають дію.

Окремим видом правочинів є **фідуціарні** (від латин. *fiducia* — *довіра*) **правочини**, які характеризуються наявністю між сторонами правочину особисто довірчих відносин (договір доручення). Втрата таких відносин між сторонами у фідуціарному правочині дає право будь-якій з цих сторін відмовитися від нього.

Правочин є дійсним, якщо він відповідає загальним вимогам дійсності правочину, до яких відносяться:

- законність змісту правочину;
- вільне волевиявлення учасника правочину та відповідність змісту його внутрішнім намірам;
- відповідність форми вчинення правочину вимогам закону;
- спрямованість правочину на реальне настання правових наслідків;
- захист прав та інтересів малолітніх чи непрацездатних дітей при вчиненні правочинів їх батьками (усиновлювачами).

Окрім того, зміст правочину не може суперечити ЦК, іншим актам цивільного законодавства, а також моральним засадам суспільства. Особа, що вчинила правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. Правочин може вчинятися усно або в письмовій формі. Форму оформлення конкретного правочину встановлює закон.

Усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх вчинення, за винятком правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність. Юридичній особі, що сплатила за товари або послуги на підставі усного правочину, другою стороною повинен бути виданий документ, що підтверджує підставу сплати та суму сплачених грошових коштів.

Правочин вважається таким, що вчинений у письмовій формі, якщо він підписаний його стороною (сторонами) та його зміст зафіксовано в одному або кількох документах, листах, телеграмах, якими обмінялися сторони. Правочин, який вчиняє юридична особа, підписується особами, уповноваженими на це її установчими документами, довіреністю, законом або іншими актами цивільного законодавства, та скріплюється печаткою. У письмовій формі належить вчиняти:

- 1) правочини між юридичними особами;
- 2) правочини між фізичною та юридичною особою, крім тих, які повністю виконуються сторонами в момент їх вчинення;
- 3) правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- 4) інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма.

Правочин, вчинений у письмовій формі, підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації лише у випадках, встановлених законом або домовленістю сторін.

Зміст правочину може бути витлумачений стороною (сторонами). На вимогу однієї або обох сторін суд може постановити рішення про тлумачення змісту правочину. При тлумаченні змісту правочину беруться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів. Якщо буквально значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів не дає змоги з'ясувати зміст окремих частин правочину, їхній зміст встановлюється порівнянням відповідної частини правочину зі змістом інших його частин, усім його змістом, намірами сторін.

Якщо немає можливості визначити справжню волю особи, яка вчинила правочин, до уваги беруться мета правочину, зміст попередніх переговорів, усталена практика відносин між сторонами, звичаї ділового обороту, подальша поведінка сторін, текст типового договору та інші обставини, що мають істотне значення.

Особа, яка вчинила односторонній правочин, має право відмовитися від нього, якщо інше не встановлено законом. Якщо такою відмовою від правочину порушено права іншої особи, ці права підлягають захисту. Особи, які вчинили дво- або багатосторонній правочин, мають право за взаємною згодою сторін, а також у випадках, передбачених законом, відмовитися від нього, навіть і в тому разі, якщо його умови повністю ними виконані. Відмова від правочину вчиняється у такій самій формі, в якій було вчинено правочин. Правові наслідки відмови від правочину встановлюються законом або домовленістю сторін.

Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). Але у випадках, встановлених ЦК, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним.

Недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. У разі визнання недійсності

правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні в натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а у разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, — відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

Якщо у зв'язку із вчиненням нікчемного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною. Причому, недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини.

Правочин, спрямований на порушення конституційних прав та свобод людини і громадянина, на знищення чи пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, територіальної громади, незаконне заволодіння ним, вважається таким, що порушує публічний порядок, і є нікчемним.

Якщо особа, яка вчинила правочин, помилилася щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин може бути визнаний судом недійсним. У цьому випадку особа, яка помилилася в результаті її власного недбалства, повинна відшкодувати другій стороні завдані їй збитки. Якщо одна із сторін правочину навмисно ввела другу сторону в оману щодо обставин, які мають істотне значення, такий правочин визнається судом недійсним. Недійсними також можуть бути визнані:

а) правочини, вчинені особою проти її справжньої волі внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску;

б) правочини, які вчинені внаслідок зловмисної домовленості однієї сторони з другою стороною;

в) правочини, які вчинені особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай не вигідних умовах;

г) фіктивні правочини, що були вчинені без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином.

Нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення.

Якщо буде встановлено, що правочин був вчинений сторонами для приховування іншого правочину, який вони насправді вчинили (удаваний правочин), відносини сторін в цьому випадку регулюються правилами правочину, який сторони насправді вчинили.

Для створення додаткових умов виконання обов'язків та здійснення прав учасників цивільних відносин ЦК передбачає

такий правовий інститут, як представництво. **Представництвом** є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства. Причому представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє. Правочин, вчинений представником, створює, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє.

Представництво, яке ґрунтується на договорі, може здійснюватися за довіреністю. **Довіреністю** є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами. Довіреність на вчинення правочину представником може бути надана особою, яку представляють (довірителем), безпосередньо третій особі.

Довіреність від імені юридичної особи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами, та скріплюється печаткою цієї юридичної особи.

Представник зобов'язаний вчиняти правочин за наданими йому повноваженнями особисто. Але він може передати своє повноваження частково або в повному обсязі іншій особі. Довіреність, що видається у порядку передоручення, як правило, підлягає нотаріальному посвідченню.

Строк довіреності встановлюється у самій довіреності. Довіреність, у якій не вказана дата її вчинення, є нікчемною.

Особа, яка видала довіреність, за винятком безвідкличної довіреності, може в будь-який час скасувати довіреність або передоручення. Відмова від цього права є нікчемною. Особа, яка видала довіреність і згодом скасувала її, повинна негайно повідомити про це представника, а також відомих їй третіх осіб, для представництва перед якими була видана довіреність. Права та обов'язки щодо третіх осіб, що виникли внаслідок вчинення правочину представником до того, як він довідався або міг довідатися про скасування довіреності, зберігають чинність для особи, яка видала довіреність, та її правонаступників.

Цивільні права та цивільні обов'язки особа здійснює в межах, наданих їй договором (правочином) або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. При виконанні своїх

цивільних обов'язків особа не може бути примушена до дій, які не є обов'язковими для неї.

Кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх особистих немайнових або майнових прав та інтересів. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;
- 4) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 5) відновлення становища, яке існувало до порушення;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;
- 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Суд може захистити цивільні права або інтереси іншим способом, що встановлений договором або законом.

Право на захист особа здійснює на свій розсуд. Нездійснення особою права на захист не є підставою для припинення цивільного права, що порушено, крім випадків, встановлених законом. Зокрема, особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування. Збитками вважаються:

- 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які вона зробила або мусить буде зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);
- 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено (упущена вигода).

Збитки відшкодовуються в повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Внаслідок порушення її цивільних прав особа має також на відшкодування і моральної шкоди. Моральна шкода полягає:

- 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Моральна шкода відшкодовується грішми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування. Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом.

Виникнення, здійснення та захист цивільних прав цивільне законодавство пов'язує з певними строками та датами (термінами).

Строк — це певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Строк визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами.

Термін — це певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія або подія, яка має юридичне значення. Термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати.

Строки та терміни можуть бути визначені актами цивільного законодавства, правочинами або рішенням суду. Окрім того, за ступенем самостійності учасників цивільних правовідносин у встановленні строків їх поділяють на імперативні та диспозитивні. **Імперативні строки** не підлягають зміні за згодою сторін (наприклад скорочення термінів позовної давності). **Диспозитивні строки** можуть бути змінені за згодою сторін (наприклад строк оренди).

За розподілом обсягу прав та обов'язків сторін за періодами часу розрізняють загальні та окремі строки. Наприклад, загальний строк виконання повного обсягу робіт встановлюється у генеральному договорі підряду, окремі ж строки зведення певних об'єктів встановлюються договорами субпідряду.

За призначенням строки поділяють на такі види:

- строки виникнення цивільних прав;
- строки здійснення цивільних прав;

— строки виконання цивільних обов'язків;

— строки захисту цивільних прав.

Строками виникнення цивільних прав (правостворюючими строками) є строки, з настанням яких пов'язано набуття нових цивільних прав (наприклад настання повної дієздатності фізичної особи, якій виповнилося 18 років).

Строки здійснення цивільних прав — це строки, протягом яких суб'єкт правовідносин може реалізувати належне йому суб'єктивне право.

Строки виконання обов'язків визначають строки, протягом яких боржник зобов'язаний виконати свої обов'язки (передати річ, майно; виплатити певну грошову суму).

До **строків захисту цивільних прав** відносять строки, протягом яких особа, чиє право порушено, може звернутися до відповідних органів з вимогою про примусове здійснення і захист своїх законних прав. До таких строків належать **претензійні строки** (тобто строки для заяви претензій) та **строки позовної давності**.

Строк, в межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист своїх цивільних прав та інтересів, називається **позовною давністю**. **Не поширюється позовна давність:**

1) на вимоги, що впливають із порушення особистих немайнових прав;

2) на вимогу вкладника до банку (фінансової установи) про видачу вкладу;

3) на вимогу про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю;

4) на вимогу власника або іншої особи про визнання незаконним правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, яким порушено його право власності або інше речове право;

5) на вимогу страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування);

6) на вимогу центрального органу виконавчої влади, що здійснює управління державним резервом.

Законом можуть бути встановлені також інші вимоги, на які не поширюється позовна давність.

Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки. Для окремих видів вимог законом може встановлюватися **спеціальна позовна давність**: скорочена або більш тривала порівняно із загальною позовною давністю.

Позовна давність в один рік застосовується, зокрема, до вимог:

- 1) про стягнення неустойки (штрафу, пені);
- 2) про спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації.

У цьому разі позовна давність обчислюється від дня поміщення цих відомостей у засобах масової інформації або від дня, коли особа довідалася чи могла довідатися про ці відомості;

3) про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності;

4) у зв'язку з недоліками проданого товару;

5) про розірвання договору дарування;

6) у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти;

7) про оскарження дій виконавця заповіту.

Позовна давність у п'ять років застосовується до вимог про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства або обману.

Позовна давність у десять років застосовується до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину.

Позовна давність не може бути скорочена, але може бути збільшена за домовленістю сторін. Договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі. Зі впливом позовної давності до основної вимоги вважається, що позовна давність спливла і до додаткової вимоги (стягнення неустойки тощо).

Перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. Так, перебіг позовної давності за вимогами про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства, починається від дня припинення насильства. Перебіг позовної давності за вимогами про застосування наслідків нікчемного правочину починається від дня, коли почалося його виконання. У разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи позовна давність починається від дня досягнення нею повноліття. За зобов'язаннями з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання.

За зобов'язаннями, строк виконання яких не визначений або визначений моментом вимоги, перебіг позовної давності починається від дня, коли у кредитора виникає право пред'явити вимогу про виконання зобов'язання. Якщо боржникові надається пільговий строк для виконання такої вимоги, перебіг позовної давності починається зі спливом цього строку. За регресними зобов'язан-

нями перебіг позовної давності починається від дня виконання основного зобов'язання.

Порядок обчислення позовної давності не може бути змінений за домовленістю сторін.

Перебіг позовної давності може зупинитися:

1) якщо пред'явленню позову перешкоджала надзвичайна або невідворотна за даних умов подія (непереборна сила);

2) у разі відстрочення виконання зобов'язання (мораторій) на підставах, встановлених законом;

3) у разі зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини;

4) якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних Сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан.

У разі виникнення таких обставин перебіг позовної давності зупиняється на весь час існування цих обставин. Від дня припинення обставин, що були підставою для зупинення перебігу позовної давності, перебіг позовної давності продовжується з урахуванням часу, що минув до його зупинення.

Перебіг позовної давності переривається вчиненням особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку. Наприклад, позовна давність переривається у разі пред'явлення особою позову до одного із кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач. Після переривання перебіг позовної давності починається заново, а час, що минув до переривання перебігу позовної давності, до нового строку не зараховується.

Залишення позову без розгляду не зупиняє перебігу позовної давності. Якщо суд залишив без розгляду позов, пред'явлений у кримінальному процесі, час від дня пред'явлення позову до набрання законної сили рішенням суду, яким позов було залишено без розгляду, не зараховується до позовної давності. Якщо частина строку, що залишилася, є меншою ніж шість місяців, вона подовжується до шести місяців.

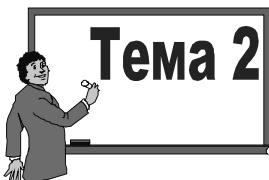
Особа, яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона у момент виконання не знала про сплив позовної давності. Заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від спливу позовної давності. Позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення. Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є під-

ставою для відмови у позові. Але, якщо суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту.

Контрольні запитання до теми 1

1. Приватне та публічне право. Критерії їх поділу.
2. Характеристика диспозитивного методу регулювання цивільних відносин.
3. Що є предметом цивільного права?
4. Акти цивільного законодавства України.
5. Основні принципи цивільного законодавства України.
6. Що є підставою для виникнення цивільних прав і свобод?
7. Що таке правочин?
8. Які правочини можуть вчинятися в усній формі?
9. Які правочини належить вчиняти в письмовій формі?
10. Що таке нікчемний правочин?
11. В яких випадках правочини можуть бути визнані недійсними?
12. Назвіть основні способи захисту цивільних прав та інтересів.
13. Що розуміють під терміном «збитки» у цивільному законодавстві?
14. У чому полягає моральна шкода внаслідок порушення цивільних прав особи?
15. Що розуміють під термінами «строк» і «термін» у цивільному законодавстві?
16. До яких вимог встановлюється спеціальна позовна давність?

СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ТА ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Відповідно до ст. 2 Цивільного кодексу України **учасниками цивільних відносин** можуть бути як суб'єкти приватного права (фізичні та юридичні особи), так і суб'єкти публічного права (держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші).

ЦК визначає **фізичну особу** як людину, що виступає учасником цивільних відносин. До фізичних осіб відносяться громадяни України, іноземні громадяни і особи без громадянства, які мають однакові з громадянами України майнові й особисті немайнові права, за винятками, встановленими законом. Необхідною умовою участі особи у цивільних відносинах є наявність у неї цивільної **правосуб'єктності**, тобто можливості бути учасником цивільних правовідносин. Складовими частинами правосуб'єктності є правоздатність та дієздатність.

Цивільна правоздатність — це здатність фізичної особи мати цивільні права та обов'язки. Цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження та припиняється у момент її смерті.

Усі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права та обов'язки. Але у деяких випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку. Правові акти органів державної влади та місцевого самоврядування не можуть обмежувати можливості фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, а правочини, що встановлюють такі обмеження, є нікчемними.

Здійснення цивільних прав передбачає реалізацію тих можливостей, які передбачені змістом суб'єктивного цивільного права. Використання норм суб'єктивного цивільного права може здійснюватися як шляхом вчинення фізичних дій (проживання у житловому будинку, квартирі), так і юридичних дій (здавати в оренду будинок або квартиру). Юридичні дії полягають, як правило, у

здійсненні правочинів (укладання договору оренди). Фактичні дії представляють собою юридично значущі дії (використання будинку, квартири для постійного, переважного або тимчасового проживання фізичної особи). При здійсненні своїх прав, як зазначено у ст. 13 ЦК, особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині та повинна дотримуватися моральних засад суспільства.

Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. **Цивільний обов'язок** — це адресована зобов'язаній особі вимога певної поведінки, що відповідає умовам договору, закону або іншої норми права. Інакше кажучи, це міра належної поведінки зобов'язаної особи.

Зміст дієздатності фізичної особи складають такі її види:

правочиноздатність — тобто можливість самостійно укладати та здійснювати правочини;

бізнесдієздатність — можливість займатися підприємницькою діяльністю;

деліктоздатність — можливість самостійно нести майнову відповідальність;

трансдієздатність — можливість самостійно обирати собі представника та самому виступати представником інших осіб;

шлюбно-сімейна дієздатність — можливість бути учасником сімейних відносин;

тестаментоздатність — можливість складати заповіт та бути спадкоємцем.

Цивільну дієздатність має лише фізична особа, яка повністю усвідомлює значення своїх дій та може керуватися ними. Обсяг цивільної дієздатності фізичної особи встановлюється ЦК і може бути обмежений виключно у випадках і в порядку, встановлених законом. Так, ст. ст. 31 та 32 ЦК обмежують цивільну дієздатність фізичних осіб, які не досягли чотирнадцяти років, та осіб у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Так, фізичні особи, які не досягли чотирнадцяти років (**малолітні особи**), мають право лише самостійно правочини дрібні побутові вчинки та здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності. При цьому малолітні особи не несуть відповідальності за завдану ними шкоду.

Фізичні особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (**неповнолітні особи**), крім вищевказаних правочинів, мають право:

1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;

2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності;

3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами;

4) самостійно укласти договір банківського вкладу та розпоряджатися вкладом, внесеним на своє ім'я (грошовими коштами на рахунок).

Інші правочини неповнолітня особа вчиняє лише за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. Відповідальність за порушення договорів, укладених нею самостійно або за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника, неповнолітня особа несе самостійно. Але якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки (усиновлювачі) або піклувальник.

Повну цивільну дієздатність мають фізичні особи, які досягли повноліття, тобто вісімнадцяти років. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Повна цивільна дієздатність може бути надана і фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і бажає займатися підприємницькою діяльністю. Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на усі цивільні права та обов'язки.

Обмежити цивільну дієздатність фізичної особи може суд, якщо ця особа страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Суд може також обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Над фізичною особою, дієздатність якої обмежена, встановлюється піклування. З цього моменту така фізична особа може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. **Правочин вважається дрібним побутовим**, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість. Інші правочи-

ни, що виходять за межі дрібних побутових, можуть вчинятися особою, цивільна дієздатність якої обмежена, лише за згодою піклувальника.

Фізична особа може бути також визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Недієздатна особа не має права вчиняти будь-які правочини. Над недієздатною фізичною особою встановлюється опіка. Всі правочини від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах здійснює опікун.

Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки. Опікуна або піклувальника призначають органи, на які покладено здійснення опіки та піклування. Права та обов'язки таких органів встановлюються законом та іншими нормативно-правовими актами.

Опіка встановлюється над малолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, які визнані недієздатними. **Піклування** встановлюється над неповнолітніми особами, позбавленими батьківського піклування, та фізичними особами, дієздатність яких обмежена. Опікуном або піклувальником може бути лише фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Призначається опікун або піклувальник переважно з осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з підопічним, з урахуванням особистих стосунків між ними та можливості особи виконувати обов'язки опікуна чи піклувальника. При призначенні опікуна для малолітньої особи чи піклувальника для неповнолітньої особи враховується бажання підопічного. Фізичній особі може бути призначено одного або кількох опікунів чи піклувальників.

Опікун зобов'язаний дбати про підопічного, про створення йому необхідних побутових умов, забезпечення його доглядом та лікуванням, про збереження та використання майна підопічного в його інтересах. Опікун малолітньої особи зобов'язаний також дбати про її виховання, навчання та розвиток. Якщо малолітня особа може самостійно визначати свої потреби та інтереси, опікун, здійснюючи управління її майном, повинен враховувати її бажання. Опікун зобов'язаний вживати заходів щодо захисту цивільних прав та інтересів підопічного. Він може вчиняти правочини від імені та в інтересах підопічного. Але відповідно до

ст. 68 ЦК існують правочини, які не може вчиняти опікун. Наприклад, опікун та його близькі родичі не можуть укласти з підопічним договори, крім передання майна підопічному у власність за договором дарування або у безоплатне користування за договором позики. Опікун також не може здійснювати дарування від імені підопічного, а також зобов'язуватися від його імені порукою.

Окрім того, окремі правочини опікун може вчиняти лише з дозволу органу опіки та піклування. Так, без відповідного дозволу опікун не має права:

- 1) відмовитися від майнових прав підопічного;
- 2) видавати письмові зобов'язання від імені підопічного;
- 3) укласти договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири;
- 4) укласти договори щодо іншого цінного майна.

Піклувальник же має право дати згоду на вчинення вищевказаних правочинів також лише з дозволу органу опіки та піклування.

Припиняється опіка в таких випадках:

— у разі передачі малолітньої особи батькам (усиновлювачам);

— у разі поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною;

— у разі досягнення підопічним чотирнадцяти років. У цьому випадку особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього.

Піклувальники також повинні вживати заходів щодо захисту цивільних прав та інтересів підопічного. Так, піклувальник над неповнолітньою особою зобов'язаний дбати про створення для неї необхідних побутових умов, про її виховання, навчання та розвиток. Піклувальник же над фізичною особою, дієздатність якої обмежена, зобов'язаний дбати про її лікування та створення необхідних побутових умов. Припиняється лікування у разі:

- 1) досягнення фізичною особою повноліття;
- 2) реєстрації шлюбу неповнолітньої особи;
- 3) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
- 4) поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, дієздатність якої була обмежена.

Дії опікуна і рішення органу опіки та піклування можуть бути оскаржені заінтересованою особою, в тому числі у судовому порядку.

За заявою опікуна або органу опіки та піклування суд може поновити цивільну дієздатність фізичної особи, яка була визнана недієздатною, і припиняє опіку, якщо буде встановлено, що внаслідок видужання або значного поліпшення її психічного стану у неї відновилася здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Якщо протягом одного року в місці постійного проживання фізичної особи немає відомостей про її місце перебування, така особа може бути визнана судом безвісно відсутньою. На підставі такого рішення суду нотаріус за останнім місцем проживання фізичної особи описує належне їй майно та встановлює над ним опіку.

Фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісті за обставин, що загрожували їй смертю або дають припускати її загибель від певного нещасного випадку, — протягом шести місяців.

Фізична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям. **Ім'я фізичної особи**, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить. При здійсненні окремих цивільних прав фізична особа відповідно до закону може використовувати псевдонім (вигадане ім'я) або діяти без зазначення імені.

Одним із основних конституційних прав людини в Україні є вільний вибір місця проживання. Причому відповідно до ст. 29 ЦК фізична особа може мати кілька місць проживання. **Місцем проживання фізичної особи** є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово. Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Місцем проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше не встановлено за згодою між дитиною та батьками або організацією, яка виконує функції опікуна. Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з

них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає. Місцем проживання недієздатної особи є місце проживання її опікуна або місцезнаходження відповідної організації, яка виконує щодо неї функції опікуна.

Започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють можливість фізичної особи бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків є **акти цивільного стану**, тобто дії та події, які нерозривно пов'язані з фізичною особою, а саме: народження фізичної особи; встановлення її походження; набуття громадянства; вихід з громадянства або його втрата; досягнення відповідного віку; надання повної цивільної дієздатності; визнання особи недієздатною; шлюб та розірвання шлюбу; усиновлення; позбавлення та поновлення батьківських прав; інвалідність; смерть тощо.

Окрему категорію суб'єктів цивільних правовідносин становлять **фізичні особи-підприємці**. Відповідно до ст. 42 Конституції кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Але ст. 50 ЦК уточнює, що право на здійснення підприємницької діяльності мають лише фізичні особи з повною цивільною дієздатністю. Обмеження на здійснення підприємницької діяльності встановлюються Конституцією України та законом. Так, Конституція України обмежує підприємницьку діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації. Якщо особа розпочала підприємницьку діяльність без державної реєстрації, уклавши відповідні договори, вона не має права оспорювати ці договори на тій підставі, що вона не є підприємцем. До підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, зокрема Господарський кодекс України, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин. Фізична особа-підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, крім майна, на яке не може бути звернено стягнення. Фізична особа, яка неспроможна задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані із здійсненням підприємницької діяльності, може бути визнана банкрутом у порядку, встановленому законом.

До учасників цивільних правовідносин ЦК відносить і юридичних осіб. Відповідно до ст. 80 цього Кодексу **юридичною особою** є організація, створена і зареєстрована у встановленому за-

коном порядку. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді.

Цивільна правоздатність юридичної особи (здатність мати цивільні права та обов'язки) виникає з моменту її державної реєстрації і припиняється з дня внесення запису до єдиного державного реєстру запису про припинення її діяльності. Обсяг цивільної правоздатності юридичної особи не є безмежним і багато в чому визначається її установчими документами. Наприклад, якщо статутом юридичної особи визначений перелік можливих видів її діяльності, така особа наділена спеціальною правоздатністю, виходити за межі якої вона не має права. Крім того, обмеженням правоздатності юридичної особи можна вважати і ліцензування окремих видів діяльності, здійснення яких можливе лише після одержання спеціальних дозволів (ліцензій). Обмеження правоздатності юридичних осіб може мати місце і за рішенням суду у випадках, спеціально передбачених законом (наприклад за порушення правил здійснення зовнішньоекономічної діяльності).

Цивільну дієздатність (здатність власними діями набувати цивільні права і брати на себе цивільні обов'язки) юридичні особи реалізують через свої органи, які діють відповідно до чинного законодавства. Склад і перелік органів юридичної особи, порядок їх утворення та компетенція кожного з них для різних видів юридичних осіб регулюються цивільним законодавством України та відповідними установчими документами цих юридичних осіб. **Місцезнаходженням юридичної особи** є адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені.

Забезпеченню індивідуалізації юридичної особи служить її найменування, яке повинно містити інформацію про організаційно-правову форму та характер діяльності цієї особи. Крім повного найменування юридична особа може мати і скорочене найменування. Найменування юридичної особи вказується в установчих документах і вноситься до єдиного державного реєстру. Створюються юридичні особи шляхом об'єднання осіб та (або) майна.

Залежно від порядку їх створення юридичні особи поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. **Юридична особа публічного права** створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади або органу місцевого самоврядування. На юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах поширюються всі положення

Цивільного кодексу України, якщо інше не встановлено законом. Для створення **юридичної особи приватного права** її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками).

Юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом.

Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом. Товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі.

Установчим документом товариства є затверджений учасниками статут або засновницький договір між учасниками. Товариство, створене однією особою, діє на підставі статуту, затвердженого цією особою.

Товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (**підприємницькі товариства**), можуть бути створені лише як господарські товариства або виробничі кооперативи.

Господарським товариством є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками. Господарські товариства можуть бути створені у формі повного товариства, командитного товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерного товариства.

Повним є товариство, учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить.

Командитним товариством є товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.

Товариством з обмеженою відповідальністю є засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких встановлюється статутом. Учасники товариства з обмеженою відповідальністю не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків, пов'язаних з дія-

льністю товариства, у межах вартості своїх вкладів. Учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників.

Товариством з додатковою відповідальністю є товариство, засноване однією або кількома особами, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначений статутом. Учасники товариства з додатковою відповідальністю солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлюється статутом товариства і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним учасником вкладу. У разі визнання банкрутом одного з учасників його відповідальність за зобов'язаннями товариства розподіляється між іншими учасниками товариства пропорційно їх часткам у статутному капіталі товариства.

Акціонерним є товариство, статутний капітал якого поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості. Акціонерне товариство самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном. Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості акцій, що їм належать.

Господарське товариство (товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) є **залежним**, якщо іншому (головному) господарському товариству належать двадцять або більше відсотків статутного капіталу товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю чи двадцять або більше відсотків простих акцій акціонерного товариства. Господарське товариство, яке придбало або іншим чином набуло двадцять або більше відсотків статутного капіталу товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю чи двадцять або більше відсотків простих акцій акціонерного товариства, зобов'язане оприлюднити цю інформацію в порядку, встановленому законом.

Непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Особливості правового статусу окремих видів непідприємницьких товариств встановлюються законом.

Виробничим кооперативом є добровільне об'єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яка базується на їхній трудовій участі та об'єднанні його членами майнових пайових внесків. Статутом кооперативу та законом може бути передбачено участь у діяль-

ності виробничого кооперативу на засадах членства інших осіб. Установчим документом виробничого кооперативу є його статут, що затверджується загальними зборами його членів.

Установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Непідприємницькі товариства (споживчі кооперативи, об'єднання громадян тощо) та установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню.

Юридична особа підлягає державній реєстрації. Дані державної реєстрації включаються до єдиного державного реєстру, відкритого для загального ознайомлення. Юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації.

Юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині.

Для виконання певних дій поза місцем свого основного розташування юридичні особи мають право створювати філії та представництва.

Філією є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій. **Представництвом** є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи. Філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності. Відомості про філії та представництва юридичної особи також включаються до єдиного державного реєстру.

Юридична особа:

може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, лише після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії). Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення;

набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону;

має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати;

самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним їй майном. Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасників (засновників), крім випадків, встановлених установчими документами та законом.

Держава діє у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин. Держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади у межах їх компетенції.

Юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам — правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації. Учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, зобов'язані негайно письмово повідомити про це орган, що здійснює державну реєстрацію, який вносить до єдиного державного реєстру відомості про те, що юридична особа перебуває у процесі припинення.

Учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, призначають комісію з припинення юридичної особи (ліквідаційну комісію, ліквідатора тощо) та встановлюють порядок і строки припинення юридичної особи. Виконання функцій комісії з припинення юридичної особи може бути покладено на орган управління юридичної особи.

З моменту призначення комісії до неї переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи. Комісія виступає в суді від імені юридичної особи, яка припиняється. Комісія з припинення юридичної особи поміщає в друкованих засобах масової інформації, в яких публікуються відомості про державну реєстрацію юридичної особи, що припиняється, повідомлення про припинення юридичної особи та про порядок і строк заявлення кредиторів вимог до неї. Цей строк не може становити менше двох місяців з дня публікації повідомлення про припинення юридичної особи. Комісія вживає також усіх можливих заходів щодо виявлення кредиторів, та письмово повідомляє їх про припинення юридичної особи.

Злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи здійснюються за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, а у ви-

падках, передбачених законом, — за рішенням суду або відповідних органів державної влади.

Ліквідуватися юридична особа може в таких випадках:

1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами;

2) за рішенням суду про визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом.

Ліквідаційна комісія після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами складає проміжний ліквідаційний баланс, який містить відомості про склад майна юридичної особи, що ліквідується, перелік пред'явлених кредиторами вимог, а також про результати їх розгляду.

У разі ліквідації платоспроможної юридичної особи вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості:

1) у першу чергу задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

2) у другу чергу задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

3) у третю чергу задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);

4) у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

Вимоги однієї черги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредитору цієї черги.

Після завершення розрахунків з кредиторами ліквідаційна комісія складає ліквідаційний баланс, який затверджується учасниками юридичної особи або органом, що прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи. Майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається її учасникам, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом.

Юридична особа вважається ліквідованою з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення.

Об'єктами цивільних прав, відповідно до ст. 177 ЦК, є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права,

результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи.

Річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Особливим об'єктом цивільних прав є тварини.

До нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації.

До рухомих речей відносяться речі, які можна вільно переміщувати у просторі.

Подільною є річ, яку можна поділити без втрати її цільового призначення. **Неподільною** є річ, яку не можна поділити без втрати її цільового призначення.

Річ є визначеною індивідуальними ознаками, якщо вона наділена тільки її властивими ознаками, що вирізняють її з-поміж інших однорідних речей, індивідуалізуючи її. **Речі**, визначені індивідуальними ознаками, є **незамінними**.

Річ є визначеною родовими ознаками, якщо вона має ознаки, властиві усім речам того ж роду, та вимірюється числом, вагою, мірою. **Річ**, що має лише родові ознаки, є **замінною**.

Споживною є річ, яка внаслідок одноразового її використання знищується або припиняє існувати у первісному вигляді. **Неспоживною** є річ, призначена для неодноразового використання, яка зберігає при цьому свій первісний вигляд протягом тривалого часу.

Річ, призначена для обслуговування іншої (головної) речі і пов'язана з нею спільним призначенням, є її **приналежністю**. Приналежність слідує за головною річчю, якщо інше не встановлено договором або законом.

Складовою частиною речі є все те, що не може бути відокремлене від речі без її пошкодження або істотного знецінення. При переході права на річ її складові частини не підлягають відокремленню.

Якщо кілька речей утворюють єдине ціле, що дає змогу використовувати його за призначенням, вони вважаються однією **ррччю (складна ррчч)**. Правочин, вчинений щодо складної речі, поширюється на всі її складові частини, якщо інше не встановлено договором.

Продукцією, плодами та доходами є все те, що виробляється, добувається, одержується з речі або приноситься ррччю. Продукція, плоди та доходи належать власникові речі, якщо інше не встановлено договором або законом.

Майном як особливим об'єктом вважаються окрема ррчч, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Майнові права є неспоживною ррччю. Майнові права визнаються речовими правами.

Підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом. Підприємство як єдиний майновий комплекс є нерухомістю. Підприємство або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів.

Законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є **грршова одиниця України** — гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом.

Цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грршове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам. До особи, яка набула право власності на цінний папір, переходять у сукупності усі права, які ним посвідчуються.

Цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грршове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам. До особи, яка на-

була право власності на цінний папір, переходять у сукупності усі права, які ним посвідчуються.

Відповідно до ст. 195 ЦК в Україні в цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів:

1) пайові цінні папери, які засвідчують участь у статутному капіталі, надають їх власникам право на участь в управлінні емітентом і одержання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна при ліквідації емітента;

2) боргові цінні папери, які засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання;

3) похідні цінні папери, механізм розміщення та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та (або) товарних ресурсів;

4) товаророзпорядчі цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Цінні папери можуть існувати в документарній та бездокументарній формі.

Обов'язкові реквізити цінних паперів, вимоги щодо форми цінного паперу та інші необхідні вимоги встановлюються законом. Документ, який не містить обов'язкових реквізитів цінних паперів і не відповідає формі, встановленій для цінних паперів, не є цінним папером.

Права, посвідчені цінним папером, можуть належати:

1) пред'явникові цінного паперу (цінний папір на пред'явника);

2) особі, названій у цінному папері (іменний цінний папір);

3) особі, названій у цінному папері, яка може сама здійснити ці права або призначити своїм розпорядженням (наказом) іншу уповноважену особу (ордерний цінний папір).

Для передання іншій особі прав, посвідчених цінним папером на пред'явника, достатньо вручення цінного паперу цій особі. Права, посвідчені іменним цінним папером, передаються у порядку, встановленому для відступлення права вимоги (цесії). Особа, яка передає право за цінним папером (індосант), відповідає лише за недійсність відповідної вимоги і не відповідає за її невиконання. Права за ордерним цінним папером передаються шляхом вчинення на цьому папері передавального напису (індосаменту). Индосант відповідає за існування та здійснення цього права. За передавальним написом (індосаментом), вчиненим на цінному папері, до особи, якій або у розпорядження якої передаються права за цінним папером (індосата), переходять усі права,

посвідчені цінним папером. Індосамент може бути бланковим (без зазначення особи, якій має бути здійснене виконання) або ордерним (із зазначенням особи, якій або за наказом якої має бути здійснене виконання). Індосамент може бути обмежений тільки дорученням здійснювати права, посвідчені цінним папером, без передання цих прав індосату. У цьому разі індосат виступає як представник.

Особа, що розмістила (видала) цінний папір, та особи, що індосували його, відповідають перед її законним володільцем солідарно. У разі задоволення вимоги законного володільця ордерного цінного паперу про виконання посвідченого цим папером зобов'язання однією або кількома особами з числа тих, хто зобов'язався за цінним папером, вони набувають право зворотної вимоги (регресу) щодо інших осіб, які зобов'язалися за цінним папером. Відмова від виконання зобов'язання, посвідченого цінним папером, з посиланням на відсутність підстави зобов'язання або на його недійсність не допускається.

Об'єктами цивільних прав є також результати творчої інтелектуальної діяльності. Причому право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного. Перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ, а перехід права власності на річ не означає переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності.

Інформацією є документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі.

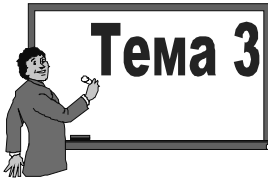
Особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством, є: здоров'я, життя; честь, гідність та ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством. Причому відповідно до Конституції України життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

Контрольні запитання до теми 2

1. Які суб'єкти можуть бути учасниками цивільних відносин?
2. Визначте поняття «фізична особа».
3. Що таке цивільна правоздатність та цивільна дієздатність фізичної особи?

4. Обмежена та повна дієздатність фізичних осіб.
5. В яких випадках цивільна особа може бути визнана недієздатною?
6. Що таке дрібні побутові правочини?
7. З якою метою встановлюються опіка та піклування?
8. Права та обов'язки опікунів та піклувальників.
9. В яких випадках припиняється опіка та піклування?
10. Визначте поняття «юридична особа».
11. Порядок створення юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права.
12. Як створюються товариства? Їх установчі документи.
13. Основні види господарських товариств.
14. Що таке залежне господарське товариство?
15. Охарактеризуйте такі суб'єкти цивільних правовідносин, як підприємницьке товариство, виробничий кооператив та установа.
16. Що таке представництво?
17. Як оформлюється довіреність на представництво?
18. Назвіть основні об'єкти цивільних прав.
19. Речі та їх класифікація.
20. Цінні папери як об'єкт цивільних правовідносин.
21. Які особисті немайнові блага охороняються цивільним законодавством?

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, зазначено у ст. 3 Конституції України. Оскільки, з точки зору ЦК, людина — це фізична особа, то ці відносини з реалізації прав і свобод людини є предметом цивільно-правового регулювання. Причому слід зауважити, що при визначенні цивільних відносин у ст. 1 ЦК особисті немайнові відносини стоять на першому місці, а вже потім ідуть майнові відносини.

Особисті немайнові права тісно пов'язані з фізичною особою. Фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути позбавлена цих прав і володіє ними довічно.

Особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом і не мають економічного змісту.

Відповідно до Конституції України фізична особа має право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Конституційні права гарантуються і не можуть бути скасовані. Причому перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією України, Цивільним кодексом та іншими законами, не є вичерпним. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя.

Фізичні особи здійснюють особисті немайнові права самостійно. В інтересах малолітніх, неповнолітніх, а також повнолітніх фізичних осіб, які за віком або за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої особисті немайнові права, їхні права здійснюють батьки (усиновлювачі), опікуни, піклувальники. Фізична особа має право вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення нею особистих немайнових прав.

Органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування у межах своїх повноважень повинні забезпечувати здійснення фізичною особою особистих немайнових прав. Юридичні особи, їх працівники, окремі фізичні особи, професійні обов'язки яких стосуються особистих немайнових прав фізичної особи, зобов'язані утримуватися від дій, якими ці права можуть бути порушені. Діяльність фізичних та юридичних осіб також не може порушувати особисті немайнові права.

Обмеження особистих немайнових прав фізичних осіб, встановлених Конституцією Країни, Цивільним кодексом України та іншими законами, можливо лише у випадках, передбачених ними.

Недоторканність особистих немайнових прав фізичних осіб на державному рівні забезпечується системою заходів з їх охорони та захисту від протиправних посягань. Причому поняття «охорони права» значно ширше поняття «захист», оскільки поняттям «охорони» охоплюється вся сукупність норм, що забезпечують як підтримку цивільних правовідносин у непорушеному стані, так і відновлення порушених, невизнаних або оспорюваних прав. Захист же прав здійснюється в тих випадках, коли право вже порушено, і полягає в системі заходів, метою яких є припинення правопорушення та усунення його наслідків.

Фізична особа має право на захист свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб як у судовому, так і в адміністративному порядку, а також шляхом самозахисту. **Самозахистом** є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства.

Орган державної влади, орган місцевого самоврядування, фізична особа або юридична особа, рішеннями, діями або бездіяль-

ністю яких порушено особисте немайнове право фізичної особи, зобов'язані вчинити необхідні дії для його негайного поновлення. Якщо дії, необхідні для негайного поновлення порушеного особистого немайнового права фізичної особи, не вчиняються, суд може постановити рішення щодо поновлення порушеного права, а також відшкодування моральної шкоди, завданої його порушенням.

Фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації. **Негативна інформація, поширена про особу**, вважається недостовірною, якщо особа, яка її поширила, не доведе протилежного. Спростування недостовірної інформації здійснюється особою, яка поширила інформацію.

Якщо особа, яка поширила недостовірну інформацію, невідома, фізична особа, право якої порушено, може звернутися до суду із заявою про встановлення факту недостовірності цієї інформації. Спростування недостовірної інформації здійснюється у такий же спосіб, у який вона була поширена.

Якщо недостовірна інформація міститься у документі, який прийняла (видала) юридична особа, цей документ має бути відкликаний.

Якщо особисте немайнове право фізичної особи порушене у газеті, книзі, кінофільмі, теле-, радіопередачі тощо, які готуються до випуску у світ, суд може заборонити розповсюдження відповідної інформації.

Якщо особа, яку суд зобов'язав вчинити відповідні дії для усунення порушення особистого немайнового права, ухиляється від виконання судового рішення, на неї може бути накладено штраф відповідно до Цивільного процесуального кодексу України. Сплата штрафу не звільняє особу від обов'язку виконати рішення суду.

Якщо внаслідок порушення її особистого немайнового права фізичній особі завдано майнової та (або) моральної шкоди, ця шкода підлягає відшкодуванню.

Оскільки перелік особистих прав не є вичерпним і може бути доповнений, не може існувати і повної їх класифікації. Але й той поділ особистих прав, який наведено в Цивільному кодексі, може значно полегшити вивчення особистих немайнових прав людини та проаналізувати їх внутрішні закономірності.

До першої групи прав, зазначених у главі 21 ЦК, відносяться **особисті немайнові права, що забезпечують природне існу-**

вання фізичної особи. До них належать: право на життя; право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю; право на охорону здоров'я; право на медичну допомогу; право на інформацію про стан свого здоров'я; право на таємницю про стан здоров'я; права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я; право на свободу; право на особисту недоторканність; право на донорство; право на сім'ю; право на опіку або лікування; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Фізична особа має невід'ємне **право на життя** і не може бути позбавлена життя. Вона має право захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом. Медичні, наукові та інші дослідження можуть провадитися лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи за її вільною згодою. Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя.

Штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки. У випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведене при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів. Перелік таких обставин встановлюється законодавством.

Повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством.

Фізична особа має **право вимагати усунення небезпеки**, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, **яка загрожує життю та здоров'ю.**

Фізична особа має **право на охорону її здоров'я**, яке забезпечується системною діяльністю державних та інших організацій, передбаченою Конституцією та законом.

Фізична особа має **право на надання їй медичної допомоги.** Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років і яка звернулася за наданням їй медичної допомоги, має право на вибір лікаря та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій. Надання медичної допомоги фізичній особі, яка досягла чотирнадцяти років, провадиться за її згодою. Повнолітня дієздатна фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, має право відмовитися від лікування. У невідкладних випадках, за наявності реальної загрози життю фізичної особи, ме-

дична допомога надається без згоди фізичної особи або її батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника.

Повнолітня фізична особа **має право на достовірну і повну інформацію про стан свого здоров'я**, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я. Батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник мають право на інформацію про стан здоров'я дитини або підопічного.

Якщо інформація про хворобу фізичної особи може погіршити стан її здоров'я або погіршити стан здоров'я фізичних осіб, зашкодити процесові лікування, медичні працівники мають право дати неповну інформацію про стан здоров'я фізичної особи, обмежити можливість їх ознайомлення з окремими медичними документами. У разі смерті фізичної особи члени її сім'ї або інші фізичні особи, уповноважені ними, мають право бути присутніми при дослідженні причин її смерті та ознайомитись із висновками щодо причин смерті, а також право на оскарження цих висновків до суду.

Фізична особа має **право на таємницю про стан свого здоров'я**, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при її медичному обстеженні. Забороняється вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування фізичної особи. Фізична особа зобов'язана утримуватися від поширення інформації, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків або з інших джерел. Фізична особа може бути зобов'язана до проходження медичного огляду у випадках, встановлених законодавством.

Фізична особа, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я, має право на допуск до неї інших медичних працівників, членів сім'ї, опікуна, піклувальника, нотаріуса, адвоката та священнослужителя для відправлення богослужіння та релігійних обрядів.

Фізична особа має **право на свободу**. Забороняються будь-які форми фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягнення її до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу.

Фізична особа має **право на особисту недоторканність** і не може бути піддана катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню. Фізичне покарання батьками (усиновлювачами), опікунами, піклувальниками, вихователями малолітніх, неповнолітніх ді-

тей та підопічних не допускається. Фізична особа має право розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам.

Повнолітня дієздатна **фізична особа має право бути донором** крові, її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів і репродуктивних клітин. Взяття органів та інших анатомічних матеріалів з тіла фізичної особи, яка померла, не допускається, крім випадків і в порядку, встановлених законом. Фізична особа може дати письмову згоду на донорство її органів та інших анатомічних матеріалів на випадок своєї смерті або заборонити його. У разі імплантації органів та інших анатомічних матеріалів члени сім'ї, близькі родичі донора мають право знати ім'я особи реципієнта.

Фізична особа незалежно від віку та стану здоров'я має **право на сім'ю** і не може бути проти її волі розлучена з сім'єю, крім випадків, встановлених законом. Особа має право на підтримання зв'язків з членами своєї сім'ї та родичами незалежно від того, де вона перебуває. Ніхто не має права втручатися у сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією.

Малолітня, неповнолітня особа, а також фізична особа, яка визнана недієздатною або цивільна дієздатність якої обмежена, має **право на опіку або піклування**.

Фізична особа має **право на безпечне для життя і здоров'я довкілля**, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення. Діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною. Кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Діяльність, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду.

До другої групи **особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи**, відносяться: право на ім'я, його зміну та використання імені; право на повагу до гідності та честі; право на повагу до людини, яка померла; право на недоторканність ділової репутації; право на індивідуальність; право на особисте життя та його таємницю; право на інформацію; право на особисті папери, розпорядження та ознайомлення з ними; право на таємницю кореспонденції; право на захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок; право на охорону інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах; право на свободу літера-

турної, художньої, наукової і технічної творчості; право на місце проживання; право на недоторканність житла; право на вибір роду занять; право на свободу пересування; право на свободу об'єднання; право на мирні зібрання.

Фізична особа має **право на ім'я** та на транскрибований запис її прізвища та імені відповідно до своєї національної традиції. У разі перекручення імені фізичної особи воно має бути виправлене. Якщо перекручення імені було здійснене у документі, такий документ підлягає заміні.

Фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, має **право змінити своє прізвище та ім'я** у порядку, встановленому законом. Прізвище також може бути змінено у разі реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу або визнання його недійсним.

Фізична особа має **право використовувати своє ім'я у всіх сферах своєї діяльності**. Використання імені фізичної особи в літературних та інших творах, крім творів документального характеру, як персонажа (дійової особи) допускається лише за її згодою, а після її смерті — за згодою її дітей, вдови (вдівця), а якщо їх немає, — батьків, братів та сестер. Ім'я фізичної особи, яка затримана, підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину, або особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може бути використане (обнародоване) лише в разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо неї або винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення та в інших випадках, передбачених законом.

Кожен має **право на повагу до його гідності та честі**. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі.

Фізична особа має **право на особисте життя** та можливість ознайомлення з ним інших осіб. Обставини особистого життя фізичної особи можуть бути розголошені іншими особами лише за умови, що вони містять ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду, а також за її згодою.

Фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускаються, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Фізична особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися в її достовірності. При отри-

манні інформації з офіційних джерел треба зробити посилання на ці джерела.

Особисті папери (документи, фотографії, щоденники, інші записи, особисті архівні матеріали тощо) фізичної особи є її власністю. Ознайомлення з особистими паперами, їх використання, зокрема шляхом опублікування, допускаються лише за згодою фізичної особи, якій вони належать. Якщо особисті папери фізичної особи стосуються особистого життя іншої особи, для їх використання, у тому числі шляхом опублікування, потрібна згода цієї особи. Фізична особа, якій належать особисті папери, може усно або у письмовій формі розпорядитися ними, у тому числі і на випадок своєї смерті.

Фізична особа має **право на таємницю листування**, телеграм, телефонних розмов, телеграфних повідомлень та інших видів кореспонденції. Листи, телеграми тощо є власністю адресата. Листи, телеграми та інші види кореспонденції можуть використовуватися, зокрема шляхом опублікування, лише за згодою особи, яка направила їх, та адресата. Кореспонденція, яка стосується фізичної особи, може бути долучена до судової справи лише у разі, якщо в ній містяться докази, що мають значення для вирішення справи. Інформація, яка міститься в такій кореспонденції, не підлягає розголошенню. Порушення таємниці кореспонденції може бути дозволено судом у випадках, встановлених законом, з метою запобігання злочинів чи з'ясування істини під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку лише за її згодою. Згода особи на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру. Знімання фізичної особи на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку, в тому числі таємне, без згоди особи може бути проведене лише у випадках, встановлених законом.

Фотографія, інші художні твори, на яких зображено фізичну особу, можуть бути публічно показані, відтворені, розповсюджені лише за згодою цієї особи. Якщо фізична особа позувала авторів за плату, фотографія, інший художній твір може бути публічно показаний, відтворений або розповсюджений без її згоди.

Фізична особа має **право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості**. Цензура процесу творчості та результатів творчої діяльності не допускається.

Фізична особа має **право на вільний вибір місця проживання** та його зміну, крім випадків, встановлених законом.

Житло фізичної особи є недоторканим. Проникнення до житла чи до іншого володіння фізичної особи, проведення в ньому огляду чи обшуку може відбутися лише за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із рятуванням життя людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, законом може бути встановлено інший порядок проникнення до житла чи до іншого володіння фізичної особи, проведення в них огляду та обшуку. Фізична особа не може бути виселена або іншим чином примусово позбавлена житла, крім випадків, встановлених законом.

Фізична особа має **право на вибір та зміну роду занять.** Використання примусової праці забороняється. Не вважаються примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, робота чи служба відповідно до законів про воєнний та надзвичайний стан.

Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, має **право на вільне самостійне пересування** по території України і на вибір місця перебування. Законом можуть бути встановлені особливі правила доступу на окремі території, якщо цього потребують інтереси державної безпеки, охорони громадського порядку, життя та здоров'я людей.

Фізичні особи мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації. Належність чи неналежність особи до політичної партії або громадської організації не є підставою для обмеження її прав, надання їй пільг чи переваг.

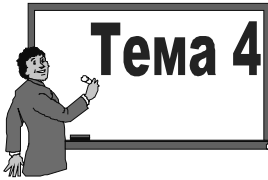
Фізичні особи мають право вільно збиратися на мирні збори, конференції, засідання, фестивалі тощо. Обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання може встановлюватися судом відповідно до закону.

Контрольні запитання до теми 3

- 1. Що становить зміст особистого немайнового права фізичної особи?*
- 2. Хто повинен забезпечувати здійснення фізичною особою особистих немайнових прав?*
- 3. Як захищаються особисті немайнові права фізичних осіб?*

4. В яких випадках негативна інформація, поширена про особу, вважається недостовірною?
5. Які особисті немайнові права повинні забезпечувати природне існування фізичної особи?
6. Які норми включає в себе право фізичної особи на життя?
7. Що включає в себе право на таємницю про стан здоров'я фізичної особи?
8. Які права має фізична особа, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я?
9. Що включає в себе право фізичної особи бути донором?
10. Які особисті немайнові права забезпечують соціальне буття фізичної особи?
11. Який порядок використання імені фізичної особи?
12. В яких випадках можливе проникнення до житла фізичної особи?

ПРАВО ВЛАСНОСТІ ТА ІНШІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА

Речове право — це сукупність юридичних норм, що забезпечують задоволення інтересів управомоченої особи для безпосереднього впливу на річ, що знаходиться у сфері її господарського панування. І оскільки захист майнових прав та інтересів є одним з основних завдань цивільного права, природно, що речові права є центральним інститутом даної галузі права.

Речові права мають абсолютний характер: тобто, якщо річ належить даній особі, то всі інші особи зобов'язані визнавати таку приналежність і не порушувати її. Це є протилежністю зобов'язальному праву, де управомоченій особі (кредитору) захист надається лише від порушень іншої сторони (боржника). Тому однією з особливостей речових прав є наявність специфічних засобів їх захисту. Речові права у разі їх порушення захищаються спеціальними речовими позовами, основною умовою яких є наявність речі, щодо якої існує спір. Тому речово-правовий захист іноді називають абсолютним, підкреслюючи, що володілець речового права повинен бути захищений від усіх інших суб'єктів цивільних відносин.

І хоча ЦК не дає визначення поняття речового права, він поділяє речові права на право власності як на найбільш поширене речове право та на речові права на чуже майно.

Історично вважається, що власність є основним стимулятором економічного розвитку. Але уявлення про власність з розвитком суспільства багато в чому змінилось. Спочатку поняття «власність» вживалось лише для позначення приналежності речей або майна певній особі. Сьогодні ж більшість дослідників вважає, що власність, перш за все, це суспільні відносини, які виражають ставлення певної людини до речі. Власники ставляться до речей як до своїх і розпоряджаються ними своєю волею й у своїх інтересах, а не власники — ставляться до речей як до чужих і утримуються від будь-яких посягань на ці речі. Тобто в об'єктивному розумінні **власність** — це майнові відносини між людьми з приводу речей.

Основні положення регулювання відносин власності зазначені в Конституції України, зокрема в ст. 13, де говориться, що усі суб'єкти права власності рівні перед законом. А юридична рівність учасників відносин, перш за все, притаманна приватному (цивільному) праву. І саме в ЦК розкриваються зміст права власності, порядок набуття та припинення права власності, принципи захисту права власності, право користування чужим майном тощо.

Відповідно до ст. 316 ЦК **правом власності** є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Особливим видом права власності є право довірчої власності, яке виникає внаслідок закону або договору управління майном. Власникові належать права володіння, користування та розпоряджання своїм майном. Тобто, в суб'єктивному розумінні, це визначена і забезпечена об'єктивним правом сукупність повноважень власника (володіння, користування та розпоряджання), що забезпечує можливість використовувати належні йому речі (майно) своєю волею і у власних інтересах.

Володіння полягає у закріпленні речей (майна) за конкретними власниками та фактичне утримання цих речей у сфері господарювання цих осіб.

Користування реалізується шляхом діставання з речей їхніх корисних властивостей, які дають можливість задовольняти певні потреби їх власників.

Розпоряджання означає можливість власника вчиняти дії, які визначають юридичну або фактичну долю речі (знищення, відчуження тощо).

Суб'єктами права власності є Український народ, держава Україна, територіальні громади, іноземні держави, фізичні та юридичні особи. Власники мають право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. При здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власники зобов'язані дотримуватися моральних засад суспільства. Вони не можуть використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі. Держава не втручається у здійснення власником права власності.

Право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні, окрім випадків і в порядку, встановлених законом.

Власник зобов'язаний утримувати майно, що йому належить, та несе ризик випадкового знищення й випадкового пошкодження

ня (псування) майна, якщо інше не встановлено договором або законом.

Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, встановлених Конституцією України.

У державній власності є майно, яке належить державі Україна, а у комунальній власності — майно, в тому числі грошові кошти, які належать територіальній громаді.

Суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи. Склад, кількість та вартість майна, яке може бути у власності фізичних та юридичних осіб, не є обмеженими.

Набувається право власності на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів. Право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом.

Юридична особа публічного права набуває право власності на майно, передане їй у власність, та на майно, набуте нею у власність на підставах, не заборонених законом.

Право власності на нову річ, яка виготовлена (створена) особою, набувається нею, якщо інше не встановлено договором або законом. Особа, яка виготовила (створила) річ зі своїх матеріалів на підставі договору, є власником цієї речі. Право власності на новостворене нерухоме майно (житлові будинки, будівлі, споруди тощо) виникає з моменту завершення будівництва (створення майна). Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації або право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту його державної реєстрації або з моменту його прийняття до експлуатації.

Особа, яка самостійно переробила чужу річ, не набуває право власності на нову річ і зобов'язана відшкодувати власникові матеріалу його вартість. **Переробкою** є використання однієї речі (матеріалу), в результаті чого створюється нова річ. Право власності на рухому річ, створену особою шляхом переробки з матеріалу, що їй не належить, набувається власником матеріалу за його бажанням, якщо інше не встановлено договором або законом.

Право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передання майна. Право власності на майно за догово-

ром, який підлягає нотаріальному посвідченню, виникає у набувача з моменту такого посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним. Якщо договір про відчуження майна підлягає державній реєстрації, право власності у набувача виникає з моменту такої реєстрації.

Якщо майно відчужене особою, яка не мала на це права, добросовісний набувач набуває право власності на нього, якщо майно не може бути витребуване у нього. Наприклад, особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана негайно повідомити про це особу, яка її загубила, або власника речі і повернути знайдену річ цій особі. Якщо ж особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, або місце її перебування невідомі, особа, яка знайшла загублену річ, зобов'язана заявити про знахідку міліції або органів місцевого самоврядування.

Особа, що знайшла загублену річ, набуває право власності на неї після спливу шести місяців з моменту заявлення про знахідку міліції або органів місцевого самоврядування у випадках, якщо:

1) не буде встановлено власника або іншу особу, яка має право вимагати повернення загубленої речі;

2) власник або інша особа, яка має право вимагати повернення загубленої речі, не заявить про свої право на річ особі, яка її знайшла, міліції або органів місцевого самоврядування.

Якщо особа, яка знайшла загублену річ, подасть органам місцевого самоврядування письмову заяву про відмову від набуття права власності на неї, ця річ переходить у власність територіальної громади.

Особа, яка знайшла загублену річ, має право вимагати від її власника (володільця) винагороду за знахідку в розмірі до двадцяти відсотків вартості речі. Якщо власник (володільць) публічно обіцяв винагороду за знахідку, винагорода виплачується на умовах публічної обіцянки.

Особа, яка виявила скарб, набуває право власності на нього. **Скарбом** є закопані у землі чи приховані іншим способом гроші, валютні цінності, інші цінні речі, власник яких невідомий або за законом втратив на них право власності. Якщо скарб був прихований у майні, що належить на праві власності іншій особі, особа, яка виявила його, та власник майна, у якому скарб був прихований, набувають у рівних частках право спільної часткової власності на нього.

Особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом

десяти років або рухомим майном — протягом п'яти років, набуває право власності на це майно (набувальна давність).

Фізична або юридична особа може набути право власності у разі приватизації державного майна та майна, що є в комунальній власності, яка здійснюється у порядку, встановленому законом.

Майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на **праві спільної власності** (спільне майно). Майно може належати особам на праві спільної часткової або на праві спільної сумісної власності. Спільна власність вважається частковою, якщо договором або законом не встановлена спільна сумісна власність на майно. Власність двох чи більше осіб із визначенням часток кожної з них у праві власності є спільною частковою власністю. Частки у праві спільної часткової власності вважаються рівними, якщо інше не встановлено за домовленістю співвласників.

Співвласник відповідно до своєї частки у праві спільної часткової власності зобов'язаний брати участь у витратах на управління, утримання та збереження спільного майна, у сплаті податків, зборів (обов'язкових платежів), нести відповідальність перед третіми особами за зобов'язаннями, пов'язаними із спільним майном, а також має право самостійно розпорядитися своєю часткою у праві спільної часткової власності.

У разі продажу частки у праві спільної часткової власності співвласник має переважне право перед іншими особами на її купівлю за ціною, оголошеною для продажу, та на інших рівних умовах, крім випадку продажу з публічних торгів.

Майно, що є у спільній частковій власності, може бути поділене в натурі між співвласниками за домовленістю між ними. Договір про поділ нерухомого майна, що є у спільній частковій власності, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожної з них у праві власності є **спільною сумісною власністю**. Суб'єктами права спільної сумісної власності можуть бути фізичні особи, юридичні особи, а також держава, територіальні громади, якщо інше не встановлено законом. **Майно, набуте подружжям за час шлюбу**, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом.

Майно, що є у спільній сумісній власності, може бути поділене між співвласниками за домовленістю між ними. У разі поділу майна, що є у спільній сумісній власності, вважається, що частки співвласників у праві спільної сумісної власності є рів-

ними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними або законом.

Основним національним багатством України є земля, яка перебуває під особливою охороною держави.

Суб'єктами права власності на землю (земельну ділянку) є фізичні особи, юридичні особи, держава, територіальні громади.

Право власності на земельну ділянку поширюється на поверхневий (грунтовий) шар у межах цієї ділянки, на водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження, які на ній знаходяться, а також на простір, що є над і під поверхнею ділянки, висотою та глибиною, які необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Власник земельної ділянки має право зводити на ній будівлі та споруди, створювати закриті водойми, здійснювати перебудову, дозволяти будівництво на своїй ділянці іншим особам, а також набуває право власності на зведені ним будівлі, споруди та інше нерухоме майно. Але, якщо особа здійснює самочинне будівництво нерухомого майна на своїй ділянці, права власності на нього вона не набуває.

Земельна ділянка разом з розташованими на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними і підземними комунікаціями вважається **садибою**. **Житловим будинком** є будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначена для постійного у ній проживання. У разі відчуження житлового будинку вважається, що відчужується вся садиба, якщо інше не встановлено договором або законом.

Квартирою є ізольоване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного у ньому проживання. Власникам квартири у дво- або багатоквартирному житловому будинку належать на праві спільної сумісної власності приміщення загального користування, опорні конструкції будинку, механічне, електричне, сантехнічне та інше обладнання за межами або всередині квартири, яке обслуговує більше однієї квартири, а також споруди, будівлі, які призначені для забезпечення потреб усіх власників квартир, а також власників нежитлових приміщень, які розташовані у житловому будинку.

Власник житлового будинку, квартири має право використовувати помешкання для власного проживання, проживання членів своєї сім'ї, інших осіб і не має права використовувати його для промислового виробництва.

Право власності може бути припинено у випадках:

- 1) відчуження власником свого майна;
- 2) відмови власника від права власності;
- 3) припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі;
- 4) знищення майна;
- 5) викупу пам'яток історії та культури;
- 6) викупу земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю;
- 7) викупу нерухомого майна у зв'язку з викупом з метою суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розміщене;
- 8) звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника;
- 9) реквізиції;
- 10) конфіскації;
- 11) припинення юридичної особи чи смерті власника.

Право власності може бути припинене в інших випадках, встановлених законом.

Особа може відмовитися від права власності на майно, заявивши про це або вчинивши інші дії, які свідчать про її відмову від права власності.

Якщо з підстав, що не були заборонені законом, особа набула право власності на майно, яке за законом, який був прийнятий пізніше, не може їй належати, це майно має бути відчужене власником протягом строку, встановленого законом.

Право власності на майно може бути також припинено в разі його знищення. У разі знищення майна, права на яке підлягають державній реєстрації, право власності на це майно припиняється з моменту внесення за заявою власника змін до державного реєстру.

У разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості (**реквізиція**). В умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості. Реквізоване майно переходить у власність держави або знищується.

До особи може бути застосовано позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення (**конфіскація**). Конфісковане майно переходить у власність держави безоплатно. Обсяг та порядок конфіскації майна встановлюються законом.

Відповідно до Закону України «Про власність» усі види власності недержавних юридичних осіб (юридичних осіб приватного права) відносяться до колективної форми власності, хоча в ЦК визначення такої форми власності немає. Тому можна погодитися з деякими вченими, що під колективною власністю слід розуміти власність окремих юридичних осіб. І як суб'єкти права власності юридичні особи приватного (цивільного) права мають специфічні права щодо володіння, використання та розпорядження своїм майном, що залежить від конкретної організаційно-правової форми юридичної особи. Разом з тим можна виділити деякі спільні закономірності, що характеризують право власності юридичних осіб:

1. Юридична особа є єдиним власником належного їй майна.
2. Джерела формування майна юридичної особи та порядок розпорядження ним визначаються установчими документами.
3. Як правило, власність юридичної особи складає майно, передане їй як внески засновниками (учасниками, членами), а також майно, вироблене і набуто юридичною особою на інших законних підставах у процесі діяльності.
4. Юридичні особи мають право здійснювати щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать чинному законодавству і не порушують законні інтереси інших осіб.
5. Юридичні особи відповідають, як правило, за своїми зобов'язаннями всім своїм майном. Засновники юридичної особи не відповідають за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями засновників, якщо інше не передбачено чинним законодавством чи установчими документами.
6. Юридична особа набуває цивільні права і бере на себе цивільні обов'язки через свої органи, компетенція яких визначається законами, іншими нормативно-правовими актами та установчими документами.

Основними видами юридичних осіб, які є суб'єктами права власності, є: кооперативи, господарські товариства, громадські та господарські об'єднання.

Так, **джерелами формування майна кооперативу** є:

- вступні, членські та цільові внески його членів, паї та додаткові паї;
- майно, добровільно передане кооперативу його членами;
- кошти, що надходять від провадження господарської діяльності;
- кошти, що надходять від створених кооперативом підприємств;

— благодійні внески та пожертвування, гранти, безоплатна технічна допомога юридичних і фізичних осіб;

— інші надходження, не заборонені законодавством.

Право власності на землю може набуватися кооперативом шляхом внесення до пайового фонду земельних ділянок його членами, а також придбання ділянок за договорами купівлі-продажу, дарування та іншими цивільно-правовими актами.

У разі виходу з кооперативу фізична чи юридична особа (член кооперативу) має право на одержання своєї загальної частки натурою, грошми або (за бажанням) цінними паперами, а земельної ділянки — в натурі. А право членів кооперативу — фізичних осіб на свою загальну частку успадковується.

Як суб'єкти права власності **господарські товариства** відповідно до ст. 115 ЦК є **власниками**: 1) майна, переданого їм засновниками та учасниками товариств у власність як вклад до статутного капіталу; 2) продукції, виробленої товариством внаслідок господарської діяльності; 3) одержаних доходів; 4) іншого майна, набутого на законних підставах.

Первинним засобом формування майна господарського товариства є вклади його учасників. Майно, що перебуває у власності господарського товариства, поділяється на фонди, серед яких найважливішим є статутний фонд (капітал), тобто сукупність вкладів учасників при створенні товариства для забезпечення його діяльності в розмірах, визначених установчими документами. Саме статутний фонд створює майнову основу діяльності товариства та базу визначення частки кожного учасника в статутному капіталі.

Громадські об'єднання відповідно до ст. 85 ЦК відносяться до непідприємницьких товариств, які не мають на меті одержання прибутку. **Об'єднання громадян** набуває право власності на кошти та інше майно, передане йому засновниками, членами або державою, набуте від вступних і членських внесків, пожертвоване громадянами, підприємствами та організаціями, а також майно, придбане за рахунок власних коштів чи на інших підставах, не заборонених законом.

До громадських об'єднань відносять політичні партії, професійні спілки, творчі спілки, благодійні та інші організації, які мають значні відмінності у формуванні та використанні свого майна, що визначається законодавством України.

Особливою публічною формою привласнення матеріальних благ в інтересах суспільства є державна власність, яка виникає разом з виникненням держави. Сьогодні не існує єдиного законо-

давчого акту, який би чітко визначав перелік майна, яке може бути виключно у державній власності. Але можна сказати, що до такого майна належать зброя, боєприпаси, бойова і спеціальна військова техніка, ракетно-космічні комплекси, вибухові речовини, бойові отруйні речовини, наркотичні та сильнодіючі отруйні лікарські засоби тощо. Окрім того, у власності держави, незважаючи на масштабні процеси роздержавлення, все ще знаходиться майно багатьох підприємств, установ та організацій. Відповідно до ст. 116 Конституції України управління об'єктами державної власності здійснює Кабінет Міністрів України.

Враховуючи особливий публічний характер права державної власності, чинним законодавством України встановлено особливий порядок відчуження державного майна шляхом приватизації, яка здійснюється Фондом державного майна України та його регіональними відділеннями і представництвами. До об'єктів права державної власності, які можуть бути приватизовані, належать: земельні ділянки; майно підприємств; об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти; акції (паї), що належать державі у майні господарських товариств; житловий фонд. **Способами приватизації державного майна** є продаж об'єктів на аукціоні; за конкурсом; на фондових біржах та іншими способами, що передбачають загальнодоступність та конкуренцію покупців.

Відповідно до ст. 31 Закону України «Про власність» до державної власності відноситься загальнодержавна (республіканська) власність і власність адміністративно-територіальних одиниць (комунальна власність). Але нова Конституція України встановила, що державна та комунальна власність, є самостійними формами власності. А матеріальною основою місцевого самоврядування є рухоме й нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад. Управління ж майном, що є у комунальній власності, відповідно до ст. 327 ЦК, здійснюють безпосередньо територіальна громада та утворені нею органи місцевого самоврядування.

Одним з найважливіших завдань цивільного права в Україні є забезпечення відновлення порушених відносин власності та притягнення до відповідальності осіб, винних у таких порушеннях.

Держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності. Власник, який має підстави передбачати можливість

порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню.

Власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди та право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави, заволоділа ним.

Найбільш ефективним способом відновлення порушених прав власності є судовий захист. Власник може пред'явити до незаконного володільця позов про: ввідикацію; визнання правочину недійсним; відшкодування збитків тощо.

Відикаційний позов — це позов про витребування майна з чужого незаконного володіння. Але предметом ввідикаційного позову може бути лише індивідуально визначена річ. Речі, означені лише родовими ознаками, а також гроші та цінні папери на пред'явника не можуть бути предметом ввідикаційного позову.

Якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно:

1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння;

2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння;

3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

Якщо майно було набуте безвідплатно в особи, яка не мала права його відчужувати, власник має право витребувати його від добросовісного набувача у всіх випадках.

Власник майна також має право вимагати від особи, яка знала або могла знати, що вона володіє майном незаконно (недобросовісного набувача), передання усіх доходів від майна, які вона одержала або могла одержати за весь час володіння ним.

Важливим засобом захисту права власності є **негаторний позов**, який подається з метою усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання своїм майном, тобто припинення неправомірних дій щодо власника.

Власник майна також може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності.

Власник майна, права якого порушені внаслідок видання правового акта органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування, має право вимагати відновлення того становища, яке існувало до видання цього акта. У разі неможливості відновлення попереднього становища він має право на відшкодування майнової та моральної шкоди.

Власник земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель має право також на компенсацію у зв'язку із зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі.

У новому Цивільному кодексі з'явилися також деякі норми, що регулюють окремі питання прав на чужі речі (майно). Під **речовим правом на чуже майно** розуміють визначену договором з власником або законом міру можливої поведінки управомоченої особи по здійсненню обмежених прав володіння, користування та розпоряджання стосовно речей, які їй не належать.

Основними речовими правами на чуже майно є:

- 1) право володіння;
- 2) право користування (сервітут);
- 3) право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);
- 4) право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

Законом можуть бути встановлені інші речові права на чуже майно. Особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна.

Володільцем чужого майна є особа, яка фактично тримає його у себе. **Право користування чужим майном (сервітут)** може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом. Сервітут може належати власникові (володільцеві) сусідньої земельної ділянки, а також іншій, конкретно визначеній особі (особистий сервітут).

Сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом або рішенням суду. Він визначає обсяг прав щодо користування особою чужим майном. Особа, яка користується сервітутом, зобов'язана вносити плату за користування майном, якщо інше не встановлено договором, законом, заповітом або рішенням суду. Сервітут не позбавляє власника майна, щодо

якого він встановлений, права володіння, користування та розпоряджання цим майном.

Право користування чужою земельною ділянкою або іншим нерухомим майном полягає у можливості проходу, проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання, меліорації тощо. Особа має право вимагати від власника (володільця) сусідньої земельної ділянки, а в разі необхідності — від власника (володільця) іншої земельної ділянки надання земельного сервітуту.

Припиняється сервітут у разі:

- 1) поєднання в одній особі особи, в інтересах якої встановлений сервітут, і власника майна, обтяженого сервітутом;
- 2) відмови від нього особи, в інтересах якої встановлений сервітут;
- 3) спливу строку, на який було встановлено сервітут;
- 4) припинення обставини, яка була підставою для встановлення сервітуту;
- 5) невикористання сервітуту протягом трьох років підряд;
- 6) смерті особи, на користь якої було встановлено особистий сервітут.

Сервітут також може бути припинений за рішенням суду на вимогу власника майна за наявності обставин, які мають істотне значення.

Право користування чужою земельною ділянкою встановлюється договором між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (далі — землекористувач). **Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис)** може відчужуватися і передаватися у порядку спадкування.

Строк договору про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб встановлюється договором. Якщо договір про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб укладено на невизначений строк, кожна із сторін може відмовитися від договору, попередньо попередивши про це другу сторону не менш як за один рік.

Землекористувач зобов'язаний ефективно використовувати земельну ділянку відповідно до її цільового призначення, підвищувати її родючість, застосовувати природоохоронні технології виробництва, утримуватися від дій, які можуть призвести до погіршення екологічної ситуації.

Право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб припиняється у разі:

- 1) поєднання в одній особі власника земельної ділянки та землекористувача;
- 2) спливу строку, на який було надано право користування;
- 3) викупу земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю.

Власник земельної ділянки має право надати її в користування іншій особі для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель (суперфіцій). Таке право виникає на підставі договору або заповіту. Право користування земельною ділянкою, наданою для забудови, може бути відчужене землекористувачем або передаватися у порядку спадкування. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови може бути встановлено на визначений або на невизначений строк.

Землекористувач має право власності на будівлі (споруди), споруджені на земельній ділянці, переданій йому для забудови. Особа, до якої перейшло право власності на будівлі (споруди), набуває право користування земельною ділянкою на тих же умовах і в тому ж обсязі, що й попередній власник будівлі (споруди). Землекористувач зобов'язаний вносити плату за користування земельною ділянкою, наданою йому для забудови, та інші платежі, встановлені законом, а також використовувати земельну ділянку відповідно до її цільового призначення.

Право користування земельною ділянкою для забудови припиняється у разі:

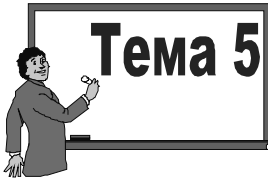
- 1) поєднання в одній особі власника земельної ділянки та землекористувача;
- 2) спливу строку права користування;
- 3) відмови землекористувача від права користування;
- 4) невикористання земельної ділянки для забудови протягом трьох років підряд.

У разі припинення права користування земельною ділянкою, на якій була споруджена будівля (споруда), власник земельної ділянки та власник цієї будівлі (споруди) визначають правові наслідки такого припинення. У разі недосягнення домовленості між ними власник земельної ділянки має право вимагати від власника будівлі (споруди) її знесення та приведення земельної ділянки до стану, в якому вона була до надання її у користування.

Контрольні запитання до теми 4

1. *Визначте право власності.*
2. *Що таке володіння, користування та розпорядження речами (майном)?*
3. *Хто є суб'єктами права власності?*
4. *Основні підстави набуття права власності.*
5. *В яких випадках особа, що знайшла загублену річ, набуває право власності на неї?*
6. *Що таке скарб?*
7. *Назвіть випадки припинення права власності.*
8. *Що таке реквізиція та конфіскація майна?*
9. *Право спільної часткової та спільної сумісної власності.*
10. *Як здійснюється захист прав суб'єктів права власності?*
11. *Основні речові права на чуже майно.*
12. *Що таке сервітут?*

ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Основною рисою, що відрізняє людину від інших істот, є здатність до творчості. **Творчість** — це цілеспрямована розумова діяльність з розробки нових оригінальних та унікальних суспільно необхідних продуктів. Творчість притаманна людині в будь-якій сфері її діяльності. **Основною метою творчості** є поліпшення якості життя суспільства й забезпечення більш комфортних умов існування та розвитку кожної людини. Саме творча праця була основним чинником забезпечення життєдіяльності людства на усіх етапах його розвитку.

Особливої уваги розвиток творчого потенціалу кожної нації набуває в сучасних умовах прискорення науково-технічного прогресу. За оцінками фахівців, за роки після другої світової війни було зроблено більше наукових відкриттів, ніж за всю попередню історію людства. І сьогодні вже не виникає сумнівів, що подальший соціально-економічний прогрес буде залежити значною мірою від розвитку творчої діяльності суспільства, а рівень добробуту кожної країни — від уміння реалізовувати творчий, або як сьогодні кажуть, інтелектуальний потенціал її громадян. Недарма Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ), яка була створена в 1967 р., стверджує, що ХХІ ст. стане століттям економіки, заснованої на знаннях, в якій інтелектуальна власність буде основною рушійною силою. Тому сьогодні уряди всіх країн свідомило прагнуть заохочувати інтелектуальну діяльність і застосування результатів творчої праці в інтересах національної безпеки своїх держав, а використання творчих можливостей стає наріжним каменем фундаменту людського суспільства.

Основні норми інтелектуальної власності в системі українського законодавства визначено Конституцією, розробленими на її підставі законами та іншими нормативно-правовими актами. Так, ст. 54 Конституції України передбачає, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної твор-

чості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. А відповідно до ст. 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Як бачимо, в Конституції розмежовуються поняття інтелектуальної і творчої діяльності, як різні види розумової діяльності, оскільки не всяка розумова діяльність є творчою. Наприклад, учні загальних шкіл хоча й займаються розумовою діяльністю, але ця діяльність не є творчою, оскільки в більшості випадків вона направлена лише на споживання вже отриманих певних творчих результатів. Інтелектуальна ж діяльність відрізняється від простої творчої діяльності тим, що її результатом є об'єкти правової охорони, тобто об'єкти інтелектуальної власності. А оскільки поняття творчої діяльності значно ширше від поняття інтелектуальної діяльності, кількість результатів творчої діяльності значно більша від об'єктів інтелектуальної власності. Так, в Україні не можуть отримати правову охорону такі об'єкти творчої діяльності, як фунда-ментальні наукові відкриття, що встановлюють нові закономірності, властивості та явища матеріального світу; математичні методи; методи організації й управління об'єктами господарювання тощо.

Відповідно до ст. 48 ЦК **право інтелектуальної власності** — це право особи на результат інтелектуальної творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений чинним законодавством.

Систему законодавства України з питань інтелектуальної власності складають: Конституція України; Цивільний кодекс України; Господарський кодекс України, які набули чинності з 1 січня 2004 р.; закони України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» від 13 грудня 1991 р., «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р., «Про охорону прав на сорти рослин» в редакції 17 січня 2002 р., «Про науково-технічну інформацію» від 25 червня 1993 р., «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» в редакції від 1 червня 2000 р., «Про охорону прав на промислові зразки» від 15 грудня 1993 р., «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15 грудня 1993 р., «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р., «Про авторське і суміжні права» в редакції від 11 липня 2001 р., «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10 лютого 1995 р., «Про захист від

недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 р., «Про рекламу» від 3 липня 1996 р., «Про охорону прав на топографію інтегральних мікросхем» від 5 листопада 1997 р., «Про охорону прав на зазначення походження товарів» від 16 червня 1999 р., «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів і фонограм» від 23 березня 2000 р., «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» від 17 січня 2002 р., «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо впорядкування операцій, пов'язаних з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, обладнання та сировини для їх виробництва)» від 6 липня 2005 р. та інші нормативно-правові акти.

Крім того, при регулюванні відносин інтелектуальної власності у разі необхідності застосовуються міжнародні договори у сфері інтелектуальної власності, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні крім випадків, передбачених законом. Причому право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного. Перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ.

Стаття 420 ЦК України містить **перелік об'єктів прав інтелектуальної власності**, до яких належать:

- літературні та художні твори;
- комп'ютерні програми;
- компіляції даних (бази даних);
- виконання;
- фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення;
- наукові відкриття;
- винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- компонування (топографії) інтегральних мікросхем;
- раціоналізаторські пропозиції;
- сорти рослин, породи тварин;
- комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення (зазначення походження товарів);
- комерційна тасмниця.

Цей перелік не є виключним і, на думку багатьох фахівців, може поповнюватися новими результатами творчої діяльності.

Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається Цивільним кодексом та відповідними законами.

До особистих немайнових прав інтелектуальної власності відносяться:

- 1) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності;
- 2) право перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;
- 3) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності належать творцеві об'єкта права інтелектуальної власності. У деяких випадках, передбачених законом, особисті немайнові права інтелектуальної власності можуть належати іншим особам. Немайнові права інтелектуальної власності не залежать від майнових прав інтелектуальної власності.

Майновими правами інтелектуальної власності є:

- 1) право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- 2) виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- 3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в тому числі забороняти таке використання;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Законом можуть бути встановлені винятки та обмеження в майнових правах інтелектуальної власності за умови, що такі обмеження та винятки не створюють істотних перешкод для нормальної реалізації майнових прав інтелектуальної власності та здійснення законних інтересів суб'єктів цих прав. Майнові права інтелектуальної власності можуть бути вкладом до статутного капіталу юридичної особи, предметом договору застави та інших зобов'язань, а також використовуватися в інших цивільних відносинах.

Суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, викона-

вещь, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до ЦК, іншого закону чи договору. Так, особисті немайнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт. У випадках, передбачених законом, окремі особисті немайнові права інтелектуальної власності на такий об'єкт можуть належати юридичній або фізичній особі, де або у якої працює працівник. Майнові ж права інтелектуальної власності на такий об'єкт належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або у якої він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором. Такі ж правила стосуються і прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені за замовленням.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності є чинними безстроково, якщо інше не встановлено законом. Майнові ж права інтелектуальної власності є чинними протягом строків, встановлених ЦК, іншим законом чи договором.

Особа, яка має виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності, може використовувати цей об'єкт на власний розсуд, з додержанням при цьому прав інших осіб. Умови надання дозволу (видачі ліцензії) на використання об'єкта права інтелектуальної власності можуть бути визначені ліцензійним договором, який укладається з додержанням вимог чинного законодавства.

Умовно об'єкти права інтелектуальної власності можна поділити на чотири групи. Першу групу — авторські права і суміжні права — складають літературні та художні твори, комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення. Другу групу складають об'єкти промислової власності: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, раціоналізаторські пропозиції. До третьої групи відносяться сорти рослин і породи тварин, які прирівняні до об'єктів промислової власності за своїм правовим режимом. Вони є творчими результатами і при відповідності вимогам закону визнаються об'єктами інтелектуальної власності. Четверту групу складають комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів та послуг), географічні зазначення, комерційні таємниці, які належать до видів творчості, що спрямовані на створення засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту товарів, робіт і послуг. У

точному значенні ці об'єкти не є результатами діяльності, але в правовому режимі вони також прирівнюються до об'єктів промислової власності. Щодо об'єкта права інтелектуальної власності — наукового відкриття — виключного права не виникає, воно визнається надбанням всього людства, тому визнавати його об'єктом права інтелектуальної власності можна лише умовно.

Так, **об'єктами авторського прав є:**

1) літературні та художні твори (романи, поеми, статті та інші письмові твори; лекції, промови, проповіді та інші усні твори; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні, інші сценічні твори; музичні твори; аудіовізуальні твори; твори живопису, архітектури, скульптури та графіки; фотографічні твори; твори ужиткового мистецтва; ілюстрації, карти, плани, ескізи і пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки; переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів; збірники творів, якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності);

2) комп'ютерні програми;

3) компіляції даних (бази даних), якщо вони за добором або упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності;

4) інші твори.

Ці твори є об'єктами авторського права без виконання будь-яких формальностей щодо них та незалежно від їх завершеності, призначення, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження.

Не є об'єктами авторського права: акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування (закони, укази, постанови, рішення тощо), а також їх офіційні переклади; державні символи України, грошові знаки, емблеми тощо, затверджені органами державної влади; повідомлення про новини дня або інші факти, що мають характер звичайної прес-інформації; інші твори, встановлені законом.

Первинним суб'єктом авторського права є автор твору. За відсутності доказів іншого автором твору вважається фізична особа, зазначена звичайним способом як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства). Авторське право виникає з моменту створення твору. Авторське право на твір, створений у співавторстві, належить співавторам спільно, незалежно від того,

становить такий твір одне нерозривне ціле чи складається з частин, кожна з яких може мати ще й самостійне значення.

Окрім загальних особистих немайнових прав інтелектуальної власності **автору твору належать такі немайнові права:**

- 1) вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо;
- 2) забороняти зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору;
- 3) обирати псевдонім у зв'язку з використанням твору;
- 4) на недоторканність твору.

Автор має право протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню або іншій зміні твору чи будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі та репутації автора, а також супроводженню твору без його згоди ілюстраціями, передмовами, післямовами, коментарями тощо.

Майновими правами інтелектуальної власності на твір є:

- 1) право на використання твору;
- 2) виключне право дозволяти використання твору;
- 3) право перешкоджати неправомірному використанню твору, в тому числі забороняти таке використання;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Під використанням твору розуміють: опублікування (випуск у світ); відтворення будь-яким способом та у будь-якій формі; переклад; переробка, адаптація, аранжування та інші подібні зміни; включення складовою частиною до збірників, баз даних, антологій, енциклопедій тощо; публічне виконання; продаж, передання в найм (оренду) тощо; імпорт його примірників, примірників його перекладів, переробок тощо.

Використання твору здійснюється лише за згодою автора, крім випадків правомірного використання твору без такої згоди, встановлених ЦК та іншим законом. При цьому автор має право на плату за використання його твору.

Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір спливає через сімдесят років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком смерті автора чи останнього із співавторів, який пережив інших співавторів. Після закінчення строку чинності майнових прав на твір він може вільно та безоплатно використовуватися будь-якою особою за винятками, встановленими законом.

Об'єктами суміжних прав без виконання будь-яких формальностей щодо цих об'єктів та незалежно від їх призначення, змісту, цінності тощо, а також способу чи форми їх вираження є:

- а) виконання;
- б) фонограми та відеограми;
- в) програми (передачі) організацій мовлення.

Первинними суб'єктами суміжних прав є виконавець, виробник фонограми та відеограми, організація мовлення. За відсутності доказів іншого виконавцем, виробником фонограми, відеограми, програми (передачі) організації мовлення вважається особа, ім'я (найменування) якої зазначено відповідно у фонограмі, відеограмі, їх примірниках чи на упаковці, а також під час передачі організації мовлення. Особа, яка має суміжне право, для сповіщення про свої права може використовувати спеціальний знак, встановлений законом.

Право інтелектуальної власності на об'єкти суміжних прав виникає з моменту першого здійснення виконання, з моменту вироблення фонограми чи відеограми або з моменту першого здійснення організації передачі програми.

Науковим відкриттям є встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання. Право на наукове відкриття засвідчується дипломом та охороняється у порядку, встановленому законом. Автор наукового відкриття має право надати науковому відкриттю своє ім'я або спеціальну назву.

Винахід, корисна модель чи промисловий зразок вважаються придатними для набуття права інтелектуальної власності, якщо вони відповідно до закону є новими, придатні для промислового використання та мають винахідницький рівень (для винаходів).

Набуття права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок засвідчується патентом.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель та промисловий зразок є: винахідник, автор промислового зразка; інші особи, які набули прав на винахід, корисну модель та промисловий зразок за договором чи законом.

Майновими правами інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок є:

- 1) право на використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка;
- 2) виключне право дозволяти використання винаходу, корисної моделі, промислового зразка (видавати ліцензії);

3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню винаходу, корисної моделі, промислового зразка, в тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок належать володільцю відповідного патенту, якщо інше не встановлено договором чи законом.

Майнові права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок є чинними з дати, наступної за датою їх державної реєстрації, за умови підтримання чинності цих прав відповідно до закону.

Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід спливає через двадцять років, що відліковуються від дати подання заявки на винахід в установленому законом порядку. Цей строк може бути продовжений в установленому законом порядку щодо винаходу, використання якого потребує спеціальних випробувань та офіційного дозволу. Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на корисну модель спливає через десять років від дати подання заявки на корисну модель. Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на промисловий зразок спливає через п'ятнадцять років від дати подання заявки на промисловий зразок в установленому законом порядку.

Компонування інтегральної мікросхеми вважається придатним для набуття права інтелектуальної власності на нього, якщо воно є оригінальним. Набуття права інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми засвідчується свідоцтвом.

Майновими правами інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми є:

1) право на використання компонування інтегральної мікросхеми;

2) виключне право дозволяти використання компонування інтегральної мікросхеми;

3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню компонування інтегральної мікросхеми, в тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми належать володільцю відповідного свідоцтва і є чинними з дати, наступної за датою їх державної реєст-

рації. Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми спливає через десять років, що відліковуються від дати подання заявки на компонування інтегральної мікросхеми в установленому законом порядку.

Раціоналізаторською пропозицією є визнана юридичною особою пропозиція, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері її діяльності. Об'єктом раціоналізаторської пропозиції може бути матеріальний об'єкт або процес.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію є її автор та юридична особа, якій ця пропозиція подана.

Автор раціоналізаторської пропозиції має право на добросовісне заохочення від юридичної особи, якій ця пропозиція подана. Юридична особа, яка визнала пропозицію раціоналізаторською, має право на використання цієї пропозиції у будь-якому обсязі.

Право інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин становлять:

1) особисті немайнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин, засвідчені державною реєстрацією;

2) майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин, засвідчені патентом;

3) майнове право інтелектуальної власності на поширення сорту рослин, породи тварин, засвідчене державною реєстрацією.

Майновими правами інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин, засвідченими патентом, є:

1) право на використання сорту рослин, породи тварин, придатних для поширення в Україні;

2) виключне право дозволяти використання сорту рослин, породи тварин;

3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню сорту рослин, породи тварин, у тому числі забороняти таке використання;

4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права на сорт рослин, породи тварин належать володільцю патенту, якщо інше не встановлено договором чи законом.

Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин, породи тварин спливає через тридцять років, а щодо дерев та винограду — через тридцять

п'ять років, що відліковуються з 1 січня року, наступного за роком державної реєстрації цих прав.

Правова охорона надається комерційному найменуванню, якщо воно дає можливість вирізнити одну особу з-поміж інших та не вводить в оману споживачів щодо справжньої її діяльності.

Право інтелектуальної власності на комерційне найменування є чинним з моменту першого використання цього найменування та охороняється без обов'язкового подання заявки на нього чи його реєстрації і незалежно від того, є чи не є комерційне найменування частиною торговельної марки.

Майновими правами інтелектуальної власності на комерційне найменування є:

- 1) право на використання комерційного найменування;
- 2) право перешкоджати іншим особам неправомірно використовувати комерційне найменування, в тому числі забороняти таке використання;
- 3) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Чинність майнових прав інтелектуальної власності на комерційне найменування припиняється у разі ліквідації юридичної особи та з інших підстав, встановлених законом.

Торговельною маркою може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на торговельну марку є фізичні та юридичні особи. Причому право інтелектуальної власності на певну торговельну марку може належати одночасно кільком фізичним та (або) юридичним особам. Набуття права інтелектуальної власності на торговельну марку засвідчується свідоцтвом.

Майновими правами інтелектуальної власності на торговельну марку є:

- 1) право на використання торговельної марки;
- 2) виключне право дозволити використання торговельної марки;
- 3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню торговельної марки, в тому числі забороняти таке використання;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права інтелектуальної власності на торговельну марку є чинними протягом десяти років з дати, наступної за датою подання заявки на торговельну марку в установленому законом порядку, якщо інше не встановлено законом. Зазначений строк може бути продовженим щоразу на десять років у порядку, встановленому законом.

Право інтелектуальної власності на географічне зазначення виникає з дати державної реєстрації цього права, якщо інше не встановлено законом. Суб'єктами права інтелектуальної власності на географічне зазначення є виробники товарів, асоціації споживачів, інші особи, визначені законом.

Правами інтелектуальної власності на географічне зазначення є:

- 1) право на визнання позначення товару (послуги) географічним зазначенням;
- 2) право на використання географічного зазначення;
- 3) право перешкоджати неправомірному використанню географічного зазначення, в тому числі забороняти таке використання.

Право інтелектуальної власності на географічне зазначення є чинним з дати, наступної за датою державної реєстрації, і охороняється безстроково за умови збереження характеристик товару (послуги), позначених цим зазначенням.

Комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці.

Майновими правами інтелектуальної власності на комерційну таємницю є:

- 1) право на використання комерційної таємниці;
- 2) виключне право дозволяти використання комерційної таємниці;
- 3) виключне право перешкоджати неправомірному розголошенню, збиранню або використанню комерційної таємниці;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Майнові права інтелектуальної власності на комерційну таємницю належать особі, яка правомірно визначила інформацію комерційною таємницею.

Органи державної влади зобов'язані охороняти від недобросовісного комерційного використання інформацію, яка є комерційною таємницею та створення якої потребує значних зусиль і яка надана їм з метою отримання встановленого законом дозволу на діяльність, пов'язану з фармацевтичними, сільськогосподарськими, хімічними продуктами, що містять нові хімічні сполуки. Ця інформація охороняється органами державної влади також від розголошення, крім випадків, коли розголошення необхідне для забезпечення захисту населення або не вжито заходів щодо її охорони від недобросовісного комерційного використання.

Строк чинності права інтелектуальної власності на комерційну таємницю обмежується строком існування сукупності ознак комерційної таємниці.

Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності. Суд у випадках та в порядку, встановлених законом, може постановити рішення, зокрема, про:

1) застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів;

2) зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;

3) вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності;

4) вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності;

5) застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення;

6) опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення.

Порушення права інтелектуальної власності, в тому числі невизнання цього права чи посягання на нього, тягне за собою від-

повідальність, встановлену чинним законодавством. Так, ст. ст. 176, 177 Кримінального кодексу України передбачають відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав, а також за порушення прав на об'єкти промислової власності. У 2005 р. цей Кодекс був доповнений ст. 203¹, яка встановлює відповідальність за незаконне виробництво, експорт, імпорт, зберігання, реалізацію та переміщення дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва.

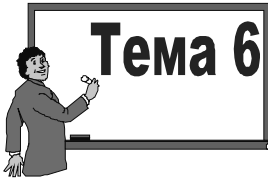
А ст. 164-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за:

- неправомірне використання фірмового найменування, знака для товарів і послуг або будь-якого маркування товару;
- неправомірне копіювання форми, установки, зовнішнього оформлення, а також за імітацію, копіювання та пряме відтворення товару іншого підприємця;
- самовільне використання імені іншого підприємця.

Контрольні запитання до теми 5

1. *Визначте право інтелектуальної власності.*
2. *Які основні акти складають систему законодавства України з питань інтелектуальної власності?*
3. *Що відноситься до об'єктів прав інтелектуальної власності?*
4. *Назвіть основні особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності.*
5. *Які особи є суб'єктами права інтелектуальної власності?*
6. *Які твори є об'єктами авторського права?*
7. *Що розуміють під терміном «використання твору»?*
8. *Що таке наукове відкриття?*
9. *Який строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки?*
10. *Чим засвідчується набуття права інтелектуальної власності на komponування інтегральних мікросхем?*
11. *Які права відносяться до майнових прав інтелектуальної власності на комерційне найменування?*
12. *Що таке торговельна марка?*
13. *Яка інформація відноситься до комерційної таємниці?*
14. *Які рішення може прийняти суд щодо захисту прав інтелектуальної власності?*
15. *Яка відповідальність передбачена чинним законодавством за порушення прав інтелектуальної власності?*

ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНЕ ПРАВО

6.1. Загальні положення про зобов'язання

Серцевиною цивільного права України є зобов'язальне право, яке переважно регулює суспільні відносини у сфері майнового обігу. Для студентів-економістів вивчення положень зобов'язального права та його основної частини — договірного права набуває особливої важливості тому, що його основні норми обслуговують юридичні за формою, але економічні, як правило, за змістом відносини.

Відповідно до ст. 509 ЦК **зобов'язанням** є цивільні правовідносини, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Таким чином, правомочною стороною у зобов'язаннях є кредитор, а зобов'язаною — боржник.

Кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок:

- 1) передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги);
- 2) правонаступництва;
- 3) виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем);
- 4) виконання обов'язку боржника третьою особою.

Заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора у зобов'язанні, новий кредитор несе ризик настання несприятливих для нього наслідків. У цьому разі виконання боржником свого обов'язку первісному кредиторіві є належним виконанням. Але заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю. При цьому первісний кредитор у зобов'язанні повинен передати новому кредиторіві документи, які

засвідчують права, що передаються, та інформацію, яка є важливою для їх здійснення. А боржник має право не виконувати свого обов'язку новому кредиторові до надання боржникові доказів переходу до нового кредитора прав у зобов'язанні.

Первісний кредитор у зобов'язанні відповідає перед новим кредитором за недійсність переданої йому вимоги, але не відповідає за невиконання боржником свого обов'язку, крім випадків, коли первісний кредитор поручився за боржника перед новим кредитором.

Боржник же у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) **лише за згодою кредитора**. Правочин щодо заміни кредитора або боржника у зобов'язанні вчиняється у такій самій формі, що і правочин, на підставі якого виникло зобов'язання.

Порука або застава, встановлена іншою особою, припиняється після заміни боржника, якщо поручитель або заставодавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником.

Валютою зобов'язання має бути грошова одиниця України — гривня, але сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті.

Одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом.

Зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок, а кредитор — прийняти виконання особисто, якщо інше не встановлено договором або законом, не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту. Кожна із сторін у зобов'язанні має право вимагати доказів того, що обов'язок виконується належним боржником або виконання приймається належним кредитором чи уповноваженою на це особою, і несе ризик наслідків непред'явлення такої вимоги.

Якщо у зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк (термін).

Якщо строк (термін) виконання боржником обов'язку не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги, кредитор має право вимагати його виконання у будь-який час. Борж-

ник повинен виконати такий обов'язок у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги, якщо обов'язок негайного виконання не впливає із договору або актів цивільного законодавства.

Місце виконання зобов'язання встановлюється у договорі. Якщо місце виконання зобов'язання не встановлено у договорі, виконання провадиться:

1) за зобов'язанням про передання нерухомого майна — за місцезнаходженням цього майна;

2) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі договору перевезення, — за місцем здавання товару (майна) перевізникові;

3) за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі інших правочинів, — за місцем виготовлення або зберігання товару (майна), якщо це місце було відоме кредиторів на момент виникнення зобов'язання;

4) за грошовим зобов'язанням — за місцем проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа, — за її місцезнаходженням на момент виникнення зобов'язання. Якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання (місцезнаходження) і сповістив про це боржника, зобов'язання виконується за новим місцем проживання (місцезнаходженням) кредитора з віднесенням на кредитора всіх витрат, пов'язаних із зміною місця виконання;

5) за іншим зобов'язанням — за місцем проживання (місцезнаходженням) боржника.

Грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях. Якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, як правило, у разі недостатності суми проведеного платежу для виконання грошового зобов'язання у повному обсязі ця сума погашає вимоги кредитора у такій черговості, якщо інше не встановлено договором:

1) у першу чергу відшкодовуються витрати кредитора, пов'язані з одержанням виконання;

2) у другу чергу сплачуються проценти і неустойка;

3) у третю чергу сплачується основна сума боргу.

За користування чужими грошовими коштами боржник зобов'язаний сплачувати проценти, якщо інше не встановлено договором між фізичними особами.

У разі збільшення встановленого законом неоподаткованого мінімуму доходів громадян сума, що виплачується за грошовим зобов'язанням фізичній особі (на відшкодування шкоди, завданої

каліцтвам, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, за договором довічного утримання (догляду) та в інших випадках, встановлених договором або законом), пропорційно збільшується.

Боржник має право виконати свій обов'язок шляхом внесення належних з нього кредиторів грошей або цінних паперів у депозит нотаріуса в разі:

1) відсутності кредитора або уповноваженої ним особи у місці виконання зобов'язання;

2) ухилення кредитора або уповноваженої ним особи від прийняття виконання або в разі іншого прострочення з їхнього боку;

3) відсутності представника недієздатного кредитора.

Нотаріус повідомляє кредитора у порядку, встановленому законом, про внесення боргу в депозит.

У разі солідарної вимоги кредиторів (солідарних кредиторів) кожний із кредиторів має право пред'явити боржникові вимогу у повному обсязі. У разі солідарного обов'язку боржників (солідарних боржників) кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо. Кредитор, який одержав виконання обов'язку не в повному обсязі від одного із солідарних боржників, має право вимагати недоодержане від решти солідарних боржників. Солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки їхній обов'язок не буде виконаний у повному обсязі. Виконання солідарного обов'язку у повному обсязі одним із боржників припиняє обов'язок решти солідарних боржників перед кредитором. А боржник, який виконав солідарний обов'язок, має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на нього.

Прийнявши виконання зобов'язання, кредитор повинен на вимогу боржника видати йому розписку про одержання виконання частково або в повному обсязі.

Виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком. Договором або законом можуть бути встановлені інші види забезпечення виконання зобов'язання. Правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання вчиняється у письмовій формі. Недодержання письмової форми такого правочину робить його нікчемним. Але недійсність правочину щодо забезпечення виконання зобов'язання не спричиняє недійсність основного зобов'язання.

Неустойкою (штрафом, пенєю) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання. **Штрафом** є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. **Пенєю** є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання. Право на неустойку виникає незалежно від наявності у кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. Проценти на неустойку не нараховуються. Сплата (передання) неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі. Сплата (передання) неустойки не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

За договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Поручителем може бути одна особа або кілька осіб.

У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки. Після виконання поручителем зобов'язання, забезпеченого порукою, кредитор повинен вручити йому документи, які підтверджують цей обов'язок боржника. До поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, в тому числі й ті, що забезпечували його виконання. Поручитель має право на оплату послуг, наданих ним боржникові.

Порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності. Вона також припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до

поручителя протягом одного року від дня укладення договору поруки.

За гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарант відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Гарантія діє протягом строку, на який вона видана. Вона є чинною від дня її видачі і не може бути відкликана гарантом, якщо в ній не встановлено інше.

Зобов'язання гаранта перед кредитором не залежить від основного зобов'язання (його припинення або недійсності), зокрема і тоді, коли в гарантії міститься посилання на основне зобов'язання. У разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, гарант зобов'язаний сплатити кредиторів грошову суму відповідно до умов гарантії.

Гарант має право відмовитися від задоволення вимоги кредитора, якщо вимога або додані до неї документи не відповідають умовам гарантії або якщо вони подані гарантові після закінчення строку дії гарантії. Він також має право на оплату послуг, наданих ним боржникові.

Зобов'язання гаранта перед кредитором припиняється у разі:

- 1) сплати кредиторів суми, на яку видано гарантію;
- 2) закінчення строку дії гарантії;
- 3) відмови кредитора від своїх прав за гарантією шляхом повернення її гарантові або шляхом подання гаранту письмової заяви про звільнення його від обов'язків за гарантією.

Гарант має право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією кредиторів, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником.

Завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторів боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних з боржника платежів, є завдатком, вона вважається **авансом**.

Якщо порушення зобов'язання сталося з вини боржника, завдаток залишається у кредитора. Якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, він зобов'язаний повернути боржникові завдаток та додатково сплатити суму в розмірі завдатку або його вартості.

В силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпе-

ченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави). Застава може виникати на підставі договору, закону або рішення суду. Особливими видами застави є іпотека та заклад.

Іпотекою є застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи. **Закладом** є застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом — у володіння третій особі.

Предметом застави може бути будь-яке майно (зокрема річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення. Але не можуть бути предметом застави національні, культурні та історичні цінності, які є об'єктами права державної власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національної культурної спадщини. Предмет застави залишається у заставодавця, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо предметом застави є нерухоме майно, а також в інших випадках, встановлених законом, договір застави підлягає нотаріальному посвідченню.

Право застави виникає з моменту укладення договору застави, а у випадках, коли договір підлягає нотаріальному посвідченню, — з моменту його нотаріального посвідчення. У договорі застави визначаються суть, розмір і строк виконання зобов'язання, забезпеченого заставою, подається опис предмета застави, а також визначаються інші умови, погоджені сторонами договору. Заставодавцем може бути як сам боржник, так і третя особа (майновий поручитель).

Заставодавець має право користуватися предметом застави відповідно до його призначення, у тому числі здобувати з нього плоди та доходи, якщо інше не встановлено договором і якщо це впливає із суті застави. Він також має право відчужувати предмет застави, передавати його в користування іншій особі або іншим чином розпоряджатися ним лише за згодою заставодержателя, якщо інше не встановлено договором.

Заставодержатель має право користуватися переданим йому предметом застави лише у випадках, встановлених договором. За договором на заставодержателя може бути покладений обов'язок здобувати з предмета застави плоди та доходи.

Особа, яка володіє предметом застави, зобов'язана:

- 1) вживати заходів, необхідних для збереження предмета застави;
- 2) утримувати предмет застави належним чином;

3) негайно повідомляти другу сторону договору застави про виникнення загрози знищення або пошкодження предмета застави.

У разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави. За рахунок предмета застави він має право задовольнити в повному обсязі свою вимогу, що визначена на момент фактичного задоволення, включаючи сплату процентів, неустойки, відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання, необхідних витрат на утримання заставленого майна, а також витрат, понесених у зв'язку із пред'явленням вимоги, якщо інше не встановлено договором.

Звернення стягнення на предмет застави здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом. Реалізація предмета застави, на який звернене стягнення, як правило, провадиться шляхом його продажу з публічних торгів.

Право застави припиняється у разі:

- 1) припинення зобов'язання, забезпеченого заставою;
- 2) втрати предмета застави, якщо заставодавець не змінив предмет застави;
- 3) реалізації предмета застави;
- 4) набуття заставодержателем права власності на предмет застави.

У разі припинення права застави на нерухоме майно до державного реєстру вносяться відповідні дані.

Кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитором пов'язаних з нею витрат та інших збитків **має право притримати** її у себе до виконання боржником зобов'язання. **Притриманням речі** можуть також забезпечуватись інші вимоги кредитора. Кредитор має право притримати річ у себе також у разі, якщо права на неї, які виникли після передачі речі у володіння кредитора, набула третя особа.

Кредитор не має права користуватися річчю, яку він притримує у себе і до нього не переходить право власності на неї. Окрім того, кредитор відповідає за втрату, псування або пошкодження речі, яку він притримує у себе, якщо втрата, псування або пошкодження сталися з його вини.

Основними випадками припинення зобов'язання, встановленими цивільним законодавством, є:

- 1) виконання зобов'язання, проведене належним чином;
- 2) передання за згодою сторін боржником кредитором відступного (грошей, іншого майна тощо);

3) зарахування за заявою однієї із сторін зустрічних однорідних вимог, строк яких настав, а також вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги;

4) зарахування зустрічних вимог;

5) припинення зобов'язання за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами (новація);

6) звільнення кредитором боржника від його обов'язків (прощення боргу);

7) поєднання боржника і кредитора в одній особі;

8) неможливість його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає;

9) смерть боржника (фізичної особи);

10) ліквідація юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншим нормативно-правовим актом виконання зобов'язання ліквідаційної юридичної особи покладається на іншу юридичну особу.

Порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

У разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема:

1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору;

2) зміна умов зобов'язання;

3) сплата неустойки;

4) відшкодування збитків та моральної шкоди.

Особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання.

У разі порушення зобов'язання однією стороною друга сторона має право частково або в повному обсязі відмовитися від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом. Одностороння відмова від зобов'язання не звільняє винну сторону від відповідальності за порушення зобов'язання.

Якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, суд може відповідно зменшити розмір збитків та неустойки, які стягуються з боржника.

Особа, яка порушила зобов'язання, може бути звільнена від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Але, відповідно до чинного законодавства, — не вважається таким випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів.

Боржник, який порушив зобов'язання, має відшкодувати кредиторowi завдані цим збитки. Розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, доказується кредитором. Збитки визначаються з урахуванням ринкових цін, що існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, — у день пред'явлення позову, якщо інше не встановлено договором або законом. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення. При визначенні неодержаних доходів (упущеної вигоди) також враховуються заходи, вжиті кредитором щодо їх одержання.

Якщо за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то вона підлягає стягненню у повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків. Але договором може бути встановлено обов'язок відшкодувати збитки лише в тій частині, в якій вони не покриті неустойкою. Договором може бути також встановлено стягнення неустойки без права на відшкодування збитків або можливість за вибором кредитора стягнення неустойки чи відшкодування збитків.

Боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом.

Боржник також не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання. На вимогу кредитора він зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

6.2. Загальні положення про договір

Договір є найпоширенішою правовою формою погодження інтересів юридично незалежних осіб з метою задоволення їх

майнових потреб шляхом добровільного набуття сторонами взаємних прав та обов'язків. Наявність цивільних договірних відносин є неодмінною умовою існування ринкової економіки, оскільки вони займають провідне місце в регулюванні товарно-грошового обороту.

Відповідно до ст. 626 ЦК, **договором** є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Договір є обов'язковим для виконання сторонами. Сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

Зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства для даного виду договорів. Сторони мають право укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів (змішаний договір). До відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору. Договором може бути також встановлено, що його окремі умови визначаються відповідно до типових умов договорів певного виду, оприлюднених у встановленому порядку.

Договір набирає чинності з моменту його укладення. **Строком договору** є час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права і виконати свої обов'язки відповідно до договору. Закінчення строку договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, яке мало місце під час дії договору.

Ціна в договорі встановлюється за домовленістю сторін. У випадках, встановлених законом, застосовуються ціни (тарифи, ставки тощо), які встановлюються або регулюються уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Зміна ціни після укладення договору допускається лише у випадках і на умовах, встановлених договором або законом і не допускається після його виконання. Якщо ціна у договорі не встановлена і не може бути визначена виходячи з його умов, вона визначається виходячи із звичайних цін, що склалися на аналогічні товари, роботи або послуги на момент укладення договору.

Цивільно-правові договори виконують ряд функцій, за допомогою яких досягається їх відповідний ефект. Основними серед них є:

1) регулятивна — договір регулює відносини між сторонами на підставі закону, особливо у господарській сфері, з метою налагодження найбільш раціональних зв'язків з обліку товарів, розвитку конкуренції і на цій основі підвищення роботи господарського комплексу країни;

2) ініціативна — полягає в тому, що договір є актом ініціативним і він сприяє виникненню таких цивільно-правових відносин, які найбільш влаштовують його сторони;

3) координаційна — договір є засобом узгодження, координації дій сторін відповідно до їх намірів та інтересів;

4) інформаційна — договір завдяки формальній визначеності його умов є носієм інформації про правове становище сторін, гарантіями їх суб'єктивних прав та способами захисту законних інтересів учасників;

5) гарантійна — завдяки договору включаються в дію правові гарантії виконання договірних зобов'язань;

6) правозахисна — забезпечує непорушність прав і законних інтересів сторін, а у разі їх порушення дозволяє використовувати примусове виконання зобов'язань.

Різноманітність цивільних відносин обумовлює широке коло цивільно-правових договорів.

Одностороннім є договір, якщо одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони.

Двостороннім, — якщо правами та обов'язками наділені обидві сторони договору. До договорів, що укладаються більш як двома сторонами (багатосторонні договори), застосовуються загальні положення про договір, якщо це не суперечить багатосторонньому характеру цих договорів.

Відплатними є договори, в яких дія однієї сторони обов'язково потребує відповідної майнової дії від іншої сторони. В **безоплатних** договорах надання майна здійснюється лише однією стороною без одержання зустрічних дій з боку іншої сторони.

Публічним є договір, в якому одна сторона — підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування

тощо). Умови публічного договору встановлюються однаковими для всіх споживачів, крім тих, кому за законом надані відповідні пільги.

Підприємець не має права надавати переваги одному споживачеві перед іншим щодо укладення публічного договору, якщо інше не встановлено законом. Також він не має права відмовитися від укладення публічного договору за наявності у нього можливостей надання споживачеві відповідних товарів (робіт, послуг). У разі необґрунтованої відмови підприємця від укладення публічного договору він має відшкодувати збитки, завдані споживачеві такою відмовою.

Договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору. Договір приєднання може бути змінений або розірваний на вимогу сторони, яка приєдналася, якщо вона позбавляється прав, які звичайно мала, а також якщо договір виключає чи обмежує відповідальність другої сторони за порушення зобов'язання або містить інші умови, явно обтяжливі для сторони, яка приєдналася. Сторона, яка приєдналася, має довести, що вона, виходячи зі своїх інтересів, не прийняла б цих умов за наявності у неї можливості брати участь у визначенні умов договору.

Попереднім є договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір в майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором. Законом може бути встановлено обмеження щодо строку (терміну), в який має бути укладений основний договір на підставі попереднього договору. Істотні умови основного договору, що не встановлені попереднім договором, погоджуються у порядку, встановленому сторонами у попередньому договорі, якщо такий порядок не встановлений актами цивільного законодавства. Попередній договір укладається у формі, встановленій для основного договору, а якщо форма основного договору не встановлена, — у письмовій формі. Сторона, яка необґрунтовано ухиляється від укладення договору, передбаченого попереднім договором, повинна відшкодувати другій стороні збитки, завдані простроченням, якщо інше не встановлено попереднім договором або актами цивільного законодавства. Зобов'язання, встановлене попереднім договором, припиняється, якщо основний договір не укладений протягом строку (у термін), встановленого попереднім

договором, або якщо жодна із сторін не направить другій стороні пропозицію про його укладення. **Договір про наміри** (протокол про наміри тощо), якщо в ньому немає волевиявлення сторін щодо надання йому сили попереднього договору, **не вважається попереднім договором**.

Договором на користь третьої особи є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі. Виконання договору на користь третьої особи може вимагати як особа, яка уклала договір, так і третя особа, на користь якої передбачено виконання.

З моменту вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом сторони не можуть розірвати або змінити договір без згоди цієї особи. Якщо третя особа відмовилася від права, наданого їй на підставі договору, сторона, яка уклала договір на користь третьої особи, може сама скористатися цим правом, якщо інше не впливає із суті договору.

Зміст договору може бути витлумачений як окремою стороною, так і всіма іншими сторонами цього договору. **Тлумачення договору** — це з'ясування змісту договору як в цілому, так і окремих його умов. На вимогу однієї або обох сторін тлумачення договору може бути віднесено до компетенції суду. При тлумаченні договору беруться до уваги однакове для всього його змісту значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів. У разі тлумачення умов договору можуть враховуватися також типові умови (типові договори), навіть якщо в договорі немає посилання на ці умови.

Договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. **Істотними умовами договору** є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди. Договір укладається шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір (оферти) і прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною.

Договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом. Якщо сторони домовилися укласти договір у певній формі, він вважається укладеним з моменту надання йому цієї форми, навіть якщо законом ця форма для даного виду договорів не вимагалася. Якщо сторони домовилися укласти у письмовій формі договір, щодо якого законом не встановлена письмова форма, такий договір є укладене-

ним з моменту його підписання сторонами. Якщо сторони домовилися про нотаріальне посвідчення договору, щодо якого законом не вимагається нотаріальне посвідчення, такий договір є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення, наприклад, договір про закупівлю, який укладається відповідно до Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти», на вимогу замовника підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню та вважається укладеним з моменту його нотаріального посвідчення.

Договір вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції. Якщо відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення такої дії. Договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або державній реєстрації, є укладеним з моменту його нотаріального посвідчення або державної реєстрації, а в разі необхідності і нотаріального посвідчення, і державної реєстрації — з моменту державної реєстрації.

Пропозицію укласти договір (оферту) може зробити кожна із сторін майбутнього договору. Пропозиція укласти договір має містити істотні умови договору і виражати намір особи, яка її зробила, вважати себе зобов'язаною у разі її прийняття. Реклама або інші пропозиції, адресовані невизначеному колу осіб, є лише запрошенням робити пропозиції укласти договір, якщо інше не вказано у рекламі або інших пропозиціях.

Відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття (акцепт), повинна бути повною і безумовною. Якщо особа, яка одержала пропозицію укласти договір, у межах строку для відповіді вчинила дію відповідно до вказаних у пропозиції умов договору (відвантажила товари, надала послуги, виконала роботи, сплатила відповідну суму грошей тощо), яка засвідчує її бажання укласти договір, ця дія є прийняттям пропозиції, якщо інше не вказане в пропозиції укласти договір або не встановлено законом.

Якщо пропозицію укласти договір було зроблено усно і в ній не вказаний строк для відповіді, договір є укладеним, коли особа, якій було зроблено пропозицію, негайно заявила про її прийняття. Якщо у пропозиції укласти договір вказаний строк для відповіді, договір є укладеним, коли особа, яка зробила пропозицію, одержала відповідь про прийняття пропозиції протягом цього строку.

Якщо відповідь про прийняття пропозиції укласти договір одержано із запізненням, особа, яка зробила пропозицію, звільняється від відповідних зобов'язань. Відповідь, одержана із запізненням, є новою пропозицією. Але за згодою особи, яка зробила пропозицію, договір може вважатись укладеним незалежно від того, що відповідь про прийняття пропозиції укласти договір було відправлено та (або) одержано із запізненням.

Відповідь про згоду укласти договір на інших, ніж було запропоновано, умовах є відмовою від одержаної пропозиції і водночас новою пропозицією особі, яка зробила попередню пропозицію.

Договір є укладеним у місці проживання фізичної особи або за місцезнаходженням юридичної особи, яка зробила пропозицію укласти договір, якщо інше не встановлено договором. Особливості укладення договорів на біржах, аукціонах, конкурсах тощо встановлюються відповідними актами цивільного законодавства.

Зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін. Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. У разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим.

У разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання. **Зміна обставин є істотною**, якщо вони змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах. У разі розірвання договору внаслідок істотної зміни обставин суд, на вимогу будь-якої із сторін, визначає наслідки розірвання договору виходячи з необхідності справедливого розподілу між сторонами витрат, понесених ними у зв'язку з виконанням цього договору.

У разі зміни договору зобов'язання сторін змінюються відповідно до змінених умов щодо предмета, місця, строків виконання тощо. У разі ж розірвання договору зобов'язання сторін припиняються. У цих випадках зобов'язання змінюється або припиня-

ється з моменту досягнення домовленості про зміну або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором чи не обумовлено характером його зміни. Якщо договір змінюється або розривається у судовому порядку, зобов'язання змінюється або припиняється з моменту набрання рішенням суду про зміну або розірвання договору законної сили. Сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору.

Зміна або розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обороту.

6.3. Окремі види договірних зобов'язань

Договір купівлі-продажу

Як зазначає більшість дослідників, одним з перших видів юридичних договорів були договори, що регулювали відносини з переходу прав власності від однієї до іншої особи, до яких саме і відноситься договір купівлі-продажу. А в сучасних умовах ринкової економіки договір купівлі-продажу є одним з найпоширеніших типів договорів, які регулюють всі види зобов'язань з відчуження майна у власність на еквівалентній основі.

Відповідно до ст. 655 ЦК за **договором купівлі-продажу** одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму. **Предметом договору купівлі-продажу** може бути товар, який є у продавця на момент укладення договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому. Предметом договору купівлі-продажу також можуть бути майнові права та право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру.

Особливості договору купівлі-продажу деяких видів майна можуть встановлюватися окремими законами. Так, договір купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації.

Право продажу товару, крім випадків примусового продажу та інших випадків, встановлених законом, належить власникові

товару. Якщо продавець товару не є його власником, покупець набуває право власності лише у випадку, якщо власник не має права вимагати його повернення. При цьому, **продавець зобов'язаний** попередити покупця про всі права третіх осіб на товар, що продається (права наймача, право застави, право довічного користування тощо). У разі невиконання цієї вимоги покупець має право вимагати зниження ціни або розірвання договору купівлі-продажу, якщо він не знав і не міг знати про права третіх осіб на товар. У разі вилучення за рішенням суду товару у покупця на користь третьої особи на підставах, що виникли до продажу товару, продавець має відшкодувати покупцеві завдані йому збитки, якщо покупець не знав або не міг знати про наявність цих підстав.

Продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, визначений договором купівлі-продажу, та одночасно — приналежності та документи (технічний паспорт, сертифікат якості тощо), що стосуються товару і підлягають переданню відповідно до договору або актів цивільного законодавства.

Продавець зобов'язаний передати товар покупцеві у строк, встановлений договором купівлі-продажу. Обов'язок продавця передати товар покупцеві вважається виконаним у момент:

1) вручення товару покупцеві, якщо договором встановлений обов'язок продавця доставити товар;

2) надання товару в розпорядження покупця, якщо товар має бути переданий покупцеві за місцезнаходженням товару.

Договором купівлі-продажу може бути встановлений інший момент виконання продавцем обов'язку передати товар.

Товар вважається наданим у розпорядження покупця, якщо у строк, встановлений договором, він готовий до передання покупцеві у належному місці і покупець поінформований про це. Готовий до передання товар повинен бути відповідним чином ідентифікований для цілей цього договору, зокрема шляхом маркування.

Якщо з договору купівлі-продажу не випливає обов'язок продавця доставити товар або передати товар у його місцезнаходженні, обов'язок продавця передати товар покупцеві вважається виконаним у момент здачі товару перевізникові або організації зв'язку для доставки покупцеві. У разі відмови продавця передати проданий товар покупець має право відмовитися від договору купівлі-продажу.

Якщо право власності переходить до покупця раніше від передання товару, продавець зобов'язаний до передання зберігати

товар, не допускаючи його погіршення. Необхідні для цього витрати покупець зобов'язаний відшкодувати продавцеві, якщо інше не встановлено договором. Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару переходить до покупця з моменту передання йому товару, якщо інше не встановлено договором або законом.

Кількість товару, що продається, встановлюється у договорі купівлі-продажу у відповідних одиницях виміру або грошовому вираженні. Якщо продавець передав покупцеві меншу кількість товару, ніж це встановлено договором купівлі-продажу, покупець має право вимагати передання кількості товару, якої не вистачає, або відмовитися від переданого товару та його оплати, а якщо він оплачений, — вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми.

Продавець також повинен передати покупцеві товар, якість якого відповідає умовам договору купівлі-продажу, та в асортименті, погодженому сторонами.

Додатково договором або законом може бути встановлений строк, протягом якого продавець гарантує якість товару (**гарантійний строк**). При цьому, гарантія якості товару поширюється на всі комплектуючі вироби, якщо інше не встановлено договором.

Законом або іншими нормативно-правовими актами також може бути встановлений строк, зі спливом якого товар вважається непридатним для використання за призначенням (**строк придатності**). Продавець зобов'язаний передати покупцеві товар, на який встановлено строк придатності, з таким розрахунком, щоб він міг бути використаний за призначенням до спливу цього строку.

Почувець, якому переданий товар неналежної якості, має право, незалежно від можливості використання товару за призначенням, вимагати від продавця за своїм вибором:

- 1) пропорційного зменшення ціни;
- 2) безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк;
- 3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару.

У разі істотного порушення вимог щодо якості товару (виявлення недоліків, які не можна усунути, недоліків, усунення яких пов'язане з непропорційними витратами або затратами часу, недоліків, які виявилися неодноразово чи з'явилися знову після їх усунення) покупець має право за своїм вибором:

- 1) відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми;
- 2) вимагати заміни товару.

Якщо продавець товару неналежної якості не є його виготовлювачем, вимоги щодо заміни, безоплатного усунення недоліків товару і відшкодування збитків можуть бути пред'явлені до продавця або виготовлювача товару. Але продавець відповідає за недоліки товару, якщо покупець доведе, що вони виникли до передавання товару покупцеві або з причин, які існували до цього моменту.

Якщо на товар не встановлений гарантійний строк або строк придатності, вимога у зв'язку з його недоліками може бути пред'явлена покупцем за умови, що недоліки були виявлені протягом розумного строку, але в межах двох років, а щодо нерухомого майна — в межах трьох років від дня передавання товару покупцеві, якщо договором або законом не встановлений більший строк. Якщо ж на товар встановлено гарантійний строк, покупець має право пред'явити вимогу у зв'язку з недоліками товару, які були виявлені протягом цього строку. У зв'язку з недоліками товару, на який встановлено строк придатності, покупець має право пред'явити вимогу протягом цього строку.

До вимог у зв'язку з недоліками проданого товару застосовується позовна давність в один рік, яка обчислюється від дня виявлення недоліків у межах строків, вказаних вище, а якщо на товар встановлено гарантійний строк (строк придатності), — від дня виявлення недоліків у межах гарантійного строку (строку придатності).

Товар повинен бути переданий покупцю у тарі та (або) упакований звичайним способом в упаковку, а за їх відсутності — способом, який забезпечує схоронність товару цього роду за звичайних умов зберігання і транспортування, якщо договором купівлі-продажу не встановлено вимог щодо тари та (або) упаковки.

Перевірка додержання продавцем умов договору купівлі-продажу щодо кількості, асортименту, якості, комплектності, тари та (або) упаковки товару та інших умов здійснюється у випадках та в порядку, встановлених договором або актами цивільного законодавства. Якщо нормативно-правовими актами з питань стандартизації встановлено вимоги щодо порядку перевірки кількості, асортименту, якості, комплектності, тари та (або) упаковки певного товару, порядок перевірки, визначений договором, має відповідати цим вимогам. Перевірка додержання умов договору купівлі-продажу щодо предмета договору продавцем і покупцем має здійснюватися на одних і тих самих умовах.

Покупець зобов'язаний повідомити продавця про порушення умов договору купівлі-продажу щодо кількості, асортименту,

якості, комплектності, тари та (або) упаковки товару у строк, встановлений договором або актами цивільного законодавства, а якщо такий строк не встановлений, — в розумний строк після того, як порушення могло бути виявлене відповідно до характеру і призначення товару. У разі невиконання покупцем цього обов'язку продавець має право частково або в повному обсязі відмовитися від задоволення відповідних вимог покупця, якщо продавець доведе, що невиконання покупцем обов'язку повідомити продавця про порушення умов договору купівлі-продажу спричинило неможливість задоволення його вимог або спричинить для продавця витрати, що перевищують його витрати у разі своєчасного повідомлення про порушення умов договору.

Покупець зобов'язаний прийняти товар, крім випадків, коли він має право вимагати заміни товару або має право відмовитися від договору купівлі-продажу. Якщо покупець (одержувач) відмовився від прийняття товару, переданого продавцем, він зобов'язаний забезпечити схоронність цього товару, негайно повідомивши про це продавця. Продавець зобов'язаний забрати (вивезти) товар, не прийнятий покупцем (одержувачем), або розпорядитися ним в розумний строк. Якщо продавець у цей строк не розпорядиться товаром, покупець має право реалізувати товар або повернути його продавцеві.

Покупець зобов'язаний оплатити товар за ціною, встановленою у договорі купівлі-продажу, або, якщо вона не встановлена у договорі і не може бути визначена виходячи з його умов, — за ціною, що визначається виходячи із звичайних цін, що склалися на аналогічні товари (роботи або послуги) на момент укладання договору. Покупець зобов'язаний сплатити продавцеві повну ціну переданого товару після його прийняття або прийняття товаророзпорядчих документів на нього. Договором купівлі-продажу може бути передбачено розстрочення платежу. У разі прострочення оплати товару продавець має право вимагати оплати товару та сплати процентів за користування чужими грошовими коштами. Якщо покупець відмовився прийняти та оплатити товар, продавець має право за своїм вибором вимагати оплати товару або відмовитися від договору купівлі-продажу.

Договором може бути встановлено, що право власності на переданий покупцеві товар зберігається за продавцем до оплати товару або настання інших обставин. У цьому разі покупець не має права до переходу до нього права власності розпоряджатися товаром, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із призначення та властивостей товару.

Найбільш поширеним різновидом договору купівлі-продажу є договір роздрібною купівлі-продажу, оскільки через роздрібну торгівлю здійснюється наймасовіший вид підприємницької діяльності — систематичне забезпечення громадян (покупців) продовольчими та промисловими товарами.

Відповідно до ст. 698 ЦК **за договором роздрібною купівлі-продажу** продавець, який здійснює підприємницьку діяльність з продажу товару, зобов'язується передати покупцеві товар, що звичайно призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю, а покупець зобов'язується прийняти товар і оплатити його.

При цьому **продавець зобов'язаний** надати покупцеві необхідну і достовірну інформацію про товар, що пропонується до продажу. Інформація має відповідати вимогам закону та правилам роздрібною торгівлі щодо її змісту і способів надання. А покупець має право до укладання договору купівлі-продажу оглянути товар, вимагати проведення в його присутності перевірки властивостей товару або демонстрації користування товаром, якщо це не виключено характером товару і не суперечить правилам роздрібною торгівлі. Якщо покупцеві не надано можливості негайно одержати повну і достовірну інформацію про товар у місці його продажу, він має право вимагати відшкодування збитків, завданих необґрунтованим ухиленням від укладення договору, а якщо договір укладено, — в розумний строк відмовитися від договору, вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми і відшкодування збитків, а також моральної шкоди.

Якщо продаж товару здійснюється з використанням автоматів, володілець автоматів зобов'язаний довести до покупців інформацію про продавця товару шляхом розміщення на автоматі або надання покупцям іншим чином відомостей про найменування продавця, його місцезнаходження, режим роботи, а також про дії, які необхідно вчинити покупцеві для одержання товару.

Покупець зобов'язаний оплатити товар за ціною, оголошеною продавцем у момент укладення договору, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті зобов'язання.

Протягом чотирнадцяти днів з моменту передання йому не продовольчого товару неналежної якості, якщо триваліший строк не оголошений продавцем, **покупець має право** обміняти цей товар у місці купівлі або інших місцях, оголошених продавцем, на аналогічний товар інших розміру, форми, габариту, фасону, комплектації тощо. У разі виявлення різниці в ціні покупець проводить необхідний перерахунок з продавцем. Якщо у продавця

немає необхідного для обміну товару, покупець має право повернути придбаний товар продавцеві та одержати сплачену за нього грошову суму. Вимога покупця про обмін або повернення товару підлягає задоволенню, якщо товар не був у споживанні, збережено його товарний вид, споживчі властивості та за наявності доказів придбання товару у цього продавця.

У разі виявлення покупцем протягом гарантійного або інших строків, встановлених обов'язковими для сторін правилами чи договором, недоліків, не застережених продавцем, або фальсифікації товару покупець має право за своїм вибором:

1) вимагати від продавця або виготовлювача безоплатного усунення недоліків товару або відшкодування витрат, здійснених покупцем чи третьою особою, на їх виправлення;

2) вимагати від продавця або виготовлювача заміни товару на аналогічний товар належної якості або на такий самий товар іншої моделі з відповідним перерахунком у разі різниці в ціні;

3) вимагати від продавця або виготовлювача відповідного зменшення ціни;

4) відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми.

Продавець або виготовлювач (чи уповноважені ними представники) зобов'язані прийняти товар неналежної якості від покупця і задовольнити його вимоги про заміну товару або усунення недоліків. Доставка товару продавцеві та його повернення покупцеві здійснюються продавцем або виготовлювачем, а в разі невиконання ними цього обов'язку або відсутності продавця чи виготовлювача в місцезнаходженні покупця повернення товару може бути здійснене покупцем за їхній рахунок. Вимога покупця про заміну товару підлягає негайному задоволенню, а в разі необхідності перевірки якості товару — протягом чотирнадцяти днів або, за домовленістю сторін, в інший строк. У разі відсутності необхідного товару вимога покупця про заміну товару підлягає задоволенню у двомісячний строк з моменту подання відповідної заяви.

У разі заміни товару з недоліками на товар належної якості продавець не має права вимагати відшкодування різниці між ціною товару, встановленою договором купівлі-продажу, і ціною товару, яка існує на момент заміни товару. У разі заміни товару неналежної якості на аналогічний, але інший за розміром, фасоном, сортом тощо товар належної якості відшкодуванню підлягає різниця між ціною заміненого товару і ціною товару належної якості, що діють на момент заміни товару або постановлення су-

дом рішення про заміну товару. Якщо на час виконання рішення суду про відшкодування різниці в ціні у разі заміни товару, зменшення ціни або повернення товару неналежної якості підвищилися ціни на цей товар, покупець із цих підстав може заявити додаткові вимоги до продавця.

Різновидами договорів купівлі-продажу є договір поставки, договір контрактації сільськогосподарської продукції, договір постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу та договори міни (бартеру).

За договором поставки продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму.

За договором контрактації сільськогосподарської продукції виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору.

За договором постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу одна сторона (постачальник) зобов'язується надавати другій стороні (споживачеві, абонентові) енергетичні та інші ресурси, передбачені договором, а споживач (абонент) зобов'язується оплачувати вартість прийнятих ресурсів та дотримуватись передбаченого договором режиму її використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного та іншого обладнання.

За договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар. Кожна із сторін договору міни є продавцем того товару, який він передає в обмін, і покупцем товару, який він одержує взамін. Причому договором може бути встановлена доплата за товар більшої вартості, що обмінюється на товар меншої вартості. Право власності на обмінювані товари переходить до сторін одночасно після виконання зобов'язань щодо передання майна обома сторонами, якщо інше не встановлено договором або законом. Договором бартеру може бути встановлений обмін майна на роботи (послуги).

До договорів поставки, контракції сільськогосподарської продукції, постачання енергетичними та іншими ресурсами через приєднану мережу, міни (бартеру) застосовуються загальні положення договорів про купівлю-продаж або інших договорів, елементи яких містяться в цих договорах, якщо вони не суперечать суті зобов'язань.

Договір дарування

За договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність. Не може бути договором дарування договір, що встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру.

Сторонами у договорі дарування можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальна громада. Підприємницькі товариства можуть укласти договір дарування між собою, якщо право здійснювати дарування прямо встановлено установчим документом дарувальника. Це положення не поширюється на право юридичної особи укласти договір пожертви. Договір дарування від імені дарувальника може укласти його представник. Але батьки (усиновлювачі), опікуни не мають права дарувати майно дітей, підопічних. Доручення на укладення договору дарування, в якому не встановлено імені обдаровуваного, є нікчемним.

Дарунком можуть бути рухомі речі, в тому числі гроші та цінні папери, нерухомі речі, а також майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути у нього в майбутньому.

Договір дарування предметів особистого користування та побутового призначення може бути укладений усно. Договір дарування нерухомої речі та валютних цінностей на суму, яка перевищує п'ятдесятикратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. Договір дарування рухомих речей, які мають особливу цінність, укладається у письмовій формі. Передача такої речі за усним договором є правомірним, якщо суд не встановить, що обдаровуваний заволодів нею незаконно.

Право власності обдаровуваного на дарунок виникає з моменту його прийняття. Якщо дарувальникові відомо про недоліки речі, що є дарунком, або її особливі властивості, які можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна обдаровуваного або

інших осіб, він зобов'язаний повідомити про них обдаровуваного. Договором дарування може бути встановлений обов'язок дарувальника передати дарунок обдаровуваному в майбутньому через певний строк (у певний термін) або у разі настання відкладальної обставини.

Дарувальник має право відмовитися від передання дарунка у майбутньому, якщо після укладення договору його майновий стан істотно погіршився.

Договором дарування може бути встановлений обов'язок обдаровуваного вчинити певну дію майнового характеру на користь третьої особи або утриматися від її вчинення (передати грошову суму чи інше майно у власність, виплачувати грошову ренту, надати право довічного користування дарунком чи його частиною, не пред'являти вимог до третьої особи про виселення тощо). У разі порушення обдаровуваним обов'язку на користь третьої особи дарувальник має право вимагати розірвання договору і повернення дарунка, а якщо таке повернення неможливе, — відшкодування його вартості.

Дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування нерухомих речей чи іншого особливо цінного майна, якщо:

обдаровуваний умисно вчинив злочин проти життя, здоров'я, власності дарувальника, його батьків, дружини (чоловіка) або дітей;

обдаровуваний створює загрозу безповоротної втрати дарунка, що має для дарувальника велику немайнову цінність;

внаслідок недбалого ставлення обдаровуваного до речі, що становить історичну, наукову, культурну цінність, ця річ може бути знищена або істотно пошкоджена.

До вимог про розірвання договору дарування застосовується позовна давність в один рік.

Пожертвою є дарування нерухомих та рухомих речей, зокрема грошей та цінних паперів, юридичним і фізичним особам, державі Україна та територіальним громадам для досягнення ними певної, наперед обумовленої мети. Пожертвувач або його правонаступники мають право здійснювати контроль за використанням пожертви відповідно до мети та вимагати розірвання договору, якщо жертва використовується не за призначенням.

Договір ренти

За договором ренти одна сторона (одержувач ренти) передає другій стороні (платникові ренти) у власність майно, а платник

ренти взамін цього зобов'язується періодично виплачувати одержувачеві ренти у формі певної грошової суми або в іншій формі. Договором ренти може бути встановлений обов'язок виплачувати ренти безстроково (безстрокова рента) або протягом певного строку.

Договір ренти укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню, а договір про передачу нерухомого майна під виплату ренти підлягає також державній реєстрації.

Сторонами у договорі ренти можуть бути фізичні або юридичні особи.

У разі передання під виплату ренти земельної ділянки або іншого нерухомого майна одержувач ренти набуває право застави на це майно. Платник ренти має право відчужувати майно, передане йому під виплату ренти, лише за згодою одержувача ренти. У разі відчуження нерухомого майна іншій особі до неї переходять обов'язки платника ренти. Виплата ренти може бути забезпечена шляхом встановлення обов'язку платника ренти застрахувати ризик невиконання ним своїх обов'язків за договором ренти. За прострочення виплати ренти платник ренти сплачує одержувачеві ренти проценти.

Рента може виплачуватися у грошовій формі або шляхом передання речей, виконання робіт або надання послуг. Форма виплати ренти та її розмір встановлюються договором ренти. Якщо одержувач ренти передав у власність платника ренти грошову суму, розмір ренти встановлюється у розмірі облікової ставки Національного банку України, якщо більший розмір не встановлений договором ренти.

Рента виплачується після закінчення кожного календарного кварталу, якщо інше не встановлено договором ренти.

Платник безстрокової ренти має право відмовитися від договору ренти. Умова договору, відповідно до якої платник безстрокової ренти не може відмовитися від договору ренти, є нікчемною. Договір ренти припиняється після спливу трьох місяців від дня одержання одержувачем ренти письмової відмови платника безстрокової ренти від договору за умови повного розрахунку між ними.

Одержувач безстрокової ренти має право вимагати розірвання договору ренти у разі, якщо:

- 1) платник безстрокової ренти прострочив її виплату більш як на один рік;
- 2) платник безстрокової ренти порушив свої зобов'язання щодо забезпечення виплати ренти;

3) платник безстрокової ренти визнаний неплатоспроможним або виникли інші обставини, які явно свідчать про неможливість виплати ним ренти у розмірі і в строки, що встановлені договором.

Одержувач безстрокової ренти має право вимагати розірвання договору ренти також в інших випадках, встановлених договором ренти.

Якщо договором ренти не встановлені правові наслідки розірвання договору ренти, розрахунки проводяться залежно від того, чи майно було передано у власність платника ренти за плату чи безоплатно. Якщо майно було передано у власність платника ренти безоплатно, у разі розірвання договору ренти одержувач ренти має право вимагати від платника ренти виплати річної суми ренти. Якщо майно було передано у власність платника ренти за плату, одержувач ренти має право вимагати від платника ренти виплати річної суми ренти та вартості переданого майна.

У разі випадкового знищення або випадкового пошкодження майна, переданого під виплату ренти на певний строк, платник ренти не звільняється від обов'язку виплачувати її до закінчення строку виплати ренти на умовах, встановлених договором ренти.

Договір довічного утримання (догляду)

За договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно.

Договір довічного утримання (догляду) укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню, а договір, за яким передається набувачеві у власність нерухоме майно, підлягає державній реєстрації.

Відчужувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я, а набувачем у договорі може бути повнолітня дієздатна фізична особа або юридична особа. Якщо набувачами є кілька фізичних осіб, вони стають співвласниками майна, переданого їм за договором довічного утримання (догляду), на праві спільної сумісної власності. Якщо набувачами є кілька фізичних осіб, їх обов'язок перед відчужувачем є солідарним. Договір довічного утримання (догляду) може бути укладений також відчужувачем на користь третьої особи.

Набувач стає власником майна, переданого йому за договором довічного утримання, з моменту нотаріального посвідчення або з моменту державної реєстрації договору.

У договорі довічного утримання (догляду) можуть бути визначені всі види матеріального забезпечення, а також усі види догляду (опікування), якими набувач має забезпечувати відчужувача. Набувач також зобов'язаний у разі смерті відчужувача поховати його, навіть якщо це не було передбачено договором довічного утримання (догляду).

Набувач може бути зобов'язаний забезпечити відчужувача або третю особу житлом у будинку (квартирі), який йому переданий за договором довічного утримання (догляду). У цьому разі в договорі має бути конкретно визначена та частина помешкання, в якій відчужувач має право проживати.

Матеріальне забезпечення, яке щомісячно має надаватися відчужувачу, підлягає грошовій оцінці. Така оцінка підлягає індексації у порядку, встановленому законом.

Набувач не має права до смерті відчужувача продавати, дарувати, міняти майно, передане за договором довічного утримання (догляду), укладати щодо нього договір застави, передавати його у власність іншій особі на підставі іншого правочину. На майно, передане набувачу за договором довічного утримання (догляду), не може бути звернене стягнення протягом життя відчужувача. Втрата (знищення), пошкодження майна, яке було передане набувачеві, не є підставою для припинення чи зменшення обсягу його обов'язків перед відчужувачем.

Договір довічного утримання (догляду) може бути розірваний за рішенням суду з таких причин:

1) на вимогу відчужувача або третьої особи, на користь якої він був укладений, у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини;

2) на вимогу набувача.

Договір довічного утримання (догляду) також припиняється зі смертю відчужувача.

У разі розірвання договору довічного утримання (догляду) у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням набувачем обов'язків за договором, відчужувач набуває право власності на майно, яке було ним передане, і має право вимагати його повернення. У цьому разі витрати, зроблені набувачем на утримання та (або) догляд відчужувача, не підлягають поверненню. У разі розірвання договору у зв'язку з неможливістю його подальшого виконання набувачем з підстав, що мають істотне значення, суд

може залишити за набувачем право власності на частину майна, з урахуванням тривалості часу, протягом якого він належно виконував свої обов'язки за договором.

Обов'язки набувача за договором довічного утримання (догляду) переходять до тих спадкоємців, до яких перейшло право власності на майно, що було передане відчужувачем. Якщо спадкоємець за заповітом відмовився від прийняття майна, що було передане відчужувачем, право власності на це майно може перейти до спадкоємця за законом. Якщо у набувача немає спадкоємців або вони відмовилися від прийняття майна, переданого відчужувачем, відчужувач набуває право власності на це майно. У цьому разі договір довічного утримання (догляду) припиняється.

У разі припинення юридичної особи-набувача з визначенням правонаступників до них переходять права та обов'язки за договором довічного утримання (догляду). У разі ліквідації юридичної особи-набувача право власності на майно, передане за договором довічного утримання (догляду), переходить до відчужувача.

Договір найму (оренди)

За договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк.

Предметом договору найму може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками і яка зберігає свій первісний вигляд при неодноразовому використанні (неспоживна річ). Законом можуть бути встановлені види майна, що не можуть бути предметом договору найму. Предметом договору найму також можуть бути майнові права.

Право передання майна у найм має власник речі або особа, якій належать майнові права. Наймодавцем може бути також особа, уповноважена на укладення договору найму.

За користування майном з наймача справляється плата, розмір якої встановлюється договором найму. Якщо розмір плати не встановлений договором, він визначається з урахуванням споживчої якості речі та інших обставин, які мають істотне значення.

Договір найму укладається на строк, встановлений договором. Якщо строк найму не встановлений, договір найму вважається укладеним на невизначений строк. Якщо наймач продовжує користуватися майном після закінчення строку договору найму, то, за відсутності заперечень наймодавця протягом одного місяця,

договір вважається поновленим на строк, який був раніше встановлений договором.

Наймодавець зобов'язаний передати наймачеві річ у комплекті і у стані, що відповідають умовам договору найму та її призначенню. Наймодавець зобов'язаний попередити наймача про особливі властивості та недоліки речі, які йому відомі і які можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна наймача або інших осіб або призвести до пошкодження самої речі під час користування нею.

Наймач, який затримав повернення речі наймодавцеві, несе ризик її випадкового знищення або випадкового пошкодження.

Наймач зобов'язаний користуватися річчю відповідно до її призначення та умов договору. Якщо наймач користується річчю, переданою йому у найм, не за її призначенням або з порушенням умов договору найму, наймодавець має право вимагати розірвання договору та відшкодування збитків.

Передання наймачем речі у користування іншій особі (піднайм) можливе лише за згодою наймодавця, якщо інше не встановлено договором або законом. Строк договору піднайму не може перевищувати строку договору найму.

Наймачеві належить право власності на плоди, продукцію, доходи, одержані ним у результаті користування річчю, переданою у найм.

Наймач зобов'язаний усунути погіршення речі, які сталися з його вини. У разі неможливості відновлення речі наймодавець має право вимагати відшкодування завданих йому збитків. Але наймач не відповідає за погіршення речі, якщо це сталося внаслідок нормального її зношення або упушень наймодавця.

Договір найму припиняється у разі смерті фізичної особи — наймача, якщо інше не встановлено договором або законом, або у разі ліквідації юридичної особи, яка була наймачем або наймодавцем.

Наймодавець має право відмовитися від договору найму і вимагати повернення речі, якщо наймач не вносить плату за користування річчю протягом трьох місяців підряд. Також **наймодавець має право вимагати розірвання договору найму**, якщо:

- 1) наймач користується річчю всупереч договору або призначенню речі;
- 2) наймач без дозволу наймодавця передав річ у користування іншій особі;
- 3) наймач своєю недбалою поведінкою створює загрозу пошкодження речі;

4) наймач не приступив до проведення капітального ремонту речі, якщо обов'язок проведення капітального ремонту був покладений на наймача.

Наймач має право вимагати розірвання договору найму, якщо:

1) наймодавець передав у користування річ, якість якої не відповідає умовам договору та призначенню речі;

2) наймодавець не виконує свого обов'язку щодо проведення капітального ремонту речі.

У разі припинення договору найму наймач зобов'язаний негайно повернути наймодавцеві річ у стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу, або у стані, який було обумовлено в договорі.

Різновидами договору найму (оренди) є договір прокату, договір найму (оренди) земельної ділянки, договір найму будівлі або іншої капітальної споруди, договір найму (оренди) транспортного засобу та договір лізингу.

За договором прокату наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у користування за плату на певний строк. Договір прокату є публічним договором приєднання. Наймодавець може встановлювати типові умови договору прокату. Типові умови договору прокату не можуть порушувати прав наймачів, встановлених законом. Умови договору прокату, які погіршують становище наймача порівняно з тим, що встановлено типовими умовами договору, є нікчемними.

Предметом договору прокату є рухома річ, яка використовується для задоволення побутових невиробничих потреб. Але предмет договору прокату може також використовуватися для виробничих потреб, якщо це встановлено договором.

Плата за прокат речі встановлюється за тарифами наймодавця.

Наймач має право відмовитися від договору прокату і повернути річ наймодавцеві у будь-який час. При цьому плата за прокат речі, що сплачена наймачем за весь строк договору, зменшується відповідно до тривалості фактичного користування річчю.

Особливостями договору прокату є те, що:

наймач не має права на укладення договору піднайму;

наймач не має переважного права на купівлю речі у разі її продажу наймодавцем;

капітальний і поточний ремонт речі здійснює наймодавець за свій рахунок, якщо він не доведе, що пошкодження речі сталося з вини наймача.

За договором найму (оренди) земельної ділянки наймодавець зобов'язується передати наймачеві земельну ділянку на встановлений договором строк у володіння та користування за плату. Земельна ділянка може передаватись у найм разом з насадженнями, будівлями, спорудами, водоймами, які знаходяться на ній, або без них.

Договір найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) строком на один рік і більше підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації.

Передання наймачеві будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) оформляється відповідним документом (актом), який підписується сторонами договору. З цього моменту починається обчислення строку договору найму, якщо інше не встановлено договором. Повернення наймачем предмета договору найму оформляється відповідним документом (актом), який підписується сторонами договору. З цього моменту договір найму припиняється.

Одночасно з правом найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) наймачеві надається право користування земельною ділянкою, на якій вони знаходяться, а також право користування земельною ділянкою, яка прилягає до будівлі або споруди, у розмірі, необхідному для досягнення мети найму.

Предметом договору найму транспортного засобу можуть бути повітряні, морські, річкові судна, а також наземні самохідні транспортні засоби тощо. Договором найму транспортного засобу може бути встановлено, що він передається у найм з екіпажем, який його обслуговує.

Договір найму транспортного засобу укладається у письмовій формі, а за участю фізичної особи договір підлягає нотаріальному посвідченню.

Наймач зобов'язаний підтримувати транспортний засіб у належному технічному стані, а також відшкодувати збитки, завдані у зв'язку із втратою або пошкодженням транспортного засобу, якщо він не доведе, що це сталося не з його вини.

За договором лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і було набуто ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем (прямий лізинг), або майно, спеціально придбане лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов (непрямий лізинг), на певний строк і за встановлену плату (лізингові

платежі). Особливості окремих видів і форм лізингу встановлюються законом.

Предметом договору лізингу може бути неспоживна річ, визначена індивідуальними ознаками, віднесена відповідно до законодавства до основних фондів. Не можуть бути предметом договору лізингу земельні ділянки та інші природні об'єкти, а також інші речі, встановлені законом.

Якщо відповідно до договору непрямого лізингу вибір продавця (постачальника) предмета договору лізингу був здійснений лізингоодержувачем, продавець (постачальник) несе відповідальність перед лізингоодержувачем за порушення зобов'язання щодо якості, комплектності, справності предмета договору лізингу, його доставки, заміни, безоплатного усунення недоліків, монтажу та запуску в експлуатацію тощо. Якщо вибір продавця (постачальника) предмета договору лізингу був здійснений лізингодавцем, продавець (постачальник) та лізингодавець несуть перед лізингоодержувачем солідарну відповідальність за зобов'язанням щодо продажу (поставки) предмета договору лізингу.

Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження предмета договору лізингу несе лізингоодержувач, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо лізингодавець або продавець (постачальник) прострочили передання предмета договору лізингу лізингоодержувачу або лізингоодержувач прострочив повернення предмета договору лізингу лізингодавцю, ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження несе сторона, яка прострочила.

Договір найму (оренди) житла

За договором найму (оренди) житла одна сторона — власник житла (наймодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (наймачеві) житло для проживання у ньому на певний строк за плату.

Договір найму житла укладається у письмовій формі.

Предметом договору найму житла можуть бути помешкання, зокрема квартира або її частина, житловий будинок або його частина. При цьому, помешкання має бути придатним для постійного проживання у ньому.

Сторонами у договорі найму житла можуть бути фізичні та юридичні особи. Якщо наймачем є юридична особа, вона може використовувати житло лише для проживання у ньому фізичних осіб.

Наймач зобов'язаний використовувати житло лише для проживання у ньому, забезпечувати збереження житла та підтримувати його в належному стані. Він не має права провадити перевлаштування та реконструкцію житла без згоди наймодавця. Наймач зобов'язаний своєчасно вносити плату за житло та за комунальні послуги, якщо інше не встановлено договором найму.

У договорі найму житла мають бути вказані особи, які проживатимуть разом із наймачем. Ці особи набувають рівних з наймачем прав та обов'язків щодо користування житлом. Наймач та особи, які постійно проживають разом з ним, мають право за їхньою взаємною згодою та за згодою наймодавця вселити у житло інших осіб для постійного проживання у ньому та дозволити тимчасове проживання у помешканні іншої особи (осіб) без стягнення плати за користування житлом (тимчасових мешканців).

Розмір плати за користування житлом встановлюється у договорі найму житла. Якщо законом встановлений максимальний розмір плати за користування житлом, плата, встановлена у договорі, не може перевищувати цього розміру. Одностороння зміна розміру плати за користування житлом не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом.

Договір найму житла укладається на строк, встановлений договором. Якщо у договорі строк не встановлений, договір вважається укладеним на п'ять років. У разі спливу строку договору найму житла наймач має переважне право на укладення договору найму житла на новий строк. У разі продажу житла, яке було предметом договору найму, наймач має переважне перед іншими особами право на його придбання.

Наймач за згодою наймодавця може передати за договором піднайму житла на певний строк частину або все найняте ним помешкання у користування піднаймачеві. Піднаймач не набуває самостійного права користування житлом. Договір піднайму житла є оплатним. Розмір плати за користування житлом встановлюється договором піднайму. Строк договору піднайму не може перевищувати строку договору найму житла.

У разі смерті наймача або вибуття його з житла наймачами можуть стати усі інші повнолітні особи, які постійно проживали з колишнім наймачем, або, за погодженням з наймодавцем, одна або кілька із цих осіб. У цьому разі договір найму житла залишається чинним на попередніх умовах.

Наймач житла має право за згодою інших осіб, які постійно проживають разом з ним, у будь-який час відмовитися від договору найму, письмово попередивши про це наймодавця за три місяці.

Договір найму житла може бути розірваний за рішенням суду на вимогу наймодавця у разі:

1) невнесення наймачем плати за житло за шість місяців, якщо договором не встановлений більш тривалий строк, а при короткостроковому наймі — понад два рази;

2) руйнування або псування житла наймачем або іншими особами, за дії яких він відповідає.

За рішенням суду наймачеві може бути наданий строк не більше одного року для відновлення житла.

Якщо протягом строку, визначеного судом, наймач не усуне допущених порушень, суд за повторним позовом наймодавця постановляє рішення про розірвання договору найму житла. На прохання наймача суд може відстрочити виконання рішення не більше ніж на один рік.

Договір найму частини будинку, квартири, кімнати (частини кімнати) може бути розірваний на вимогу наймодавця у разі необхідності використання житла для проживання самого наймодавця та членів його сім'ї. Наймодавець повинен попередити наймача про розірвання договору не пізніше ніж за два місяці.

У разі розірвання договору найму житла наймач та інші особи, які проживали у помешканні, підлягають виселенню з житла на підставі рішення суду без надання їм іншого житла.

Договір позички

За договором позички одна сторона (позичкодавець) безоплатно передає або зобов'язується передати другій стороні (користувачеві) річ для користування протягом встановленого строку. Користування річчю вважається безоплатним, якщо сторони прямо домовилися про це або якщо це впливає із суті відносин між ними. Позичкодавцем може бути фізична або юридична особа.

Договір позички речі побутового призначення між фізичними особами може укладатися усно. Договір позички між юридичними особами, а також між юридичною та фізичною особою укладається у письмовій формі. А у договорі позички транспортного засобу, в якому хоча б однією стороною є фізична особа, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Якщо сторони не встановили строку користування річчю, він визначається відповідно до мети користування нею.

Користувач несе звичайні витрати щодо підтримання належного стану речі, переданої йому в користування. Зокрема користувач зобов'язаний:

1) користуватися річчю за її призначенням або відповідно до мети, визначеної у договорі;

2) користуватися річчю особисто, якщо інше не встановлено договором;

3) повернути річ після закінчення строку договору в такому самому стані, в якому вона була на момент її передання.

Користувач має право повернути річ, передану йому у користування, в будь-який час до спливу строку договору. Якщо річ потребує особливого догляду або зберігання, користувач зобов'язаний повідомити позичкодавця про відмову від договору (позички) не пізніше як за сім днів до повернення речі.

Позичкодавець має право вимагати розірвання договору і повернення речі у разі, якщо:

1) у зв'язку з непередбаченими обставинами річ стала потрібною йому самому;

2) користування річчю не відповідає її призначенню та умовам договору;

3) річ самочинно передана у користування іншій особі;

4) в результаті недбалого поводження з річчю вона може бути знищена або пошкоджена.

Договір позички припиняється у разі смерті фізичної особи або ліквідації юридичної особи, якій річ було передано в користування, якщо інше не встановлено договором. Якщо після припинення договору користувач не повертає річ, позичкодавець має право вимагати її примусового повернення, а також відшкодування завданих збитків.

Договір підряду

За договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу. Договір підряду може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові. Для виконання окремих видів робіт, встановлених законом, підрядник (субпідрядник) зобов'язаний одержати спеціальний дозвіл.

Підрядник має право, якщо інше не встановлено договором, залучити до виконання роботи інших осіб (субпідрядників), залишаючись відповідальним перед замовником за результат їхньої роботи. У цьому разі підрядник виступає перед замовником як генеральний підрядник, а перед субпідрядником — як замовник.

Підрядник зобов'язаний виконати роботу, визначену договором підряду, із свого матеріалу і своїми засобами, якщо інше не встановлено договором.

Якщо робота виконується частково або в повному обсязі з матеріалу замовника, підрядник відповідає за неправильне використання цього матеріалу. Підрядник зобов'язаний надати замовникові звіт про використання матеріалу та повернути його залишок. В такому випадку у договорі підряду мають бути встановлені норми витрат матеріалу, строки повернення його залишку та основних відходів, а також відповідальність підрядника за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків.

У договорі підряду визначається ціна роботи або способи її визначення. Така ціна у договорі може бути визначена у кошторисі. Якщо робота виконується відповідно до кошторису, складеного підрядником, кошторис набирає чинності та стає частиною договору підряду з моменту підтвердження його замовником. Кошторис на виконання робіт може бути приблизним або твердим. Кошторис є твердим, якщо інше не встановлено договором. Зміни до твердого кошторису можуть вноситися лише за погодженням сторін. У разі перевищення твердого кошторису усі пов'язані з цим витрати несе підрядник, якщо інше не встановлено законом.

Строки виконання роботи або її окремих етапів встановлюються у договорі підряду. Підрядник має право на ощадливе ведення робіт за умови забезпечення належної їх якості. Якщо фактичні витрати підрядника виявилися меншими від тих, які передбачалися при визначенні ціни (кошторису), підрядник має право на оплату роботи за ціною, встановленою договором підряду, якщо замовник не доведе, що отримане підрядником заощадження зумовило погіршення якості роботи.

Замовник має право у будь-який час перевірити хід і якість роботи, не втручаючись у діяльність підрядника. Якщо підрядник своєчасно не розпочав роботу або виконує її настільки повільно, що закінчення її у строк стає явно неможливим, замовник має право відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків.

Підрядник має право не розпочинати роботу, а розпочату роботу зупинити, якщо замовник не надав матеріалу, устаткування або річ, що підлягає переробці, і цим створив неможливість виконання договору підрядником.

Замовник зобов'язаний прийняти роботу, виконану підрядником відповідно до договору підряду, оглянути її і в разі виявлен-

ня допущених у роботі відступів від умов договору або інших недоліків негайно заявити про них підрядникові. Якщо замовник не зробить такої заяви, він втрачає право у подальшому посилатися на ці відступи від умов договору або недоліки у виконаній роботі. Замовник, який прийняв роботу без перевірки, позбавляється права посилатися на недоліки роботи, які могли бути встановлені при звичайному способі її прийняття (явні недоліки).

Якщо договором підряду не передбачена попередня оплата виконаної роботи або окремих її етапів, замовник зобов'язаний сплатити підрядникові обумовлену ціну після остаточної здачі роботи за умови, що роботу виконано належним чином і в погоджений строк або, за згодою замовника, — достроково. Підрядник має право вимагати виплати йому авансу лише у випадку та в розмірі, встановлених договором. Якщо замовник не сплатив встановленої ціни роботи або іншої суми, належної підрядникові у зв'язку з виконанням договору підряду, підрядник має право притримати результат роботи, а також устаткування, залишок невикористаного матеріалу та інше майно замовника, що є у підрядника.

Якщо робота виконана підрядником з відступами від умов договору підряду, які погіршили роботу, або з іншими недоліками, які роблять її непридатною для використання відповідно до договору або для звичайного використання роботи такого характеру, замовник має право, якщо інше не встановлено договором або законом, за своїм вибором вимагати від підрядника:

- 1) безоплатного усунення недоліків у роботі в розумний строк;
- 2) пропорційного зменшення ціни роботи;
- 3) відшкодування своїх витрат на усунення недоліків, якщо право замовника усувати їх встановлено договором.

Підрядник зобов'язаний передати замовникові разом з результатом роботи інформацію щодо експлуатації або іншого використання предмета договору підряду, якщо це передбачено договором або якщо без такої інформації використання результату роботи для цілей, визначених договором, є неможливим. Якщо сторона у договорі підряду внаслідок виконання договору одержала від другої сторони інформацію про нові рішення і технічні знання, у тому числі й такі, що не захищаються законом, а також відомості, що можуть розглядатися як комерційна таємниця, вона не має права повідомляти їх іншим особам без згоди другої сторони.

До вимог щодо неналежної якості роботи, виконаної за договором підряду, застосовується позовна давність в один рік, а щодо будівель і споруд — три роки від дня прийняття роботи замо-

вником. Якщо договором підряду або законом встановлений гарантійний строк і заява з приводу недоліків роботи зроблена у межах гарантійного строку, перебіг позовної давності починається від дня заявлення про недоліки.

Різновидами договору підряду є договір побутового підряду, договір будівельного підряду, договір підряду на проектні та пошукові роботи.

За договором побутового підряду підрядник, який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується виконати за завданням фізичної особи (замовника) певну роботу, призначену для задоволення побутових та інших особистих потреб, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу.

Договір побутового підряду є публічним договором. Він вважається укладеним у належній формі, якщо підрядник видав замовникові квитанцію або інший документ, що підтверджує укладення договору. Відсутність у замовника цього документа не позбавляє його права залучати свідків для підтвердження факту укладення договору або його умов.

Підрядник зобов'язаний до укладення договору побутового підряду надати замовникові необхідну та достовірну інформацію про запропоновані роботи, їх види та особливості, про ціну та форму оплати роботи, а також повідомити замовникові на його прохання інші відомості, що стосуються договору. Підрядник зобов'язаний назвати замовникові конкретну особу, яка буде виконувати роботу, якщо за характером роботи це має значення.

За договором побутового підряду підрядник виконує роботу зі свого матеріалу, а за бажанням замовника — з його матеріалу. Якщо робота виконується з матеріалу замовника, у квитанції або іншому документі, що видається підрядником при укладенні договору побутового підряду, вказуються точне найменування матеріалу, його кількість і оцінка, здійснена за погодженням сторін.

Вартість робіт, виконаних за договором побутового підряду, визначається за погодженням сторін, якщо інше не передбачено у встановленому порядку преїскурантами (цінниками), тарифами тощо.

У разі нез'явлення замовника за одержанням виконаної роботи або іншого ухилення замовника від її прийняття підрядник має право, письмово попередивши замовника, зі спливом двох місяців від дня такого попередження продати предмет договору побутового підряду за розумну ціну, а суму виторгу, з вирахуванням усіх належних підрядникові платежів, внести у депозит нотаріуса на ім'я замовника.

За договором будівельного підряду підрядник зобов'язується збудувати і здати у встановлений строк об'єкт або виконати інші будівельні роботи відповідно до проектно-кошторисної документації, а замовник зобов'язується надати підрядникові будівельний майданчик (фронт робіт), передати затверджену проектно-кошторисну документацію, якщо цей обов'язок не покладеться на підрядника, прийняти об'єкт або закінчені будівельні роботи та оплатити їх. Договір будівельного підряду укладається на проведення нового будівництва, капітального ремонту, реконструкції (технічного переоснащення) підприємств, будівель (зокрема житлових будинків), споруд, виконання монтажних, пусконаладжувальних та інших робіт, нерозривно пов'язаних з місцезнаходженням об'єкта. Власником об'єкта будівництва або результату інших будівельних робіт є замовник, якщо інше не передбачено договором.

Підрядник зобов'язаний здійснювати будівництво та пов'язані з ним будівельні роботи відповідно до проектної документації, що визначає обсяг і зміст робіт та інші вимоги, які ставляться до робіт та до кошторису, що визначає ціну робіт. Матеріально-технічне забезпечення будівництва покладається на підрядника. Він зобов'язаний виконати усі роботи, визначені у проектній документації та в кошторисі (проектно-кошторисній документації), якщо інше не встановлено договором будівельного підряду.

Замовник має право вносити зміни до проектно-кошторисної документації до початку робіт або під час їх виконання за умови, що додаткові роботи, викликані такими змінами, за вартістю не перевищують десяти відсотків визначеної у кошторисі ціни і не змінюють характеру робіт, визначених договором.

Оплата робіт провадиться після прийняття замовником збудованого об'єкта (виконаних робіт), якщо інший порядок розрахунків не встановлений за погодженням сторін. Передання робіт підрядником і прийняття їх замовником оформляється актом, підписаним обома сторонами. У разі відмови однієї із сторін від підписання акта про це вказується в акті і він підписується другою стороною.

Підрядник відповідає за недоліки збудованого об'єкта, за прострочення передання його замовникові та за інші порушення договору (за недосягнення проектної потужності, інших запроєктованих показників тощо), якщо не доведе, що ці порушення сталися не з його вини. За невиконання або неналежне виконання обов'язків за договором будівельного підряду підрядник сплачує неустойку, встановлену договором або законом, та відшкодовує

збитки у повному обсязі. Але ця відповідальність носить взаємний характер. І у разі невиконання або неналежного виконання замовником обов'язків за договором будівельного підряду він також сплачує підрядникові неустойку, встановлену договором або законом, та відшкодовує збитки у повному обсязі, якщо не доведе, що порушення договору сталося не з його вини.

За договором підряду на проведення проектних та пошукових робіт підрядник зобов'язується розробити за завданням замовника проектну або іншу технічну документацію та (або) виконати пошукові роботи, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити їх. Замовник за договором підряду на проведення проектних та пошукових робіт зобов'язаний передати підрядникові завдання на проектування, а також інші вихідні дані, необхідні для складання проектно-кошторисної документації. Завдання на проектування може бути підготовлене за дорученням замовника підрядником. У цьому разі завдання стає обов'язковим для сторін з моменту його затвердження замовником.

Підрядник відповідає за недоліки проектно-кошторисної документації та пошукових робіт, включаючи недоліки, виявлені згодом у ході будівництва, а також у процесі експлуатації об'єкта, створеного на основі виконаної проектно-кошторисної документації і результатів пошукових робіт. У разі виявлення недоліків у проектно-кошторисній документації або в пошукових роботах підрядник на вимогу замовника зобов'язаний безоплатно переробити проектно-кошторисну документацію або здійснити необхідні додаткові пошукові роботи, а також відшкодувати завдані збитки, якщо інше не встановлено договором або законом.

Договір на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт

За договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт підрядник (виконавець) зобов'язується провести за завданням замовника наукові дослідження, розробити зразок нового виробу та конструкторську документацію на нього, нову технологію тощо, а замовник зобов'язується прийняти виконану роботу та оплатити її. Залучати до виконання науково-дослідних робіт інших осіб виконавець має право лише за згодою замовника.

Виконавець зобов'язаний передати, а замовник прийняти та оплатити повністю завершені науково-дослідні або дослідно-конструкторські та технологічні роботи. Договором можуть бути

передбачені прийняття та оплата окремих етапів робіт або інший спосіб оплати. Окрім того, і виконавець, і замовник зобов'язані забезпечити конфіденційність відомостей щодо предмета договору, ходу його виконання та одержаних результатів. Обсяг відомостей, що належать до конфіденційних, встановлюється договором.

Замовник за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт має право використовувати передані йому результати робіт у межах і на умовах, встановлених договором. Виконавець має також право використати одержаний ним результат робіт також для себе, якщо інше не встановлено договором. Договором може бути передбачено право виконавця передавати результати робіт іншим особам.

Якщо у ході науково-дослідних робіт виявляється неможливість досягнення результату внаслідок обставин, що не залежать від виконавця, замовник зобов'язаний оплатити роботи, проведені до виявлення неможливості отримати передбачені договором результати, але не вище відповідної частини ціни робіт, визначеної договором. У свою чергу, виконавець зобов'язаний відшкодувати замовнику реальні збитки у межах ціни робіт, в яких виявлено недоліки, якщо договором встановлено, що вони підлягають відшкодуванню в межах загальної ціни робіт за договором.

Договори про надання послуг. Загальні положення

За договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Ці загальні положення можуть застосовуватися до всіх договорів про надання послуг, до яких відносяться: договір перевезення, договір транспортного експедирування, договір зберігання, договір доручення, договір комісії, договір управління майном та інші.

Виконавець повинен надати послугу особисто. У випадках, встановлених договором, виконавець має право покласти виконання договору про надання послуг на іншу особу, залишаючись відповідальним в повному обсязі перед замовником за порушення договору. Якщо договором передбачено надання послуг за плату, замовник зобов'язаний оплатити надану йому послугу в розмірі, у строки та в порядку, що встановлені договором. За договором про безоплатне надання послуг замовник зобов'язаний

відшкодувати виконавцеві усі фактичні витрати, необхідні для виконання договору.

Строк договору про надання послуг встановлюється за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом або іншими нормативно-правовими актами. Збитки, завдані замовнику невиконанням або неналежним виконанням договору про надання послуг за плату, підлягають відшкодуванню виконавцем, у разі наявності його вини, у повному обсязі. Виконавець, який порушив договір про надання послуг за плату при здійсненні ним підприємницької діяльності, відповідає за це порушення, якщо не доведе, що належне виконання виявилось неможливим внаслідок непереборної сили, якщо інше не встановлено договором або законом. Збитки, завдані невиконанням або неналежним виконанням договору про безоплатне надання послуг, підлягають відшкодуванню виконавцем у розмірі, що не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо інший розмір відповідальності виконавця не встановлений договором.

Договір про надання послуг може бути розірваний, у тому числі шляхом односторонньої відмови від договору, в порядку та на підставах, встановлених ЦК, іншим законом або за домовленістю сторін. Порядок і наслідки розірвання договору про надання послуг визначаються домовленістю сторін або законом.

Договір перевезення

Перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти здійснюється за **договором перевезення**. Умови перевезення вантажу, пасажирів і багажу окремими видами транспорту, а також відповідальність сторін щодо цих перевезень встановлюються договором, якщо інше не встановлено ЦК, іншими законами, транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них.

Так, **за договором перевезення вантажу** одна сторона (перевізник) зобов'язується доставити довірений їй другою стороною (відправником) вантаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання вантажу (одержувачеві), а відправник зобов'язується сплатити за перевезення вантажу встановлену плату. Договір перевезення вантажу укладається у письмовій формі. Укладення договору перевезення вантажу підтверджується складенням транспортної накладної (коносамент) або іншого документа, встановленого транспортними кодексами (статутами).

За договором перевезення пасажирів одна сторона (перевізник) зобов'язується перевезти другу сторону (пасажирів) до пункту призначення, а в разі здавання багажу — також доставити багаж до пункту призначення та видати його особі, яка має право на одержання багажу, а пасажир зобов'язується сплатити встановлену плату за проїзд, а у разі здавання багажу — також за його провезення. Укладення договору перевезення пасажирів та багажу підтверджується видачею відповідно квитка та багажної квитанції, форми яких встановлюються відповідно до транспортних кодексів (статутів).

За договором чартеру (фрахтування) одна сторона (фрахтівник) зобов'язується надати другій стороні (фрахтувальникові) за плату всю або частину місткості в одному чи кількох транспортних засобах на один або кілька рейсів для перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти або з іншою метою, якщо це не суперечить закону та іншим нормативно-правовим актам.

Перевізник і власник (володілець) вантажу в разі необхідності здійснення систематичних перевезень можуть укласти також довгостроковий договір. **За довгостроковим договором** перевізник зобов'язується у встановлені строки приймати, а власник (володілець) вантажу — передавати для перевезення вантаж у встановленому обсязі. У довгостроковому договорі перевезення вантажу встановлюються обсяг, строки та інші умови надання транспортних засобів і передання вантажу для перевезення, порядок розрахунків, а також інші умови перевезення.

Перевезення, що здійснюється юридичною особою, вважається **перевезенням транспортом загального користування**, якщо із закону, інших нормативно-правових актів або ліцензії, виданої цій організації, випливає, що вона має здійснювати перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти за зверненням будь-якої особи. Договір перевезення транспортом загального користування є публічним договором.

За перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти стягується **провізна плата** у розмірі, що визначається за домовленістю сторін. Якщо розмір провізної плати не визначений, стягується розумна плата. Плата за перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти, що здійснюється транспортом загального користування, визначається за домовленістю сторін, якщо вона не встановлена тарифами, затвердженими у встановленому порядку. Пільгові умови перевезення вантажу, пасажирів, багажу, пошти транспортом загального користування можуть встановлюватися організацією, підприємством транспорту за їх рахунок або за рахунок

відповідного бюджету у випадках, встановлених законом та іншими нормативно-правовими актами.

Перевізник зобов'язаний доставити вантаж, пасажирів, багаж, пошту до пункту призначення у строк, встановлений договором, якщо інший строк не встановлений транспортними кодексами (статутами), іншими нормативно-правовими актами та правилами, що видаються відповідно до них, а в разі відсутності таких строків — у розумний строк.

У разі порушення зобов'язань, що впливають із договору перевезення, сторони несуть відповідальність, встановлену за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено ЦК, іншими законами, транспортними кодексами (статутами).

Перевізник також відповідає за збереження вантажу, багажу, пошти з моменту прийняття їх до перевезення та до видачі одержувачеві, якщо не доведе, що втрата, нестача, псування або пошкодження вантажу, багажу, пошти сталися внаслідок обставин, яким перевізник не міг запобігти та усунення яких від нього не залежало. До пред'явлення перевізникові позову, що впливає із договору перевезення вантажу, пошти можливим є пред'явлення йому претензії у порядку, встановленому законом, транспортними кодексами (статутами).

До вимог, що впливають із договору перевезення вантажу, пошти, застосовується позовна давність в один рік з моменту, що визначається відповідно до транспортних кодексів (статутів). Позовна давність, порядок пред'явлення позовів у спорах, пов'язаних з перевезеннями у закордонному сполученні, встановлюються міжнародними договорами України, транспортними кодексами (статутами).

Договір транспортного експедирування

За договором транспортного експедирування одна сторона (експедитор) зобов'язується за плату і за рахунок другої сторони (клієнта) виконати або організувати виконання визначених договором послуг, пов'язаних з перевезенням вантажу. Цим договором може бути встановлено обов'язок експедитора організувати перевезення вантажу транспортом і за маршрутом, вибраним експедитором або клієнтом, зобов'язання експедитора укласти від свого імені або від імені клієнта договір перевезення вантажу, забезпечити відправку і одержання вантажу, а також інші зобов'язання, пов'язані з перевезенням. Договором транспортного експедирування також може бути передбачено надання додаткових послуг,

необхідних для доставки вантажу (перевірка кількості та стану вантажу, його завантаження та вивантаження, сплата мита, зборів і витрат, покладених на клієнта, зберігання вантажу до його одержання у пункті призначення, одержання необхідних для експорту та імпорту документів, виконання митних формальностей тощо).

Договір транспортного експедирування укладається у письмовій формі. Клієнт повинен видати експедиторові довіреність, якщо вона є необхідною для виконання його обов'язків.

Розмір плати експедиторові встановлюється договором транспортного експедирування, якщо інше не встановлено законом. Якщо розмір плати не встановлений, клієнт повинен виплатити експедитору розумну плату.

Клієнт або експедитор має право відмовитися від договору транспортного експедирування, попередивши про це другу сторону в розумний строк. Сторона, яка заявила про таку відмову, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки, завдані їй у зв'язку із розірванням договору.

Договір зберігання

За договором зберігання одна сторона (зберігач) зобов'язується зберігати річ, яка передана їй другою стороною (поклаждавцем), і повернути її поклаждавцеві у схоронності. Договором зберігання, в якому зберігачем є особа, що здійснює зберігання на засадах підприємницької діяльності (професійний зберігач), може бути встановлений обов'язок зберігача зберігати річ, яка буде передана зберігачеві в майбутньому. Такий договір є публічним, якщо зберігання речей здійснюється суб'єктом підприємницької діяльності на складах (у камерах, приміщеннях) загального користування.

Письмова форма договору зберігання є обов'язковою:

між юридичними особами;

між фізичною і юридичною особою;

якщо вартість речі, що передана на зберігання, у двадцять і більше разів перевищує розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Письмова форма договору вважається дотриманою, якщо прийняття речі на зберігання посвідчене розпискою, квитанцією або іншим документом, підписаним зберігачем.

Зберігач зобов'язаний зберігати річ протягом строку, встановленого у договорі зберігання. Професійний зберігач, який зберігає речі на складах (у камерах, приміщеннях) загального корис-

тування, не має права відмовитися від укладення договору зберігання за наявності у нього такої можливості. Зберігач зобов'язаний вживати усіх заходів, встановлених договором, законом, іншими актами цивільного законодавства, для забезпечення схоронності речі. Він не має права без згоди поклажодавця користуватися річчю, переданою йому на зберігання, а також передавати її у користування іншій особі. Плата за зберігання та строки її внесення встановлюються договором зберігання.

Поклажодавець зобов'язаний забрати річ від зберігача після закінчення строку зберігання. Зберігач зобов'язаний повернути поклажодавцеві річ, яка була передана на зберігання, або відповідну кількість речей такого самого роду та такої самої якості. Збитки, завдані поклажодавцеві втратою (нестачею) або пошкодженням речі, відшкодовуються зберігачем:

- 1) у разі втрати (нестачі) речі — у розмірі її вартості;
- 2) у разі пошкодження речі — у розмірі суми, на яку знизилася її вартість.

Якщо внаслідок пошкодження речі її якість змінилася настільки, що вона не може бути використана за первісним призначенням, поклажодавець має право відмовитися від цієї речі і вимагати від зберігача відшкодування її вартості.

Особливим договором зберігання є складське зберігання. **За договором складського зберігання** товарний склад зобов'язується за плату зберігати товар, переданий йому поклажодавцем, і повернути цей товар у схоронності. **Товарним складом** є організація, яка зберігає товар та надає послуги, пов'язані зі зберіганням, на засадах підприємницької діяльності. Договір складського зберігання укладається у письмовій формі. Письмова форма договору складського зберігання вважається дотриманою, якщо прийняття товару на товарний склад посвідчене складським документом.

Товарний склад на підтвердження прийняття товару видає один із таких складських документів:

- складську квитанцію;
- просте складське свідоцтво;
- подвійне складське свідоцтво.

Товар, прийнятий на зберігання за простим або подвійним складським свідоцтвом, може бути предметом застави протягом строку зберігання товару на підставі застави цього свідоцтва.

Подвійне складське свідоцтво складається з двох частин — складського свідоцтва та заставного свідоцтва (варанта), які можуть бути відокремлені одне від одного.

Володілець складського та заставного свідоцтва має право розпоряджатися товаром, що зберігається на товарному складі. Володілець лише складського свідоцтва має право розпоряджатися товаром, але цей товар не може бути взятий зі складу до погашення кредиту, виданого за заставним свідоцтвом. Володілець лише заставного свідоцтва має право застави на товар на суму відповідно до суми кредиту та процентів за користування ним. У разі застави товару відмітка про це робиться на складському свідоцтві.

Спеціальними видами зберігання є: зберігання речі у ломбарді; зберігання цінностей у банку; надання поклаждодавцеві індивідуального банківського сейфу, що охороняються або не охороняються банком; зберігання речей у камерах схову підприємств транспорту; зберігання речей у гардеробі організації; зберігання речей у готелі; зберігання речей пасажира під час його перевезення; зберігання автотранспортних засобів тощо.

Одним із шляхів недоторканності майна чи особи, є укладання договору охорони. **За договором охорони** охоронець, який є суб'єктом підприємницької діяльності, зобов'язується забезпечити недоторканність особи чи майна, які охороняються. Володілець такого майна або особа, яку охороняють, зобов'язані виконувати передбачені договором правила особистої та майнової безпеки і щомісячно сплачувати охоронцю встановлену плату.

Договір доручення

За договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя. Договором доручення може бути встановлено виключне право повіреного на вчинення від імені та за рахунок довірителя всіх або частини юридичних дій, передбачених договором. У договорі можуть бути встановлені строк дії такого доручення та (або) територія, у межах якої є чинним виключне право повіреного.

Повірений зобов'язаний вчиняти дії відповідно до змісту даного йому доручення. Повірений може відступити від змісту доручення, якщо цього вимагають інтереси довірителя і повірений не міг попередньо запитати довірителя або не одержав у розумний строк відповіді на свій запит. У цьому разі повірений повинен повідомити довірителя про допущені відступи від змісту доручення як тільки це стане можливим.

Повірений повинен виконати дане йому доручення особисто. Також він має право передати виконання доручення іншій особі (замісникові), якщо це передбачено договором або якщо повірений був вимушений до цього обставинами, з метою охорони інтересів довірителя. Повірений, який передав виконання доручення замісникові, повинен негайно повідомити про це довірителя. У цьому разі повірений відповідає лише за вибір замісника. А довіритель має право у будь-який час відхилити замісника, якого обрав повірений.

Договір доручення припиняється на загальних підставах припинення договору, а також у разі:

- 1) відмови довірителя або повіреного від договору;
- 2) визнання довірителя або повіреного недієздатним, обмеження його цивільної дієздатності або визнання безвісно відсутнім;
- 3) смерті довірителя або повіреного.

Довіритель або повірений мають право відмовитися від договору доручення у будь-який час. Відмова від права на відмову від договору доручення є нікчемною.

Якщо договір доручення припинений до того, як доручення було повністю виконане повіреним, довіритель повинен відшкодувати повіреному витрати, пов'язані з виконанням доручення, а якщо повіреному належить плата — також виплатити йому плату пропорційно виконаній ним роботі. Це положення не застосовується до виконання повіреним доручення після того, як він довідався або міг довідатися про припинення договору доручення.

У разі смерті повіреного його спадкоємці повинні повідомити довірителя про припинення договору доручення та вжити заходів, необхідних для охорони майна довірителя, зокрема зберегти його речі, документи та передати їх довірителеві.

Договір комісії

За договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента. Договір комісії може бути укладений на визначений строк або без визначення строку, з визначенням або без визначення території його виконання, з умовою чи без умови щодо асортименту товарів, які є предметом комісії.

Істотними умовами договору комісії, за якими комісіонер зобов'язується продати або купити майно, є умови про це майно та його ціну.

Комісіонер зобов'язаний вчиняти правочини на умовах, найбільш вигідних для комітента, і відповідно до його вказівок. Якщо у договорі комісії таких вказівок немає, комісіонер зобов'язаний вчиняти правочини відповідно до звичаїв ділового обороту або вимог, що звичайно ставляться. Якщо комісіонер вчинив правочин на умовах більш вигідних, ніж ті, що були визначені комітентом, додатково одержана вигода належить комітентові.

За згодою комітента комісіонер має право укласти договір субкомісії з третьою особою (субкомісіонером), залишаючись відповідальним за дії субкомісіонера перед комітентом. Він також має право відступити від вказівок комітента, якщо цього вимагають інтереси комітента і комісіонер не міг попередньо запитати комітента або не одержав у розумний строк відповіді на свій запит. У цьому разі комісіонер повинен повідомити комітента про допущені відступи від його вказівок як тільки це стане можливим. Наприклад, якщо комісіонер купив майно за вищою ціною, ніж була погоджена, комітент має право не прийняти його, заявивши про це комісіонерові в розумний строк після отримання від нього повідомлення про цю купівлю.

Майно, придбане комісіонером за рахунок комітента, є власністю комітента. Комісіонер має право для забезпечення своїх вимог за договором комісії притримати річ, яка має бути передана комітентові. У разі оголошення комітента банкрутом комісіонер вважається заставодержателем притриманої ним речі.

Після вчинення правочину за дорученням комітента комісіонер повинен надати комітентові звіт і передати йому все одержане за договором комісії. Комітент, який має заперечення щодо звіту комісіонера, повинен повідомити його про це протягом тридцяти днів від дня отримання звіту. Якщо такі заперечення не надійдуть, звіт вважається прийнятим. Комітент зобов'язаний:

- 1) прийняти від комісіонера все належно виконане за договором комісії;

- 2) оглянути майно, придбане для нього комісіонером, і негайно повідомити комісіонера про виявлені у цьому майні недоліки.

Комітент має право відмовитися від договору комісії. Якщо договір комісії укладено без визначення строку, комітент повинен повідомити комісіонера про відмову від договору не пізніше ніж за тридцять днів. А комісіонер має право відмовитися від договору комісії лише тоді, коли строк не встановлений договором. Комісіонер повинен повідомити комітента про відмову від договору не пізніше ніж за тридцять днів. Комісіонер, який відмовився від договору комісії, повинен вжити заходів, необхідних для

збереження майна комітента. У разі смерті фізичної особи або ліквідації юридичної особи — комісіонера договір комісії також припиняється.

Договір управління майном

За договором управління майном одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача). Договір управління майном може засвідчувати виникнення в управителя права довірчої власності на отримане в управління майно.

Предметом договору управління майном можуть бути підприємство як єдиний майновий комплекс, нерухома річ, цінні папери, майнові права та інше майно. Не можуть бути предметом договору управління майном грошові кошти, крім випадків, коли право здійснювати управління грошовими коштами прямо встановлено законом. Майно, передане в управління, має бути відокремлене від іншого майна установника управління та від майна управителя. Майно, передане в управління, має обліковуватися в управителя на окремому балансі, і щодо нього ведеться окремий облік. Розрахунки, пов'язані з управлінням майном, здійснюються на окремому банківському рахунку. Майно, набуте управителем у результаті управління майном, включається до складу отриманого в управління майна.

Договір управління майном укладається в письмовій формі. А договір управління нерухомим майном підлягає нотаріальному посвідченню і державній реєстрації.

Установником управління є власник майна. Якщо власником майна є фізична особа, місце перебування якої невідоме або її визнано безвісно відсутньою, установником управління є орган опіки та піклування.

Вигоди від майна, що передане в управління, належать установникові управління, або він може вказати в договорі особу, яка має право набувати вигоди від майна, переданого в управління (вигодонабувача).

Істотними умовами договору управління майном є:

- 1) перелік майна, що передається в управління;
- 2) розмір і форма плати за управління майном.

Строк управління майном встановлюється у договорі управління майном. Якщо сторони не визначили строку договору управління майном, він вважається укладеним на п'ять років.

Управитель має право на плату, встановлену договором, а також на відшкодування необхідних витрат, зроблених ним у зв'язку з управлінням майном. Управитель, який не виявив при управлінні майном належної турботливості про інтереси установника управління або вигодонабувача, зобов'язаний відшкодувати установникові управління завдані збитки, а вигодонабувачеві — упущену вигоду.

Договір управління майном припиняється у таких випадках:

- 1) загибель майна, переданого в управління;
- 2) припинення договору за заявою однієї із сторін у зв'язку із закінченням його строку;
- 3) смерть фізичної особи — вигодонабувача або ліквідація юридичної особи — вигодонабувача, якщо інше не встановлено договором;
- 4) відмова вигодонабувача від одержання вигоди за договором;
- 5) визнання управителя недієздатним, безвісно відсутнім, обмеження його цивільної дієздатності або смерті;
- 6) відмова управителя або установника управління від договору управління майном у зв'язку з неможливістю управителя здійснювати управління майном;
- 7) відмова установника управління від договору з іншої, ніж указана в пункті 6, причини за умови виплати управителеві плати, передбаченої договором;
- 8) визнання фізичної особи — установника управління банкрутом;
- 9) повне завершення виконання сторонами договору управління майном;
- 10) дострокове припинення управління майном, якщо це передбачено цим договором, або за рішенням суду.

У разі припинення договору управління майном майно, що було передане в управління, передається установникові управління, якщо інше не встановлено договором.

Договір страхування

За договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, ви-

значеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору.

Предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з:

- 1) життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування);
- 2) володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування);
- 3) відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником (страхування відповідальності).

Законом може бути встановлений обов'язок фізичної або юридичної особи бути страхувальником життя, здоров'я, майна або відповідальності перед іншими особами за свій рахунок чи за рахунок заінтересованої особи (обов'язкове страхування).

Договір страхування укладається в письмовій формі шляхом видачі страховиком страхувальникові страхового свідоцтва (поліса, сертифіката). У разі недодержання письмової форми договору страхування такий договір є нікчемним.

Істотними умовами договору страхування є предмет договору страхування, страховий випадок, розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку (страхова сума), розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства. Набуває чинності договір страхування з моменту внесення страхувальником першого страхового платежу, якщо інше не встановлено договором.

Страховиком є юридична особа, яка спеціально створена для здійснення страхової діяльності та одержала у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Вимоги, яким повинні відповідати страховики, порядок ліцензування їх діяльності та здійснення державного нагляду за страховою діяльністю встановлюються законом. **Страхувальником** може бути фізична або юридична особа.

Страховик зобов'язаний:

- 1) ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування;
- 2) протягом двох робочих днів, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати страхувальникові;

3) у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату у строк, встановлений договором.

4) відшкодувати витрати, понесені страхувальником у разі настання страхового випадку з метою запобігання або зменшення збитків, якщо це встановлено договором;

5) за заявою страхувальника, у разі здійснення страховиком заходів, що зменшили страховий ризик, або у разі збільшення вартості майна, переукласти з ним договір страхування;

б) не розголошувати відомостей про страхувальника та його майнове становище, крім випадків, встановлених законом.

За договором страхування страхувальник зобов'язаний:

1) своєчасно вносити страхові платежі (внески, премії) у розмірі, встановленому договором;

2) при укладенні договору страхування надати страховикові інформацію про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-які зміни страхового ризику;

3) при укладенні договору страхування повідомити страховика про інші договори страхування, укладені щодо об'єкта, який страхується. Якщо страхувальник не повідомив страховика про те, що об'єкт уже застрахований, новий договір страхування є нікчемним;

4) вживати заходів щодо запобігання збиткам, завданим настанням страхового випадку, та їх зменшення;

5) повідомити страховика про настання страхового випадку у строк, встановлений договором.

Страховик здійснює страхову виплату відповідно до умов договору на підставі заяви страхувальника (його правонаступника) або іншої особи, визначеної договором, і страхового акта (аварійного сертифіката). Він має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі:

1) навмисних дій страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, якщо вони були спрямовані на настання страхового випадку, крім дій, пов'язаних із виконанням ними громадського чи службового обов'язку, вчинених у стані необхідної оборони (без перевищення її меж), або щодо захисту майна, життя, здоров'я, честі, гідності та ділової репутації;

2) вчинення страхувальником або особою, на користь якої укладено договір страхування, умисного злочину, що призвів до страхового випадку;

3) подання страхувальником завідомо неправдивих відомостей про об'єкт страхування або про факт настання страхового випадку;

4) одержання страхувальником повного відшкодування збитків за договором майнового страхування від особи, яка їх завдала;

5) несвоєчасного повідомлення страхувальником без поважних на те причин про настання страхового випадку або створення страховикові перешкод у визначенні обставин, характеру та розміру збитків;

б) наявності інших підстав, встановлених законом.

Рішення страховика про відмову здійснити страхову виплату повідомляється страхувальникові у письмовій формі з обґрунтуванням причин відмови. У разі несплати страховиком страхувальникові або іншій особі страхової виплати страховик зобов'язаний сплатити неустойку в розмірі, встановленому договором або законом.

Договір позики

За договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості. Договір позики є укладеним з моменту передання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками. Договір позики укладається у письмовій формі, якщо його сума не менш як у десять разів перевищує встановлений законом розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, а у випадках, коли позикодавцем є юридична особа, — незалежно від суми. На підтвердження укладення договору позики та його умов може бути представлена розписка позичальника або інший документ, який посвідчує передання йому позикодавцем визначеної грошової суми або визначеної кількості речей.

Позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання процентів встановлюються договором. Якщо договором не встановлений розмір процентів, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України. Договір позики вважається безпроцентним, якщо:

1) він укладений між фізичними особами на суму, яка не перевищує п'ятдесятикратного розміру неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, і не пов'язаний із здійсненням підприємницької діяльності хоча б однією із сторін;

2) позичальникові передані речі, визначені родовими ознаками.

Позичальник зобов'язаний повернути позикодавцеві позику (грошові кошти у такій самій сумі або речі, визначені родовими ознаками, у такій самій кількості, такого самого роду та такої самої якості, що були передані йому позикодавцем) у строк та в порядку, що встановлені договором.

Якщо договором не встановлений строк повернення позики або цей строк визначений моментом пред'явлення вимоги, позика має бути повернена позичальником протягом тридцяти днів від дня пред'явлення позикодавцем вимоги про це, якщо інше не встановлено договором.

У разі невиконання позичальником обов'язків, встановлених договором позики, щодо забезпечення повернення позики, а також у разі втрати забезпечення виконання зобов'язання або погіршення його умов за обставин, за які позикодавець не несе відповідальності, позикодавець має право вимагати від позичальника дострокового повернення позики та сплати відповідних процентів.

Різновидами договору позики є кредитний договір та договір банківського вкладу.

За кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

Кредитний договір укладається у письмовій формі. Кредитний договір, укладений з недодержанням письмової форми, є нікчемним.

Кредитодавець має право відмовитися від надання позичальникові передбаченого договором кредиту частково або в повному обсязі у разі порушення процедури визнання позичальника банкрутом або за наявності інших обставин, які явно свідчать про те, що наданий позичальникові кредит своєчасно не буде повернений.

За договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором. Договір банківського вкладу укладається у письмовій формі. У разі недодержання письмової форми договору банківського вкладу цей договір є нікчемним.

Договір банківського вкладу укладається на умовах видачі вкладу на першу вимогу (вклад на вимогу) або на умовах повер-

нення вкладу зі спливом встановленого договором строку (строковий вклад). Договором може бути передбачено також внесення грошової суми на інших умовах її повернення.

Банк виплачує вкладникові проценти на суму вкладу в розмірі, встановленому договором банківського вкладу. Якщо договором не встановлений розмір процентів, банк зобов'язаний виплачувати проценти у розмірі облікової ставки Національного банку України. Банк має право змінити розмір процентів, які виплачуються на вклади на вимогу, якщо інше не встановлено договором. Але встановлений договором розмір процентів на строковий вклад або на вклад, внесений на умовах його повернення у разі настання визначених договором обставин, не може бути односторонньо зменшений банком, якщо інше не встановлено законом.

Фізична або юридична особа може укласти договір банківського вкладу (зробити вклад) на користь третьої особи. Ця особа набуває права вкладника з моменту пред'явлення нею до банку першої вимоги, що впливає з прав вкладника, або вираження нею іншим способом наміру скористатися такими правами.

Укладення договору банківського вкладу з фізичною особою і внесення грошових коштів на її рахунок за вкладом підтверджуються ощадною книжкою або депозитним сертифікатом. **Ощадний (депозитний) сертифікат** підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (володільця сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав. **В ощадній книжці** вказуються найменування і місцезнаходження банку (його філії), номер рахунка за вкладом, а також усі грошові суми, зараховані на рахунок та списані з рахунка, а також залишок грошових коштів на рахунку на момент пред'явлення ощадної книжки у банк. Відомості про вклад, вказані в ощадній книжці, є підставою для розрахунків за вкладом між банком і вкладником. Видача банківського вкладу, виплата процентів за ним і виконання розпоряджень вкладника про перерахування грошових коштів з рахунка за вкладом іншим особам здійснюються банком у разі пред'явлення ощадної книжки.

Договір банківського рахунка

За договором банківського рахунка банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунка), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповід-

них сум з рахунка та проведення інших операцій за рахунком. Банк має право використовувати грошові кошти на рахунку клієнта, гарантуючи його право безперешкодно розпоряджатися цими коштами. Банк не має права визначати та контролювати напрями використання грошових коштів клієнта та встановлювати інші, не передбачені договором або законом, обмеження його права розпоряджатися грошовими коштами на власний розсуд.

Договір банківського рахунка укладається для відкриття клієнтові або визначеній ним особі рахунка у банку на умовах, погоджених сторонами. Банк зобов'язаний зарахувати грошові кошти, що надійшли на рахунок клієнта, в день надходження до банку відповідного розрахункового документа, а також за розпорядженням клієнта видати або перерахувати з його рахунка грошові кошти в день надходження до банку відповідного розрахункового документа, якщо інший строк не передбачений договором банківського рахунка або законом. Клієнт зобов'язаний сплатити плату за виконання банком операцій за рахунком клієнта, якщо це встановлено договором.

Якщо відповідно до договору банківського рахунка банк здійснює платежі з рахунка клієнта, незважаючи на відсутність на ньому грошових коштів (кредитування рахунка), банк вважається таким, що надав клієнтові кредит на відповідну суму від дня здійснення цього платежу. За користування грошовими коштами, що знаходяться на рахунку клієнта, банк сплачує проценти, сума яких зараховується на рахунок, якщо інше не встановлено договором банківського рахунка або законом.

Банк може списати грошові кошти з рахунка клієнта на підставі його розпорядження. Грошові кошти можуть бути списані з рахунка клієнта без його розпорядження на підставі рішення суду, а також у випадках, встановлених договором між банком і клієнтом. Банк виконує розрахункові документи відповідно до черговості їх надходження та виключно в межах залишку грошових коштів на рахунку клієнта, якщо інше не встановлено договором між банком і клієнтом. У разі одночасного надходження до банку кількох розрахункових документів, на підставі яких здійснюється списання грошових коштів, банк списує кошти з рахунку клієнта у такій черговості:

1) у першу чергу списуються грошові кошти на підставі рішення суду для задоволення вимог про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, а також вимог про стягнення аліментів;

2) у другу чергу списуються грошові кошти на підставі рішення суду для розрахунків щодо виплати вихідної допомоги та

оплати праці особам, які працюють за трудовим договором (контрактом), а також виплати за авторським договором;

3) у третю чергу списуються грошові кошти на підставі інших рішень суду;

4) у четверту чергу списуються грошові кошти за розрахунковими документами, що передбачають платежі до бюджету;

5) у п'яту чергу списуються грошові кошти за іншими розрахунковими документами в порядку їх послідовного надходження.

У разі відсутності (недостатності) грошових коштів на рахунку клієнта банк не веде обліку розрахункових документів, якщо інше не встановлено договором між банком і клієнтом.

У разі несвоєчасного зарахування на рахунок грошових коштів, що надійшли клієнтові, їх безпідставного списання банком з рахунка клієнта або порушення банком розпорядження клієнта про перерахування грошових коштів з його рахунка банк повинен негайно після виявлення порушення зарахувати відповідну суму на рахунок клієнта або належного отримувача, сплатити проценти та відшкодувати завдані збитки, якщо інше не встановлено законом.

Договір банківського рахунка розривається за заявою клієнта у будь-який час. Банк же має право вимагати розірвання договору банківського рахунка в таких випадках:

1) якщо сума грошових коштів, що зберігаються на рахунку клієнта, залишилася меншою від мінімального розміру, передбаченого банківськими правилами або договором, якщо така сума не буде відновлена протягом місяця від дня попередження банком про це;

2) у разі відсутності операцій за цим рахунком протягом року, якщо інше не встановлено договором;

3) в інших випадках, встановлених договором або законом.

Залишок грошових коштів на рахунку видається клієнтові або за його вказівкою перераховується на інший рахунок в строки і в порядку, встановлені банківськими правилами.

Банк гарантує таємницю банківського рахунка, операцій за рахунком і відомостей про клієнта. Відомості про операції та рахунки можуть бути надані тільки самим клієнтам або їхнім представникам. Іншим особам, у тому числі і органам державної влади, їхнім посадовим і службовим особам, такі відомості можуть бути надані виключно у випадках та в порядку, встановлених законом про банки і банківську діяльність. У разі розголошення банком відомостей, що становлять банківську таємницю, клієнт має право вимагати від банку відшкодування завданих збитків та моральної шкоди.

Договір факторингу

За договором факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги) одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника). Клієнт може відступити факторові свою грошову вимогу до боржника з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором.

Предметом договору факторингу може бути право грошової вимоги, строк платежу за якою настав (наявна вимога), а також право вимоги, яке виникне в майбутньому (майбутня вимога).

Сторонами у договорі факторингу є фактор і клієнт. **Клієнтом** у договорі факторингу може бути фізична або юридична особа, яка є суб'єктом підприємницької діяльності. **Фактором** може бути банк або фінансова установа, а також фізична особа — суб'єкт підприємницької діяльності, яка відповідно до закону має право здійснювати факторингові операції. Боржник зобов'язаний здійснити платіж факторові за умови, що він одержав від клієнта або фактора письмове повідомлення про відступлення права грошової вимоги факторові і в цьому повідомленні визначена грошова вимога, яка підлягає виконанню, а також названий фактор, якому має бути здійснений платіж. Якщо відповідно до умов договору факторингу фінансування клієнта здійснюється шляхом купівлі у нього фактором права грошової вимоги, фактор набуває права на всі суми, які він одержить від боржника на виконання вимоги, а клієнт не відповідає перед фактором, якщо одержані ним суми є меншими від суми, сплаченої фактором клієнтові. У разі порушення клієнтом своїх обов'язків за договором, укладеним з боржником, боржник не має права вимагати від фактора повернення сум, уже сплачених йому за відступленою грошовою вимогою, якщо боржник має право одержати ці суми безпосередньо від клієнта.

Порядок та форми розрахунків

Розрахунки за участю фізичних осіб, не пов'язані із здійсненням ними підприємницької діяльності, можуть провадитися у готівковій або в безготівковій формі за допомогою розрахункових документів у електронному або паперовому вигляді. Розрахунки між юридичними особами, а також розрахунки за участю фізичних осіб, пов'язані із здійсненням ними підприємницької діяльності, провадяться в безготівковій формі. Розрахунки між цими

особами можуть провадитися також готівкою, якщо інше не встановлено законом.

При здійсненні безготівкових розрахунків допускаються розрахунки із застосуванням платіжних доручень, акредитивів, розрахункових чеків (чеків), розрахунки за інкасо, а також інші розрахунки, передбачені законом, банківськими правилами та звичаями ділового обороту. Сторони у договорі мають право обрати будь-який вид безготівкових розрахунків на свій розсуд.

За платіжним дорученням банк зобов'язується за дорученням платника за рахунок грошових коштів, що розміщені на його рахунку у цьому банку, переказати певну грошову суму на рахунок визначеної платником особи (одержувача) у цьому чи в іншому банку у строк, встановлений законом або банківськими правилами, якщо інший строк не передбачений договором або звичаями ділового обороту.

Платіжне доручення платника приймається банком до виконання за умови, що сума платіжного доручення не перевищує суми грошових коштів на рахунок платника, якщо інше не встановлено договором між платником і банком.

У разі розрахунків за акредитивом банк (банк-емітент) за дорученням клієнта (платника) — заявника акредитива і відповідно до його вказівок або від свого імені зобов'язується провести платіж на умовах, визначених акредитивом, або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж на користь одержувача грошових коштів або визначеної ним особи — бенефіціара.

У разі відкриття покритого акредитива при його відкритті бронюються грошові кошти платника на окремому рахунку в банку-емітенті або виконуючому банку.

У разі необґрунтованої відмови у виплаті або неправильної виплати грошових коштів за акредитивом внаслідок порушення виконуючим банком умов акредитива виконуючий банк несе відповідальність перед банком-емітентом.

Акредитив закривається у разі:

- 1) спливу строку дії акредитива;
- 2) відмови одержувача грошових коштів від використання акредитива до спливу строку його дії, якщо це передбачено умовами акредитива;
- 3) повного або часткового відкликання акредитива платником, якщо таке відкликання передбачене умовами акредитива.

Про закриття акредитива виконуючий банк повідомляє банк-емітент. Виконуючий банк одночасно із закриттям акредитива

негайно повертає банку-емітентові невикористану суму покритого акредитива. Банк-емітент повинен зарахувати повернені суми на рахунок платника.

У разі розрахунків за інкасовими дорученнями (за інкасо) банк (банк-емітент) за дорученням клієнта здійснює за рахунок клієнта дії щодо одержання від платника платежу та (або) акцепту платежу. Банк-емітент, який одержав інкасове доручення, має право залучати для його виконання інший банк (виконуючий банк). Випадки застосування та порядок здійснення розрахунків за інкасовими дорученнями встановлюються законом, банківськими правилами та звичаями ділового обороту.

Розрахунковим чеком (чеком) є документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку переказати вказану у чеку грошову суму одержувачеві (чекодержателю). Платником за чеком може бути лише банк, в якому чекодавець має грошові кошти на рахунку, якими він може розпоряджатися. Відкликання чека до спливу строку для його подання не допускається. Видача чека не погашає грошового зобов'язання, на виконання якого він виданий.

Чек оплачується за рахунок грошових коштів чекодавця. Порядок та умови бронювання грошових коштів на рахунку для розрахунків із застосуванням чеків встановлюються банківськими правилами. Чек підлягає оплаті платником за чеком за умови подання його до оплати у строк, встановлений банківськими правилами. Зарахування коштів за інкасованим чеком на рахунок чекодержателя провадиться після одержання платежу від платника, якщо інше не передбачено договором між чекодержателем і банком. Чекодержатель повинен повідомити чекодавця про неплатіж протягом двох робочих днів, наступних за днем вчинення протесту або рівнозначного акта.

У разі відмови платника в оплаті чека чекодержатель має право пред'явити позов до суду. Чекодержатель має право вимагати крім оплати суми чека відшкодування своїх витрат на одержання оплати, а також процентів.

Види договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності

Розпорядження майновими правами інтелектуальної власності здійснюється на підставі таких договорів:

- 1) ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- 2) ліцензійний договір;

3) договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності;

4) договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності;

5) інший договір щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності.

Договір щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності укладається у письмовій формі. У разі недодержання письмової форми договору щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності такий договір є нікчемним.

Особа, яка має виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензіар), може надати іншій особі (ліцензіату) письмове повноваження, яке надає їй право на використання цього об'єкта в певній обмеженій сфері (**ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності**). Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності може бути оформлена як окремий документ або бути складовою частиною ліцензійного договору.

За ліцензійним договором одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензію) на умовах, визначених за взаємною згодою сторін з урахуванням вимог ЦК та іншого закону. У ліцензійному договорі визначаються вид ліцензії, сфера використання об'єкта права інтелектуальної власності (конкретні права, що надаються за договором, способи використання зазначеного об'єкта, територія та строк, на які надаються права, тощо), розмір, порядок і строки виплати плати за використання об'єкта права інтелектуальної власності, а також інші умови, які сторони вважають за доцільне включити у договір.

За договором про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності одна сторона (творець — письменник, художник тощо) зобов'язується створити об'єкт права інтелектуальної власності відповідно до вимог другої сторони (замовника) та в установленний строк. Договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності повинен визначати способи та умови використання цього об'єкта замовником. Оригінал твору образотворчого мистецтва, створеного за замовленням, переходить у власність замовника. При цьому майнові права інтелектуальної власності на цей твір залишаються за його автором, якщо інше не встановлено договором.

За договором про передавання виключних майнових прав інтелектуальної власності одна сторона (особа, що має виключні майнові права) передає другій стороні частково або у повному складі ці права відповідно до закону та на визначених договором умовах. Укладення договору про передавання виключних майнових прав інтелектуальної власності не впливає на ліцензійні договори, які були укладені раніше.

Договір комерційної концесії

За договором комерційної концесії одна сторона (правоволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних цій стороні прав з метою виготовлення та (або) продажу певного виду товару та (або) надання послуг.

Предметом договору комерційної концесії є право на використання об'єктів права інтелектуальної власності (торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць тощо), комерційного досвіду та ділової репутації. **Сторонами в договорі комерційної концесії** можуть бути фізична та юридична особи, які є суб'єктами підприємницької діяльності.

Договір комерційної концесії укладається у письмовій формі. У разі недодержання письмової форми договору концесії такий договір є нікчемним. Договір комерційної концесії підлягає державній реєстрації органом, який здійснив державну реєстрацію правоволодільца.

Правоволоділець зобов'язаний передати користувачеві технічну та комерційну документацію і надати іншу інформацію, необхідну для здійснення прав, наданих йому за договором комерційної концесії, а також проінформувати користувача та його працівників з питань, пов'язаних із здійсненням цих прав. Правоволоділець також зобов'язаний, якщо інше не встановлено договором комерційної концесії:

- 1) забезпечити державну реєстрацію договору;
- 2) надавати користувачеві постійне технічне та консультативне сприяння, включаючи сприяння у навчанні та підвищенні кваліфікації працівників;
- 3) контролювати якість товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) користувачем на підставі договору комерційної концесії.

З урахуванням характеру та особливостей діяльності, що здійснюється користувачем за договором комерційної концесії, **користувач зобов'язаний**:

1) використовувати торговельну марку та інші позначення правоволодільця визначеним у договорі способом;

2) забезпечити відповідність якості товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) відповідно до договору комерційної концесії, якості аналогічних товарів (робіт, послуг), що виробляються (виконуються, надаються) правоволодільцем;

3) дотримуватися інструкцій та вказівок правоволодільця, спрямованих на забезпечення відповідності характеру, способів та умов використання комплексу наданих прав використанню цих прав правоволодільцем;

4) надавати покупцям (замовникам) додаткові послуги, на які вони могли б розраховувати, купуючи (замовляючи) товари (роботи, послуги) безпосередньо у правоволодільця;

5) інформувати покупців (замовників) найбільш очевидним для них способом про використання ним торговельної марки та інших позначень правоволодільця за договором комерційної концесії;

6) не розголошувати секрети виробництва правоволодільця, іншу одержану від нього конфіденційну інформацію.

Користувач, який належним чином виконував свої обов'язки, має право на укладення договору комерційної концесії на новий строк на тих же умовах.

Кожна із сторін у договорі комерційної концесії, строк якого не встановлений, має право у будь-який час відмовитися від договору, повідомивши про це другу сторону не менш як за шість місяців, якщо більш тривалий строк не встановлений договором.

Договір про спільну діяльність

За договором про спільну діяльність сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить законові. Спільна діяльність може здійснюватися на основі об'єднання вкладів учасників (просте товариство) або без об'єднання вкладів учасників.

Договір про спільну діяльність укладається у письмовій формі. Умови договору про спільну діяльність, у тому числі координація спільних дій учасників або ведення їхніх спільних справ, правовий статус виділеного для спільної діяльності майна, покриття витрат та збитків учасників, їх участь у результатах спільних дій та інші

умови визначаються за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом про окремі види спільної діяльності.

За договором простого товариства сторони (учасники) беруть зобов'язання об'єднати свої вклади та спільно діяти з метою одержання прибутку або досягнення іншої мети. **Вкладом учасника** вважається все те, що він вносить у спільну діяльність (спільне майно), в тому числі грошові кошти, інше майно, професійні та інші знання, навички та вміння, а також ділова репутація та ділові зв'язки. Під час ведення спільних справ кожний учасник має право діяти від імені всіх учасників, якщо договором простого товариства не встановлено, що ведення справ здійснюється окремими учасниками або спільно всіма учасниками договору простого товариства. У разі спільного ведення справ для вчинення кожного правочину потрібна згода всіх учасників, що посвідчується відповідною довіреністю. Учасник, який вчинив від імені всіх учасників правочин, щодо якого його право на ведення спільних справ учасників було обмежене, або вчинив в інтересах усіх учасників правочин від свого імені, може вимагати відшкодування здійснених ним за свій рахунок витрат, якщо вчинення цього правочину було необхідним в інтересах усіх учасників. Учасники, яким внаслідок таких правочинів було завдано збитків, мають право вимагати їх відшкодування.

Кожний учасник договору простого товариства має право ознайомлюватися з усіма документами щодо ведення спільних справ учасників. Відмова від цього права або його обмеження, в тому числі за погодженням учасників, є нікчемною. Порядок відшкодування витрат і збитків, пов'язаних із спільною діяльністю учасників, визначається за домовленістю між ними. У разі відсутності такої домовленості кожний учасник несе витрати та збитки пропорційно вартості його вкладу у спільне майно. Якщо договір простого товариства пов'язаний із здійсненням його учасниками підприємницької діяльності, учасники відповідають солідарно за всіма спільними зобов'язаннями незалежно від підстав їх виникнення. Прибуток, одержаний учасниками договору простого товариства в результаті їх спільної діяльності, розподіляється пропорційно вартості вкладів учасників у спільне майно, якщо інше не встановлено договором простого товариства або іншою домовленістю учасників. Умова про позбавлення або відмову учасника від права на частину прибутку є нікчемною.

Договір простого товариства може бути припинено у разі:

1) визнання учасника недієздатним, безвісно відсутнім, обмеження його цивільної дієздатності, якщо домовленістю між учас-

никами не передбачено збереження договору щодо інших учасників;

2) оголошення учасника банкрутом, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників;

3) смерті фізичної особи — учасника або ліквідації юридичної особи — учасника договору простого товариства, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників або заміщення учасника, який помер (ліквідованої юридичної особи), його спадкоємцями (правонаступниками);

4) відмови учасника від подальшої участі у договорі простого товариства або розірвання договору на вимогу одного з учасників, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників;

5) спливу строку договору простого товариства;

6) виділу частки учасника на вимогу його кредитора, якщо домовленістю між учасниками не передбачено збереження договору щодо інших учасників;

7) досягнення мети товариства або настання обставин, коли досягнення мети товариства стало неможливим.

У разі припинення договору простого товариства речі, передані у спільне володіння та (або) користування учасників, повертаються учасникам, які їх надали, без винагороди, якщо інше не передбачено домовленістю сторін.

Учасник може зробити заяву про відмову від подальшої участі у безстроковому договорі простого товариства не пізніше як за три місяці до виходу з договору. Якщо договір простого товариства не був припинений за заявою учасника про відмову від подальшої у ньому участі або у разі розірвання договору на вимогу одного з учасників, учасник, участь якого в договорі припинилася, відповідає перед третіми особами за спільними зобов'язаннями, які виникли в період його участі в договорі простого товариства як учасника договору.

6.4. Недоговірні зобов'язання

Відповідно до ЦК поряд з договорами (домовленістю двох або більше сторін) підставами для виникнення зобов'язань є також односторонні правочини. Особливістю зобов'язань із односторонніх правочинів є те, що для їх виникнення та реалізації необ-

хідна ціла сукупність юридичних фактів, тобто обставин, з настанням яких змінюються чи припиняються певні правові відносини. Такими обставинами можуть бути:

- 1) публічна обіцянка винагороди;
- 2) вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення;
- 3) рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної особи або юридичної особи;
- 4) створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або юридичної особи;
- 5) набуття та збереження майна без достатньої правової підстави.

Публічна обіцянка винагороди — це обіцянка певної особи винагороди тому, хто досягне та передасть цій особі відповідний результат (знайдену річ, інформацію тощо). Така обіцянка винагороди, відповідно до ЦК, може бути зроблена як без оголошення конкурсу, так і за результатами оголошеного конкурсу.

Обіцянка винагороди без оголошення конкурсу є публічною, якщо вона сповіщена у засобах масової інформації або іншим чином невизначеному колу осіб. У сповіщенні публічної обіцянки винагороди мають бути визначені завдання, строк та місце його виконання, форма та розмір винагороди. У разі такої публічної обіцянки винагороди завдання, яке належить виконати, може стосуватися разової дії або необмеженої кількості дій одного виду, які можуть вчинятися різними особами.

Особа, яка публічно обіцяла винагороду, має право змінити завдання та умови надання винагороди. А особа, яка приступила до виконання завдання, має право вимагати відшкодування збитків, завданих їй у зв'язку із зміною умов завдання.

У разі виконання завдання і передання його результату особа, яка публічно обіцяла винагороду (нагороду), зобов'язана виплатити її. Причому винагорода повинна мати матеріальний зміст. Якщо завдання стосується разової дії, винагорода виплачується особі, яка виконала завдання першою. Якщо таке завдання було виконано кількома особами одночасно, винагорода розподіляється між ними порівну.

Зобов'язання у зв'язку з публічною обіцянкою винагороди припиняється у разі:

- 1) закінчення строку для передання результату;
- 2) передання результату особою, яка першою виконала завдання.

Особа, яка обіцяла винагороду, має право публічно оголосити про припинення завдання. Але це не звільняє її від відшкодування реальних витрат, які понесли особи, що вже приступили до виконання завдання.

Одним з видів публічної обіцянки винагороди є **обіцянка нагороди за результатами конкурсу**. У цьому випадку результати, за які обіцяна винагорода, можуть бути досягнуті різними особами незалежно одна від іншої, їх можна порівнювати та визначати кращі.

Конкурс (змагання) має право оголосити фізична або юридична особа (засновник конкурсу). Конкурс оголошується публічно через засоби масової інформації. Якщо таке оголошення звернене до необмеженого кола осіб, такий конкурс вважається відкритим. Але засновник конкурсу також має право запросити до участі в ньому персональних учасників (закритий конкурс).

Істотними умовами оголошення конкурсу є предмет конкурсу та нагорода (премія), яка має бути виплачена переможцеві. Предметом конкурсу може бути результат інтелектуальної, творчої діяльності, вчинення певної дії, виконання роботи тощо. За результатами конкурсу видається нагорода (премія). Кількість призових місць, вид нагороди (сума премії) за кожне призове місце тощо визначаються в умовах конкурсу. Умовами конкурсу може бути також обумовлено надання переможцеві лише морального заохочення. Засновник конкурсу повідомляє про його умови одночасно з публічним оголошенням про конкурс або персонально кожному, хто виявив бажання брати участь у ньому.

Переможцем конкурсу є особа, яка досягла найкращого результату і визначена в порядку, встановленому засновником конкурсу. Результати конкурсу оголошуються в тому ж порядку, в якому його було оголошено. Вони можуть бути оскаржені заінтересованою особою в суді.

За наслідками оцінювання результатів інтелектуальної, творчої діяльності, які подані на конкурс, засновник конкурсу (конкурсна комісія, журі) може прийняти рішення про:

- 1) присудження усіх призових місць та нагород (премій), які були визначені умовами конкурсу;
- 2) присудження окремих призових місць, якщо їх було встановлено декілька, та нагород (премій);
- 3) відмову у присудженні призових місць, якщо жодна із робіт, поданих на конкурс, не відповідає його вимогам;
- 4) присудження заохочувального призу та (або) нагороди (премії).

Переможець конкурсу має право вимагати від його засновника виконання свого зобов'язання у строки, встановлені умовами конкурсу. Якщо предметом конкурсу був результат інтелектуальної, творчої діяльності, засновник конкурсу має переважне право подальшого їх використання лише за згодою переможця конкурсу.

Подання учасником конкурсу речі на конкурс не припиняє його право власності на цю річ. Умова конкурсу, за якою засновник конкурсу не повертає його учаснику річ, подану на конкурс, є нікчемною. Засновник конкурсу може залишити у себе річ, подану на конкурс, лише за згодою учасника конкурсу. Якщо учасник конкурсу протягом місяця від дня оголошення його результатів не пред'явив вимогу про повернення йому речі, поданої на конкурс, вважається, що засновник конкурсу має право подальшого володіння нею.

Якщо майновим інтересам іншої особи загрожує небезпека настання невігідних для неї майнових наслідків, особа має право без доручення вчинити **дії, спрямовані на їх попередження, усунення або зменшення**. При цьому особа, яка вчинила такі дії, зобов'язана негайно після їх закінчення надати особі, в майнових інтересах якої були вчинені дії, звіт про ці дії і передати їй усе, що при цьому було одержано.

Така особа має право вимагати від особи, в інтересах якої були вчинені дії, відшкодування фактично зроблених витрат, якщо вони були виправдані обставинами, за яких були вчинені дії.

Відповідно до ст. 1161 ЦК у держави виникає зобов'язання з відшкодування в повному обсязі шкоди, що була завдана особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи від реальної загрози. Державою також відшкодовується в повному обсязі шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність. Шкода ж, завдана майну особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність, відшкодовується власником (володільцем) цього майна з урахуванням його матеріального становища. Ця шкода відшкодовується з урахуванням майнового становища власника (володільця) майна і не може перевищувати вартості майна, яке рятувалося.

Фізична особа, життю, здоров'ю або майну якої загрожує небезпека, а також юридична особа, майну якої загрожує небезпека, мають право вимагати її усунення від того, хто її створює. В та-

ких випадках можливим стає виникнення зобов'язання у особи, яка створює таку небезпеку (боржник), перед особою, інтересам якої така небезпека загрожує. Змістом такого зобов'язання є право заінтересованої особи вимагати усунення загрози від того, хто її створює, і обов'язок боржника створити безпечні умови для особи, інтересам якої така небезпека загрожує. У разі неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи заінтересована особа має право вимагати:

- 1) вжиття невідкладних заходів щодо усунення загрози;
- 2) відшкодування завданої шкоди;
- 3) заборони діяльності, яка створює загрозу.

Одним з видів позадоговірних зобов'язань є зобов'язання, що виникають з **набуттям та збереженням майна без достатньої правової підстави**. В таких випадках особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуте, згодом відпала.

Положення застосовуються незалежно від того, чи безпідставне набуття або збереження майна було результатом поведінки набувача майна, потерпілого, інших осіб чи наслідком події.

Такі ж принципи застосовуються до вимог про:

- 1) повернення виконаного за недійсним правочином;
- 2) витребування майна власником із чужого незаконного володіння;
- 3) повернення виконаного однією із сторін у зобов'язанні;
- 4) відшкодування шкоди особою, яка незаконно набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи.

Набувач зобов'язаний повернути потерпілому безпідставно набуте майно в натурі. У разі неможливості повернути в натурі потерпілому безпідставно набуте майно відшкодовується його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна.

Особа, яка набула майно або зберегла його у себе без достатньої правової підстави, зобов'язана відшкодувати всі доходи, які вона одержала або могла одержати від цього майна з часу, коли ця особа дізналася або могла дізнатися про володіння цим майном без достатньої правової підстави. З цього часу вона відповідає також за допущене нею погіршення майна. Але така особа має право вимагати відшкодування зроблених нею необхідних витрат на майно від часу, з якого вона зобов'язана повернути до-

ходи. У разі безпідставного одержання чи збереження грошей нараховуються проценти за користування ними.

Таким чином, ЦК передбачає, що цивільно-правове регулювання особистих немайнових і майнових відносин може бути ефективним лише в тому випадку, якщо учасникам цих відносин буде гарантовано захист їх законних прав та інтересів і відповідне відшкодування втрат, завдане порушенням цих прав та інтересів. Тому відшкодування завданої правопорушенням шкоди відіграє дуже важливу роль у захисті порушених прав та інтересів учасників цивільних відносин.

У загальному розумінні **зобов'язання, пов'язані із заподіянням шкоди**, визначаються як правовідносини, що виникли внаслідок правопорушення (делікту), у зв'язку з чим потерпіла сторона (кредитор) має право вимагати від правопорушника (боржника), який завдав шкоди, відшкодування втрат, заподіяних правопорушенням, а той, хто завдав шкоди, зобов'язаний цю вимогу виконати. Характерною рисою таких зобов'язань є те, що вони належать до групи недоговірних, тобто виникають у випадках, коли між боржником, який завдав шкоди, і потерпілим відсутні договірні відносини.

Загальними умовами відповідальності за заподіяну шкоду є:

- 1) наявність шкоди (причому, наявність шкоди і її розміру повинен довести потерпілий);
- 2) протиправність дій того, хто завдав шкоди;
- 3) причинний зв'язок між протиправними діями правопорушника і шкодою, яку завдано;
- 4) вина того, хто завдав шкоди. При цьому у цивільному праві закон виходить із презумпції вини того, хто спричинив шкоду.

Майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Але особа, яка завдала шкоди, може бути звільнена від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

Моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків:

- 1) якщо шкоди завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки;

2) якщо шкоди завдано фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невіїзд, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт;

3) в інших випадках, встановлених законом.

Моральна шкода, завдана каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, може бути відшкодована одноразово або шляхом здійснення щомісячних платежів. А моральна шкода, завдана смертю фізичної особи, відшкодовується її чоловікові (дружині), батькам (усиновлювачам), дітям (усиновленим), а також особам, які проживали з нею однією сім'єю.

Шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування або їх посадових чи службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цих органів або посадових осіб.

Шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування як запобіжного заходу тримання під вартою або підписки про невіїзд, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду.

Майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок злочину, відшкодовується державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною. Умови та порядок відшкодування майнової шкоди, завданої майну фізичної особи, яка потерпіла від злочину, встановлюються законом.

Юридична або фізична особа повинна відшкодовувати шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків.

Шкода, завдана малолітньою особою (яка не досягла чотирнадцяти років), відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, — якщо вони не

доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою.

Неповнолітня ж особа (у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах. А шкода, завдана спільними діями кількох неповнолітніх осіб, відшкодовується ними у частці, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду.

Шкода, завдана фізичною особою, яка в момент її завдання не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, не відшкодовується. З урахуванням матеріального становища потерпілого та особи, яка завдала шкоди, суд може постановити рішення про відшкодування нею цієї шкоди частково або в повному обсязі. Але якщо фізична особа, яка завдала шкоди, сама довела себе до стану, в якому вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними в результаті вживання нею спиртних напоїв, наркотичних засобів, токсичних речовин тощо, шкода, завдана нею, відшкодовується на загальних підставах.

Шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку. **Джерелом підвищеної небезпеки** є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогне-небезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб. Шкода, завдана внаслідок взаємодії кількох джерел підвищеної небезпеки, відшкодовується на загальних підставах, а саме:

1) шкода, завдана одній особі з вини іншої особи, відшкодовується винною особою;

2) за наявності вини лише особи, якій завдано шкоди, вона їй не відшкодовується;

3) за наявності вини всіх осіб, діяльністю яких було завдано шкоди, розмір відшкодування визначається у відповідній частці залежно від обставин, що мають істотне значення.

Особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. За

заявою потерпілого суд може визначити відповідальність осіб, які спільно завдали шкоди, у частці відповідно до ступеня їхньої вини.

Особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом. Держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, юридичні особи мають право зворотної вимоги до фізичної особи, винної у вчиненні злочину, у розмірі коштів, витрачених на лікування особи, яка потерпіла від цього злочину. Однак, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду, держава має право зворотної вимоги до цієї особи тільки у разі встановлення в її діях складу злочину за обвинувальним вирокком суду щодо неї, який набрав законної сили.

З урахуванням обставин справи суд за вибором потерпілого може зобов'язати особу, яка завдала шкоди майну, відшкодувати її в натурі (передати річ того ж роду і такої ж якості, полагодити пошкоджену річ тощо) або відшкодувати завдані збитки у повному обсязі. Розмір збитків, що підлягають відшкодуванню потерпілому, визначається відповідно до реальної вартості втраченого майна на момент розгляду справи або виконання робіт, необхідних для відновлення пошкодженої речі. Особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням).

Фізична або юридична особа, яка завдала шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я фізичній особі, зобов'язана відшкодувати потерпілому заробіток (дохід), втрачений ним внаслідок втрати чи зменшення професійної або загальної працездатності, а також відшкодувати додаткові витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо. У разі каліцтва або іншого ушкодження здоров'я фізичної особи, яка в момент завдання шкоди не працювала, розмір відшкодування визначається виходячи з розміру мінімальної заробітної плати. Шкода, завдана фізичній особі каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, відшкодовується без урахування пенсії, призначеної у зв'язку з втратою здоров'я, або пенсії, яку вона одержувала до цього, а також інших доходів.

У разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди мають непрацездатні особи, які були на його утриманні або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина потерпілого, народжена після його смерті. Такі втрати відшкодовуються:

1) дитині — до досягнення нею вісімнадцяти років (учню, студенту — до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ним двадцяти трьох років);

2) чоловікові, дружині, батькам (усиновлювачам), які досягли пенсійного віку, встановленого законом, — довічно;

3) інвалідам — на строк їх інвалідності;

4) одному з батьків (усиновлювачів) або другому з подружжя чи іншому членові сім'ї незалежно від віку і працездатності, якщо вони не працюють і здійснюють догляд за: дітьми, братами, сестрами, внуками померлого, — до досягнення ними чотирнадцяти років;

5) іншим непрацездатним особам, які були на утриманні потерпілого, — протягом п'яти років після його смерті.

Окрім того особа, яка завдала шкоди смертю потерпілого, зобов'язана відшкодувати особі витрати на поховання та на спорудження надгробного пам'ятника. При цьому допомога на поховання, одержана фізичною особою, яка зробила ці витрати, до суми відшкодування шкоди не зараховується.

Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, здійснюється щомісячними платежами. Але за наявності обставин, які мають істотне значення, та з урахуванням матеріального становища фізичної особи, яка завдала шкоди, сума відшкодування може бути виплачена одноразово, але не більш як за три роки наперед.

За заявою потерпілого у разі підвищення вартості життя розмір відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, підлягає індексації на підставі рішення суду.

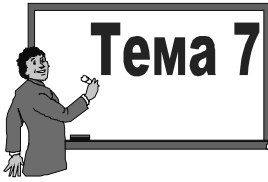
Шкода, завдана внаслідок недоліків товарів, або внаслідок ненадання повної чи достовірної інформації щодо властивостей і правил користування товаром, підлягає відшкодуванню, за вибором потерпілого, продавцем або виготовлювачем товару. Шкода, завдана внаслідок недоліків робіт (послуг), підлягає відшкодуванню їх виконавцем. При цьому ця шкода підлягає відшкодуванню, якщо її завдано протягом встановлених строків придатності товару, роботи (послуги), а якщо вони не встановлені, — протягом десяти років від дня виготовлення товару, виконання роботи (надання послуги).

Контрольні запитання до теми 6

1. Визначте поняття «зобов'язання».
2. Порядок заміни боржника і кредитора у зобов'язанні.
3. Місце та строк (термін) виконання зобов'язання.
4. Чим може забезпечуватися виконання зобов'язання?
5. Що таке неустойка? Її різновиди.
6. Що таке порука та гарантія?
7. Що може бути предметом застави? В яких випадках право застави припиняється?
8. Основні випадки припинення зобов'язання.
9. Правові наслідки порушення зобов'язання.
10. Що таке договір? З якого терміну договір набирає чинності?
11. Які функції виконують цивільно-правові договори?
12. Охарактеризуйте основні види цивільно-правових договорів.
13. Що таке тлумачення договору?
14. Які умови вважаються істотними для договору?
15. Який порядок укладання цивільно-правових договорів?
16. В яких випадках допускається зміна або розірвання договору?
17. Що є предметом договору купівлі-продажу?
18. Права та обов'язки продавців та покупців за договором купівлі-продажу.
19. Особливості договору роздрібної купівлі-продажу.
20. Право покупця на обмін товару за договором роздрібної купівлі-продажу.
21. Форми укладання договорів дарування.
22. Права дарувальника щодо розірвання договору пожертви.
23. Право одержувача безстрокової ренти на розірвання договору ренти.
24. Особливості договору довічного утримання (догляду).
25. Порядок передання майна у найм (оренду).
26. Назвіть основні причини розірвання договору найма (оренди).
27. Особливості договору прокату.
28. Що є предметом договору найму (оренди) житла?
29. Договір позички та його особливості.
30. Встановлення цін у договорі підряду.
31. Права замовника щодо робіт, які виконані замовником з відступами від умов договору підряду.
32. Права сторін на результати виконаних науково-дослідних робіт.
33. Відповідальність виконавця за порушення договору про надання послуг.
34. Порядок встановлення провізної плати за договором перевезення.
35. Договір складського зберігання та його особливості.
36. Обов'язки повіреного за договором доручення.

37. *Характеристика договору комісії.*
38. *Обов'язки страховика та страхувальника за договором страхування.*
39. *В яких випадках договір позики вважається безпроцентним?*
40. *Право банку на розірвання договору банківського рахунку.*
41. *Зміст договору факторингу.*
42. *Види договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності.*
43. *Основні обов'язки користувача за договором концесії.*
44. *Порядок відшкодування витрат та розподілу прибутку учасниками договору простого товариства.*
45. *Що таке публічна обіцянка договору?*
46. *Які рішення може прийняти засновник конкурсу за наслідками оцінки інтелектуальної, творчої діяльності?*
47. *В яких випадках засновник конкурсу може залишити у себе річ, подану на конкурс?*
48. *Які дії має право вимагати заінтересована особа для усунення загрози її життю, здоров'ю або майну?*
49. *Як визначаються зобов'язання, пов'язані із заподіянням шкоди?*
50. *Назвіть загальні умови відповідальності за заподіяну шкоду.*
51. *Хто відшкодовує майнову шкоду, завдану майну фізичної особи внаслідок злочину?*
52. *Що є джерелом підвищеної небезпеки? Хто відшкодовує шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки?*
53. *Хто має право на відшкодування шкоди внаслідок смерті потерпілого?*
54. *У який строк підлягає відшкодуванню шкода, завдана внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг)?*

СПАДКОВЕ ПРАВО

Під **спадкуванням** слід розуміти перехід майнових і деяких особистих немайнових прав та обов'язків фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб — її спадкоємців. **Спадщиною** є сукупність цих прав та обов'язків.

Отже, спадкування — це правовідносини, в яких є дві сторони: спадкодавець та спадкоємець. **Спадкодавцями** можуть бути лише фізичні особи — громадяни України, іноземці та особи без громадянства. Не можуть виступати спадкодавцями організації, так як у випадках припинення діяльності організацій, порядок передачі їх майна іншим особам чи державі визначається не нормами про спадкування, а спеціальними правилами про ліквідацію чи реорганізацію юридичних осіб. **Спадкоємці** — це вказані у заповіті чи у законі особи, до яких переходять як громадянські права, так і обов'язки спадкодавця (наприклад, сплата боргів, відшкодування заподіяної шкоди та ін.).

Умови та порядок спадкування регламентуються низкою цивільно-правових норм, що у своїй сукупності складають окремий цивільно-правовий інститут — спадкове право.

Таким чином, **спадкове право** — це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють відносини, що виникають внаслідок переходу майна, а також майнових прав та обов'язків померлого до інших осіб.

Спадкування може бути двох видів: за заповітом чи за законом. У другому випадку спадкування здійснюється незалежно від волі спадкодавця й можливо тоді, якщо спадкодавець взагалі не визначив свого бажання певним чином розпорядитися своїм майном на випадок смерті чи його бажання є юридично недійсним. У випадку спадкування за заповітом воля спадкодавця виражається у заповіті. У цьому разі особа має можливість змінити передбачений законом порядок переходу свого майна у випадку смерті.

Слід зазначити, що до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцю на момент відкриття спад-

щини і не припинилися внаслідок його смерті. Не входять до складу спадщини права та обов'язки, які нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема:

- 1) особисті немайнові права;
- 2) право на участь в товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлене законом чи їх установчими документами;
- 3) право на відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я;
- 4) право на аліменти, пенсію, допомогу чи інші виплати, які встановлені законом;
- 5) права та обов'язки особи як кредитора чи боржника, передбачені ст. 608 ЦК (ця норма відрізняє два випадки припинення зобов'язань у зв'язку зі смертю фізичної особи: 1) припинення зобов'язання смертю боржника, якщо воно нерозривно пов'язано з його особистою і у зв'язку з цим не може бути виконано іншою особою; 2) припинення зобов'язання смертю кредитора, якщо воно нерозривно пов'язано з особою кредитора).

Необхідно наголосити на деякі моменти відкриття спадщини, а саме:

1) спадщина відкривається внаслідок смерті особи чи оголошення її померлою (момент смерті фіксується на підставі медично-біологічних показників, які констатують факт смерті людини, що засвідчується у свідоцтві про смерть, яке видається державним органом реєстрації актів цивільного стану (РА-ЦСу);

2) часом відкриття спадщини є день смерті особи чи день, з якого вона оголошена померлою (якщо громадянин оголошений померлим як безвісно відсутній, то днем його смерті визнається день набуття законної сили відповідним рішенням суду або той день, який вказаний судом у рішенні);

3) якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після іншої, спадщина відкривається одночасно й окремо для кожної з них (це означає, що особи, які померли в один день, хоча і у різний час доби, вважаються такими, що померли одночасно, і тому не закликаються до спадкування після смерті один одного);

4) якщо декілька осіб, які могли б спадкувати одна після іншої, померли в час загальної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи та ін.), вважається, що вони померли одночасно. У цьому випадку також спадщина відкривається одночасно й окремо для кожної з них.

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна чи основної його частини, а при відсутності нерухомого майна — місцезнаходження основної частини рухомого майна.

Спадкоємцями за заповітом та за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на момент відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті при житті спадкодавця й народилися живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних правовідносин.

Права та обов'язки померлого переходять до його правонаступників як єдине ціле та одночасно, тобто в порядку **універсального правонаступництва**. До спадкоємців переходять всі права та обов'язки спадкодавця, крім тих що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця та спадкування яких не допускається цивільним законодавством та іншими законами або суперечать самій природі цих прав та обов'язків.

Від універсального правонаступництва слід відрізнити **правонаступництво сингулярне (часткове)**. Право сингулярного правонаступника не обтяжується боргами і переходить до нього не безпосередньо від спадкодавця, а опосередковано — в силу норми закону, що покладає на спадкоємця обов'язок виконання на користь певної особи (відказоодержувача) певного зобов'язання.

Як уже зазначалося, спадкування здійснюється за заповітом або за законом. Однак зрозуміло, що підстави спадкування не можна протиставляти. Крім того, для спадкування не тільки за заповітом, а й за законом потрібна ціла низка передбачених законом юридичних фактів. Підставою виникнення спадкування за заповітом є юридичний склад — складання заповіту, смерть спадкодавця, відкриття спадщини, прийняття спадщини. Осіб, які закликаються до спадкування в цьому випадку, визначає у своєму заповіті спадкодавець. Для спадкування за законом потрібні: по-перше, наявність певного ступеня спорідненості зі спадкодавцем або перебування на його утриманні протягом визначеного законом строку (тобто особа повинна входити в коло спадкоємців за законом); по-друге, факт смерті спадкодавця (тобто повинно відбутися відкриття спадщини); по-третє, прийняття спадщини.

Таким чином, спадкування виникає лише за наявності передбачених у законі юридичних фактів і тому безпосередньо із закону ніколи не виникає.

Відкриття спадщини як юридичний факт має наслідком виникнення у певних осіб права на спадкування. Коло спадкоємців за заповітом визначає заповіт, коло спадкоємців за законом — закон. Оскільки право на спадкування виникає у день відкриття спадщини, яким є день смерті спадкодавця, це означає, що лише спадкоємці є суб'єктами спадкового правовідношення.

Для набуття статусу спадкоємця недостатньо самого факту наявності заповіту на користь певної особи чи зарахування її до спадкоємців певної черги. Від особи вимагається ще й добропорядна поведінка. У зв'язку з цим ст. 1224 ЦК передбачає перелік обставин, за наявності яких право на спадкування у певних осіб не виникає, тобто вони усуваються від права на спадкування як за заповітом, так і за законом та називаються **негідними спадкоємцями**.

Спадкоємцями не можуть стати:

1) особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на життя спадкоємців. Це не стосується осіб, які вчинили такий замах, але спадкодавець, знаючи про це, все ж призначив їх своїми спадкоємцями за заповітом (тобто пробачив такий вчинок);

2) особи, які своїми протизаконними діями умисно перешкождали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати його і цим сприяли виникненню права на спадкування у них самих чи в інших осіб або ж сприяли збільшенню їх частки у спадщині. Ці обставини повинні бути підтверджені судом;

3) батьки після дитини, щодо якої вони позбавлені батьківських прав і не були поновлені у цих правах на час відкриття спадщини;

4) батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), інші особи, які ухилялися від виконання обов'язків щодо утримання спадкодавця, якщо ці обставини встановлені в судовому порядку. Але ці особи можуть одержати спадщину за заповітом;

5) особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду, внаслідок чого не виникає правового зв'язку між ними, а тому і права на спадкування однієї після другої і навпаки немає;

6) особи, які, за рішенням суду, ухилялись від надання допомоги спадкодавцю, який із-за похилою віку, тяжкої хвороби чи каліцтва був у безпорадному стані.

Передбачені правила щодо усунення за певних умов осіб від спадкування поширюються на всіх спадкоємців, у тому числі й

на тих, хто має право на обов'язкову частку у спадщині, а також на осіб, на користь яких зроблено заповідальний відказ.

Зазначені «негідні» спадкоємці усуваються від спадкування в судовому порядку. Обставини, які є підставою для позбавлення права на спадкування, також повинні бути встановлені судом.

Спадковий договір є новим цивілістичним інститутом для України, особливості якого полягають у тому, що одна сторона (набувач) бере на себе обов'язок виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і набуває право власності на майно останнього у разі його смерті. Набувач повинен вчинити певні дії майнового або немайнового характеру, які здійснюються ним як до відкриття спадщини, так і після її відкриття. Спадковий договір укладається у письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням.

Суб'єктами цього договору можуть бути подружжя, один з подружжя та інші особи. Відчужувачами можуть бути тільки фізичні особи, а набувачами як фізичні, так і юридичні особи. Особливістю спадкового договору, укладеного подружжям, є спільне сумісне майно подружжя, а також особисте майно кожного з них.

При наявності вибору перевага надається спадкуванню за заповітом, оскільки воно безпосередньо пов'язане із повноваженням власника — правом розпорядження.

Заповіт — особливий вид правочину, за яким правові наслідки пов'язуються як із смертю заповідача, так із волею осіб, які названі у ньому спадкоємцями. Заповіт — це комплекс розпоряджень спадкодавця на випадок своєї смерті майнового та немайнового характеру. За своєю юридичною природою заповіт — односторонній правочин з волевиявленням однієї особи (за винятком заповіту подружжя), внаслідок чого після її смерті у осіб, зазначених у заповіті, виникає чи зникає право на одержання спадщини.

У заповіті втілюється воля спадкодавця, якою він може залишити все своє майно або його частину будь-якій особі, як тій, що входить, так і тій, що не входить у коло спадкоємців за законом; у будь-якому співвідношенні розподілити частки у спадщині між вказаними у заповіті спадкоємцями; скласти особливі заповідальні розпорядження у вигляді підприємлення спадкоємця, заповідального відказу, покладання; позбавити у заповіті права спадкування (позбавити спадщини) всіх своїх спадкоємців і цим обмежитися тощо, охопити заповітом всю спадщину або її частину. Частина спадщини, яка не охоплена заповітом, спадкується спадкоємцями за законом на загальних підставах.

Стаття 1247 ЦК передбачає загальні вимоги до форми заповіту, який має бути:

- 1) складений письмово, із зазначенням місця та часу його складання;
- 2) особисто підписаний заповідачем або особами, передбаченими ст. 207 ЦК;
- 3) посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами.

Порушення зазначених вимог до форми заповіту тягне за собою його нікчемність.

Закон передбачає такі вимоги щодо посвідчення заповіту нотаріусом:

нотаріус посвідчує заповіт, написаний власноручно заповідачем або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів;

нотаріус може на прохання особи записати заповіт з її слів власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. Такий заповіт має бути прочитаний заповідачем і підписаний ним. Крім того, у цих випадках вимагається посвідчення заповітів при свідках.

Законодавцем вводиться можливість посвідчення **секретного заповіту**, яким є заповіт, що посвідчується нотаріусом без ознайомлення з його змістом. Заповіт може бути будь-коли змінений, доповнений або скасований заповідачем.

Заповіт складається у двох примірниках, один з яких зберігається у нотаріальній конторі, другий видається заповідачу. Заповіт не може підписувати особа, на користь якої він складений. При складанні та посвідченні заповіту нотаріус перевіряє, чи є заповідач тією особою, від імені якої складено заповіт, правомірність заповідальних розпоряджень (крім секретного заповіту) та дієздатність заповідача.

Нотаріус має відмовити у посвідченні заповіту, якщо в ньому містяться незаконні розпорядження або якщо заповідач є недієздатною особою. Не може бути посвідчений заповіт, якщо заповідач перебуває у такому стані, що не усвідомлює значення своїх дій (наприклад, заповідач тяжко хворий).

У різноманітності форм вираження волі заповідача предметно втілений принцип свободи заповіту, який забезпечується додержанням таємниці здійснюваних нотаріальних дій, у тому числі й таємниці заповіту.

До особливостей заповідальних розпоряджень заповідача відносяться: підпризначення спадкоємця; заповідальний відказ; покладання на спадкоємця інших обов'язків; встановлення сервіту; призначення виконавця заповіту тощо.

У заповіті можуть бути тим чи іншим способом не тільки визначені основний спадкоємець або спадкоємці, а й призначений запасний спадкоємець. **Підпризначення спадкоємця** застосовується на випадок, якщо спадкоємець, зазначений у заповіті, помере до відкриття спадщини; не прийме її; відмовиться від її прийняття; буде усунений від права на спадкування; у разі відсутності умов, визначених у заповіті.

До особливих заповідальних розпоряджень заповідача належить і **заповідальний відказ (легат)**. Заповідач покладає на спадкоємця за заповітом виконання будь-якого зобов'язання на користь однієї або кількох осіб (відказоодержувачів), які набувають права вимагати його виконання.

Відповідно до ст. 1240 ЦК заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру. Таке розпорядження називається **покладанням**. Якщо такі дії носять майновий характер, то до покладання застосовуються правила про легат.

Спадкодавець має право встановити **сервітут** — право користування чужим майном, що встановлюється щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб.

До особливих заповідальних розпоряджень спадкодавця відноситься **призначення виконавця заповіту**. Виконання покладається на призначених у заповіті спадкоємців. У той же час виконання заповіту може бути покладено і на спеціальну особу, яка не є спадкоємцем. Така особа називається **виконавцем заповіту**. Виконавець заповіту може бути призначений заповідачем, спадкоємцями, нотаріусом.

Свобода заповідальних розпоряджень обмежується в інтересах певних осіб, визначених у законі. Вони називаються **необхідними спадкоємцями**. Це особиста категорія спадкоємців, за якими незалежно від змісту заповіту спадкодавця зберігається певна частка у спадщині, яка називається **обов'язковою**, оскільки необхідні спадкоємці, крім негідних, не можуть бути позбавлені права на її успадкування.

Заповідач може у заповіті позбавити права на спадкування будь-кого з числа спадкоємців за законом без зазначення причин такого рішення. Існує пряме та побічне позбавлення спадщини, оскільки правові наслідки у цих випадках неоднакові. При прямому позбавленні спадщини заповідач зазначає у заповіті осіб, яким він залишає своє майно, а також тих, кого позбавляє права спадкування.

Оскільки заповіт — це односторонній правочин, то за наявності вказаних підстав його можна віднести або до нікчемних, або до оспорюваних правочинів із відповідними наслідками.

Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, а також заповіт, складений з порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним. Якщо за позовом зацікавленої особи судом буде встановлено, що волевиявлення заповідача не було вільним і не відповідало його волі, такий заповіт може бути судом визнаний недійсним.

Згідно із принципом свободи заповідання спадкування **за законом** має місце у разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини.

У ЦК застосований підхід найширшого охоплення числа осіб, до яких могла б перейти спадщина у разі відсутності заповіту. Передбачається п'ять черг спадкоємців за законом.

До першої черги спадкоємців віднесені такі особи:

діти, походження яких засвідчується у встановленому законом порядку (ст. 121 Сімейного кодексу України);

друге з подружжя, котре має право на спадкування, якщо перебувало у зареєстрованому шлюбі з померлим на момент відкриття спадщини;

батьки померлого (спадкоємцями також вважаються усиновителі померлого);

онуки та правнуки померлого.

До спадкоємців другої черги входять такі особи:

рідні брати та сестри спадкодавця;

дід та баба померлого як з боку матері, так і з боку батька померлого.

До третьої черги спадкоємців зараховуються рідні дядько та тітка спадкодавця.

До четвертої черги спадкоємців належать особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше як п'ять років до часу відкриття спадщини. Тобто, їх коло формується за ознакою сімейних зв'язків.

Окреме місце серед спадкоємців за законом займають утриманці спадкодавця, які належать до п'ятої черги спадкоємців і є особами, які не були членами сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержували від нього матеріальну допомогу, що була для них єдиним або основним джерелом засобів до існування.

Розмір часток у спадщині кожного із спадкоємців за законом визнається рівним, якщо спадкодавець у заповіті сам не розподілив спадщину між ними. Спадкоємці мають можливість домовитися між собою щодо зміни розміру частки когось із них стосовно рухомого майна. Якщо йдеться про нерухоме майно — закон вимагає укласти таку угоду в письмовій формі та нотаріально її посвідчити.

Право на прийняття спадщини може бути здійснено як шляхом прямого волевиявлення (поданням спадкоємцем заяви про прийняття спадщини до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини), так і шляхом вступу спадкоємця у володіння або управління спадковим майном. Якщо спадкоємець виявив згоду прийняти спадщину, вона вважається належною спадкоємцеві з моменту її відкриття.

Змістом права, яке виникає у спадкоємця у момент відкриття спадщини, охоплюється не тільки можливість її прийняти, а й можливість відмовитися від неї. Разом з тим спадкоємець може відмовитися від спадщини на користь будь-кого з інших спадкоємців за заповітом або за законом, а також на користь держави, окремих юридичних осіб, громадських організацій.

Оскільки у складі спадкового майна до спадкоємців переходять не тільки права, а й обов'язки, спадкоємці зобов'язані повідомляти кредиторів про відкриття спадщини, якщо вони знають про борги спадкодавця. Кредиторів надано право протягом шести місяців від дня, коли він дізнався або міг дізнатися про відкриття спадщини (раніше — від дня відкриття спадщини), пред'явити свої вимоги до спадкоємців; незалежно від настання строку вимоги. Спадкоємець, який вступив в управління спадковим майном до появи інших спадкоємців, не має права розпоряджатися ним (продавати, міняти, закладати тощо) до спливу шести місяців з дня відкриття спадщини або до одержання ним свідоцтва про право на спадщину, якщо свідоцтво було отримано раніше.

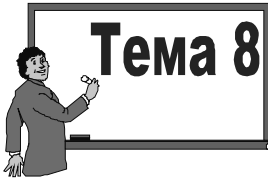
До спливу шестимісячного строку або до отримання свідоцтва про право на спадщину спадкоємець має право здійснювати за рахунок спадкового майна тільки витрати: 1) на покриття витрат на догляд за спадкодавцем під час його хвороби, а також на поховання; 2) на догляд осіб, які перебували на утриманні спадкодавця; 3) на задоволення претензій щодо заробітної плати та претензій, які дорівнюють до таких; 4) щодо охорони та управління спадковим майном. На вимоги щодо відшкодування витрат на догляд за спадкодавцем під час його хвороби, на його

поховання, а також витрат щодо охорони та управління спадковим майном поширюється загальний трирічний строк позовної давності.

Контрольні запитання до теми 7

1. Розкрийте поняття «спадкування».
2. Хто може бути спадкодавцями, а хто спадкоємцями?
3. Що таке спадкове право?
4. Види спадкування. Коли вони здійснюються?
5. Які права та обов'язки не входять до складу спадщини?
6. Час та місце відкриття спадщини.
7. Що таке універсальне правонаступництво?
8. Що таке наступництво сингулярне (часткове) ?
9. Хто вважається «негідними» спадкоємцями?
10. Що таке спадковий договір?
11. Що таке заповіт? Яким він має бути?
12. Що відноситься до особливостей заповідальних розпоряджень заповідача?
13. Назвіть п'ять черг спадкоємців за законом.
14. Шляхи здійснення права на прийняття спадщини.
15. Які витрати має право здійснювати спадкоємець за рахунок спадкового майна?

СІМЕЙНЕ ПРАВО

У сучасному суспільстві першочергове значення мають особисті права людині. І одним з немайнових прав фізичної особи є право на сім'ю. Але зміна сімейного стану фізичної особи не впливає на загальний обсяг її конституційних прав та обов'язків. Однак в результаті укладання шлюбу окремі конституційні права людини набувають особливого сімейно-правового наповнення.

Таким чином, **сімейне право** є сукупністю правових норм, які регулюють особисті немайнові та пов'язані з ними майнові відносини громадян, що виникають у шлюбі, виходячи з належності до сім'ї. Іншими словами, галузь сімейного права регулює відносини між подружжям, порядок вступу до шлюбу; особисті та майнові відносини між ними, порядок та підстави припинення шлюбу, відносини між батьками, дітьми та іншими родичами. Крім того, нормами сімейного права регулюються відносини усиновлення, опіки та інші.

Основними джерелами сімейного права є Конституція України та Сімейний кодекс України. Так, **ст. 51 Конституції України проголошує**, що шлюб в нашій країні ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка, кожний із подружжя у шлюбі та сім'ї має рівні права і обов'язки, сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Сімейний кодекс України, який набрав чинності з 1 січня 2003 р., визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. Регулювання сімейних відносин здійснюється з метою:

— зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб;

— утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї;

— побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки;

— забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

Регулювання сімейних відносин здійснюється з урахуванням права на таємницю особистого життя їх учасників, їхнього права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання у сімейне життя. Учасники сімейних відносин не можуть мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками. Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства.

Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини та непрацездатних членів сім'ї. Тобто дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, які встановлені Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними правовими актами, визнаними в Україні.

Відповідно до Сімейного кодексу України особи, які досягли шлюбного віку, мають право на створення сім'ї. Шлюбний вік в Україні встановлено для жінки у сімнадцять, а для чоловіка — у вісімнадцять років. За заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Сім'я, відповідно до Сімейного кодексу України, є **первинним і основним осередком суспільства**. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають спільні права та обов'язки. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Проживання ж однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.

Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя. Державна реєстрація шлюбу встановлена для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства. Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі і мають право на повторний шлюб лише після припинення попереднього шлюбу.

Норми сімейного права регулюють особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання, а також відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком та іншими членами сім'ї. Але норми сімейного законодавства України не регулюють сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням.

Сімейні права та обов'язки є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому права не можуть бути передані іншій особі, а обов'язки перекладені на іншу особу.

Особисті немайнові права подружжя в залежності від підстав їх виникнення можна поділити на три групи. До першої групи відносяться немайнові права, які належать кожній фізичній особі незалежно від сімейного стану, але які у шлюбі значно конкретизуються, а саме:

- право на вільний вибір місця проживання;
- право на фізичну та психічну недоторканність;
- право на таємницю особистого життя.

До другої групи відносять немайнові права, які виникають у чоловіка та жінки на підставі укладання шлюбу, а саме:

- право подружжя обирати прізвище;
- право на рівність при вирішенні всіх питань життя сім'ї;
- право подружжя на батьківство;
- право на усиовлення та його таємницю;
- право кожного з подружжя знати про стан здоров'я іншого;
- право на припинення шлюбу.

Третю групу особистих немайнових прав подружжя складають права, для виникнення яких повинен місце юридичний склад (наявність зареєстрованого шлюбу та факт смерті одного з подружжя в такому шлюбі), а саме:

- право вимагати в судовому порядку відповіді та спростування неправдивої інформації щодо померлого;
- право вдови (вдівця) бути присутнім при дослідженні причин смерті другого члена подружжя;
- право надавати згоду на використання, в тому числі опублікування особистих паперів, що належали померлому з подружжя.

Крім немайнових, у подружжя є майнові права та обов'язки. Відповідно до Сімейного кодексу України розрізняють право осо-

бистої приватної власності дружини та чоловіка і право загальної сімейної власності подружжя.

Майно, нажите подружжям під час шлюбу належить і дружині, і чоловіку за правом **загальної спільної власності** незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, догляд за дітьми, хвороба і т. ін.) самостійного заробітку. Тобто кожний з подружжя рівною мірою має право володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном за взаємною згодою. Це означає, що при укладенні договору одним з подружжя вважається, що він діє за згодою іншого.

На відміну від спільного майна особистою **приватною власністю дружини (чоловіка)** є:

- майно, нажите до шлюбу;
- майно, нажите нею (ним) під час шлюбу, але на підставі договору дарування у порядку спадкування;
- майно, нажите нею (ним) за час шлюбу, але за гроші, що належали їй (йому) особисто.

Особистою приватною власністю дружини (чоловіка) є також речі особистого користування, у тому числі коштовності, навіть якщо вони були куплені за рахунок спільних грошей подружжя. Володіє, розпоряджається і користується таким майном кожний з подружжя самостійно.

У випадку розподілу майна, що є загальною спільною власністю подружжя, їхні частки визнаються рівними. Однак за рішенням суду частка майна дружини (чоловіка) може бути збільшена, якщо з нею (ним) проживають діти, а також непрацездатні повнолітні син, донька, за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, є недостатнім для забезпечення їх фізичного, духовного розвитку і лікування.

Відповідно до Сімейного кодексу України **дружина і чоловік повинні матеріально підтримувати один одного**. У випадку відмови від такої підтримки той з подружжя, що вимагає матеріальної допомоги, має право звернутися до суду з позовом про присудження на його користь аліментів.

Одним з засобів регулювання майнових відносин між подружжям є **шлюбний договір**, який укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. Такий договір може бути укладено особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям. Шлюбним договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки, але він не може зменшувати обсягу прав дитини, встановлених сімейним законодавством України, а також ставити од-

ного з подружжя у надзвичайно невідповідне матеріальне становище. У шлюбному договорі може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків.

У шлюбному договорі може бути визначено майно, яке дружина, чоловік передає для використання на спільні потреби сім'ї, а також правовий режим майна, подарованого подружжю. Сторони можуть домовитися про можливий порядок поділу майна, у тому числі у разі розірвання шлюбу. У шлюбному договорі сторони можуть передбачити використання належного їм обом або одному з них майна для забезпечення потреб їхніх дітей, а також інших осіб.

Якщо у зв'язку з укладанням шлюбу один із подружжя вселяється в житлове приміщення, яке належить другому з подружжя, у шлюбному договорі сторони можуть домовитися про порядок користування ним, а також про порядок звільнення житлового приміщення тим з подружжя, хто вселився в нього, в разі розірвання шлюбу, з виплатою грошової компенсації або без неї.

Одностороння зміна умов шлюбного договору не допускається, але подружжя може змінити його умови або взагалі відмовитися від такого договору. Також на вимогу одного з подружжя шлюбний договір може бути розірваний за рішенням суду з підстав, що мають істотне значення, зокрема в разі неможливості його виконання.

Взаємні права й обов'язки батьків і дітей ґрунтуються на походженні дітей від них, що засвідчено у встановленому законом порядку державним органом реєстрації актів цивільного стану.

Батьки і діти, згідно з діючим законодавством, мають взаємні зобов'язання з утримання один одного: батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття, а повнолітні діти зобов'язані утримувати батьків, що є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги. Крім того батьки зобов'язані утримувати повнолітніх непрацездатних дітей, що потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть надавати таку матеріальну допомогу.

За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються в розмірі деякої частки від доходів його батька (матері) або у твердому грошовому вираженні. Аналогічно визначається і розмір аліментів на утримання батьків.

До майнових прав і обов'язків батьків і дітей відноситься також право й обов'язок батьків керувати майном дітей, використовувати за цільовим призначенням (для розвитку, навчання і виховання дітей) отримані на дитину аліменти, обов'язок батьків і дітей поважати загальну спільну і приватну власність.

До особистих немайнових прав і обов'язків батьків стосовно дітей відносять: право й обов'язок надання дитині прізвища, ім'я та по батькові; право й обов'язок утримувати і виховувати дітей; право визначати їхнє місце проживання; право забезпечувати їхні інтереси при розгляді спорів щодо них.

Кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист. Суд застосовує способи захисту, що встановлені законом або домовленістю сторін. Зокрема, **способами захисту сімейних прав і інтересів є:**

- відновлення правовідносин;
- примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку;
- припинення правовідносин, а також їх анулювання;
- припинення дій, які порушують сімейні права;
- відновлення правовідносин, які існували до порушення права;
- відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено законодавством.

Слід також зазначити, що всі іноземці та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, мають такі ж права й обов'язки в сімейних відносинах, що й громадяни України.

Шлюб є недійсним, якщо його укладено з порушенням вимог чинного законодавства. Зокрема, недійсним є шлюб:

- зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі;
- зареєстрований між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою;
- зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною.

За заявою зареєстрованої особи при наявності таких причин орган державної реєстрації актів цивільного стану анулює актовий запис про шлюб.

Шлюб визнається недійсним за рішенням суду у разі його фіктивності або, якщо він був зареєстрований:

- без вільної згоди жінки або чоловіка;
- між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною;
- між двоюрідними братом та сестрою;
- між тіткою, дядьком та племінником, племінницею;
- з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя або їхніх нащадків;
- з особою, яка не досягла шлюбного віку.

Якщо особа не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, вона має право:

- 1) на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя;

2) на проживання у житловому приміщенні, в яке вона поселилася у зв'язку з недійсним шлюбом;

3) на прізвище, яке вона обрала при реєстрації шлюбу;

4) на аліменти.

Недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася в такому шлюбі.

Шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим у судовому порядку. За життя подружжя може розірвати шлюб за заявою одного з них чи на підставі спільної заяви. Припинення шлюбу здійснюється, як правило, у судовому порядку. Однак у ряді випадків шлюб може бути розірваний органом реєстрації актів цивільного стану, наприклад за взаємною згодою подружжя, яке не має дітей. Якщо ж між подружжям, що розлучаються, в органах загсу виникає суперечка про майно або про стягнення аліментів, розірвання шлюбу проводиться в суді.

Якщо розірвання шлюбу здійснюється в судовому порядку, то суд зобов'язаний установити істинні мотиви розлучення, з'ясувати фактичні взаємини в родині і вжити всі можливі міри для примирення подружжя. Розірвання шлюбу судом відбувається в тих випадках, якщо буде встановлено, що спільне життя подружжя і збереження родини стали неможливими. При цьому, виносячи рішення про розірвання шлюбу, суд приймає передбачені законом заходи для захисту інтересів неповнолітніх дітей і того з подружжя, що є непрацездатним.

Після розірвання шлюбу та отримання Свідоцтва про розірвання шлюбу особа має право на повторний шлюб.

Контрольні запитання до теми 8

1. Дайте визначення поняття та предмета сімейного права.
2. Що таке сім'я, родинність (кровна спорідненість), свояцтво шлюбу.
3. Назвіть умови та порядок укладення шлюбу. Переешкоди для вступу в шлюб?
4. Які є права у подружжя на майно? Шлюбний договір.
5. Особисті немайнові права та обов'язки подружжя.
6. Припинення шлюбу.
7. Визнання шлюбу недійсним. Наслідки визнання шлюбу недійсним.
8. Права та обов'язки подружжя на утримання.
9. Обов'язки батьків та дітей по утриманню.
10. Особисті немайнові права та обов'язки батьків та дітей.
11. Правові форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

ГЛОСАРІЙ

Абонент — юридична або фізична особа, яка користується послугами на договірних засадах.

Автор:

1) фізична особа, творчою працею якої створено твір (документ);

1) фізична особа, творчою працею якої створено твір.

Агентська діяльність — діяльність суб'єктів підприємницької діяльності, уповноважених діяти від імені та на підставі доручення одного або більше страховиків, щодо рекламування, консультування, пропонування страхувальникам страхових послуг та проведення роботи, пов'язаної з укладенням та виконанням договорів страхування (підготовка і укладення договорів страхування, виконання робіт з обслуговування договорів), у тому числі оформлення всіх необхідних документів для своєчасної виплати страхових сум або страхового відшкодування, а також здійснення цих виплат.

Акредитив — форма розрахунків, при якій банк-емітент за дорученням свого клієнта (заявника акредитива) зобов'язаний: виконати платіж третій особі (бенефіціару) за поставлені товари, виконані роботи та надані послуги; надати повноваження іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж.

Акти громадянського стану — засвідчені державою факти народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, переміни прізвища, імені, по батькові. Вони є юридичними фактами, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення певних прав та обов'язків.

Акцепт:

1) письмове повідомлення замовником переможця торгів (тендерів), яке засвідчує прийняття його тендерної пропозиції і згоду на її оплату;

2) прийняття до платежу переказного векселя, виражене письмово на лицьовій стороні векселя, зазвичай уперек тексту словами «акцептований» або «прийнятий до платежу», з зазначенням підпису особи, яка приймає вексель (акцептанта);

3) згода на оплату або гарантування оплати платіжних документів.

Акціонер — власник іменних акцій, зареєстрований в реєстрі акціонерів акціонерного товариства.

Акціонерне товариство — товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства.

Акція:

- 1) цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує долю участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства. Акції можуть бути іменними та на пред'явника, привілейованими та простими;
- 2) цінний папір, що засвідчує внесення коштів у статутний фонд акціонерного товариства, підтверджує членство в цьому товаристві, дає право на: одержання частини прибутку у вигляді дивідендів, участь в управлінні, участь у розподілі майна у разі ліквідації акціонерного товариства.

Андеррайтинг — купівля на первинному ринку цінних паперів з наступним їх перепродажем інвесторам; укладання договору про гарантування повного або часткового продажу цінних паперів емітента інвесторам, про повний чи частковий їх викуп за фіксованою ціною з наступним перепродажем або про накладання на покупця обов'язку робити все можливе, щоб продати якомога більше цінних паперів, не беручи зобов'язання придбати будь-які цінні папери, що не були продані.

Асоціації — договірні об'єднання, створені з метою постійної координації господарської діяльності. Асоціація не має права втручатися у виробничу і комерційну діяльність будь-кого з її учасників.

Бартер (товарний обмін) — господарська операція, яка передбачає проведення розрахунків за товари (роботи, послуги) у будь-якій формі, іншій, ніж грошова, включаючи будь-які види заліку та погашення взаємної заборгованості, в результаті яких не передбачається зарахування коштів на рахунки продавця для компенсації вартості таких товарів (робіт, послуг).

Безоплатно надані товари (роботи, послуги) — товари, що надаються платником податку згідно з договорами дарування, іншими договорами, які не передбачають грошової або іншої компенсації вартості таких матеріальних цінностей і нематеріальних активів чи повернення, або без укладення таких угод; роботи та послуги, які надаються платником податку без вимоги про компенсацію вартості; товари, передані юридичній чи фізичній особі на відповідальне зберігання і використані нею в її виробничому або господарському обороті.

Безпека інформації — захищеність інформації від несанкціонованих дій (випадкових чи навмисних), що призводять до модифікації, розкриття чи зруйнування даних.

Біржовий контракт — договір про виконання угоди щодо поставки біржового товару проти оплати коштів, укладення якого є можливим лише між членами біржі за формою, встановленою правилами біржі.

Боржники або банкрути — суб'єкти банкрутства, які підпадають під дію Закону «Про банкрутство» і іменуються надалі боржниками або банкрутами, можуть бути юридичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, крім казенних підприємств, неспроможні своєчасно виконати свої зобов'язання перед кредиторами або перед бюджетом.

Валюта та цінності — переміщувані через митний кордон України валюта України, іноземна валюта, валютні та інші цінності, перелік яких визначається законодавчими актами України.

Валюта України — грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках в банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України; платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України.

Валютні кошти, валютні цінності — іноземна валюта готівкою; платіжні документи (чеки, векселі, депозитні сертифікати, акредитиви та інші) в іноземній валюті; цінні папери (акції; облігації, купони до них, бони, векселі та інші) в іноземній валюті; золото та інші дорогоцінні метали у вигляді зливків, пластин та монет, а також сертифікати, облігації, варанти та інші цінні папери, номінал яких виражено у золоті, дорогоцінні камені.

Векселедавець:

- 1) особа, яка видала вексель;
- 2) суб'єкт підприємницької діяльності, що видає вексель (письмове зобов'язання) при здійсненні операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах відповідно до Закону;
- 3) суб'єкт підприємницької діяльності, який отримує спирт етиловий, призначений для переробки на іншу піддакцизну продукцію.

Верифікація — перевірка дослідним шляхом достовірності даних.

Виробник — юридична або фізична особа — суб'єкт підприємницької діяльності, відповідальна за проектування, виготовлення, пакування та маркування продукції незалежно від того, виконуються зазначені операції самою цією особою чи від її імені.

Виробництво — всі стадії виробництва: будівництво; відпрацювання виробничого процесу, виготовлення; складання; контроль за виробництвом; випробування; заходи щодо забезпечення якості, імпортом і транзитом товарів.

Витрати:

- 1) сума коштів або вартість майна, сплачена (нарахована) платником податку продавцю цінних паперів та деривативів як компенсація їх вартості. До складу витрат включається також сума будь-якої заборгованості покупця, яка виникає у зв'язку з таким придбанням;
- 2) зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власниками).

Відповідач — підприємства та організації, яким пред'явлено позовну вимогу.

Відчуження — продаж, дарування, міна.

Власник акцій — фізична або юридична особа, що володіє, користується та розпоряджається акціями на підставі права власності.

Власник продукції — фізична або юридична особа — суб'єкт підприємницької діяльності усіх форм власності, що виробляє чи реалізує відповідну продукцію.

Власність — включає власність будь-якого виду, матеріальну власність чи власність, виражену в правах, рухоме чи нерухоме майно і правові документи або документи, які підтверджують право на таку власність чи частку в ній.

Господарська діяльність:

- 1) будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару;
- 2) будь-яка діяльність особи, направлена на отримання доходу в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, у разі коли безпосередня участь такої особи в організації такої діяльності є регулярною, постійною та суттєвою. Під безпосередньою участю слід розуміти зазначену діяльність особи через свої постійні представництва, філіали, відділення, інші відокремлені підрозділи, а також через довірену особу, агента або будь-яку іншу особу, яка діє від імені та на користь першої особи;
- 3) будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, юридичних осіб, а також фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт.

Господарське товариство — підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку.

Громадська організація — об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

Громадяни України:

- 1) особи, які на момент набрання чинності Закон України «Про громадянство України» проживали в Україні, незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, які не є громадянами інших держав і які не заперечують проти набуття громадянства України;
- 2) особи, які працюють за державним направленням, проходять військову службу, навчаються за межами України або виїхали на законних підставах на постійне проживання до іншої країни за умов, якщо вони народилися чи довели, що постійно проживали в Україні до моменту виїзду за кордон, не перебувають у громадянстві інших держав і не пізніше, як через п'ять років після набрання чинності Законом виявили бажання стати громадянами України;
- 3) особи, які набули громадянства України відповідно до Закону.

Громадянство України — правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках.

Дебітори — юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів.

Державний контракт — договір, укладений державним замовником від імені держави з виконавцем державного замовлення, в якому визначаються економічні і правові зобов'язання сторін і регулюються взаємовідносини замовника і виконавця.

Дивіденди:

- 1) платіж, який провадиться юридичною особою на користь власників (довірених осіб власника) корпоративних прав, емітованих такою юридичною особою, у зв'язку з розподілом частини її прибутку;
- 2) частина чистого прибутку, розподілена між учасниками (власниками) відповідно до частки їх участі у власному капіталі підприємства.

Дитина — особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше.

Довіреність — письмове уповноваження, яке видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами.

Довірче товариство — товариство з додатковою відповідальністю, яке здійснює представницьку діяльність відповідно до договору, укладеного з довірителями майна щодо реалізації їх прав власників. Майном довірителя є грошові кошти, цінні папери та документи, які засвідчують право власності довірителя.

Договір:

1) міжнародна угода, укладена між державами в письмовій формі і регульована міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування;

2) усна чи письмова угода між споживачем і продавцем (виконавцем) про якість, терміни, ціну та інші умови, за якими здійснюються купівля-продаж, роботи та послуги. Письмова угода може оформлюватися квитанцією, товарним чи касовим чеком або іншими документами.

Договір доручення — за договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується виконати від імені й за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії.

Договір купівлі-продажу — усна або письмова угода між споживачем і продавцем (виконавцем) про якість, терміни, ціну й інші умови, за якими здійснюється купівля-продаж, робота і послуги. Письмова угода може бути оформлено квитанцією, товарним або касовим чеком чи іншими документами.

Договір комісії — за договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за винагороду вчинити одну або кілька угод від свого імені за рахунок комітента.

Договір концесії (концесійний договір) — договір, відповідно до якого уповноважений орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування (концесіодавець) надає на платній та строковій основі суб'єкту підприємницької діяльності (концесіонеру) право створити (побудувати) об'єкт концесії чи суттєво його поліпшити та (або) здійснювати його управління (експлуатацію) відповідно до Закону з метою задоволення громадських потреб.

Договір майнового найму — за договором майнового найму наймодавець зобов'язується надати наймачеві майно у тимчасове користування за плату.

Договір перевезення — означає укладений перевізником або від його імені договір про перевезення пасажирів або, у відповідному випадку, пасажирів та його багажу.

Договір підряду — за договором підряду підрядчик зобов'язується виконати на свій ризик певну роботу за завданням замовника з його або своїх матеріалів, а замовник зобов'язується прийняти й оплатити виконану роботу.

Договір позики — за договором позики одна сторона (позикодавець) передає другій стороні (позичальникові) у власність (в оперативне управління) гроші або речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошей або рівну кількість речей того ж роду і якості.

Договір про відкриття рахунку в цінних паперах — договір між власником цінних паперів та обраним ним зберігачем про передачу власником належних йому цінних паперів зберігачу для здійснення депозитарної діяльності.

Договір про закупівлю — будь-який договір купівлі між замовником та виконавцем — переможцем процедур закупівлі, який укладається в результаті їх здійснення.

Договір про кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів — договір між фондовою біржею або учасниками організаційно оформленого позабіржового ринку та обраним ними депозитарієм про здійснення клірингу та розрахунків за угодами щодо цінних паперів.

Договір про надання страхових агентських послуг (агентська угода) — письмова угода між страховиком та страховим агентом, в якій визначаються права та обов'язки сторін щодо порядку укладення, обслуговування та виконання договорів страхування, порядок внесення страхових платежів, умови здійснення взаєморозрахунків між ними, відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов зазначеної угоди, інші умови за згодою сторін.

Договір про спільну діяльність — за договором про спільну діяльність сторони зобов'язуються спільно діяти для досягнення спільної господарської мети, як-то: будівництво і експлуатація міжколгоспного або державно-колгоспного підприємства або установи (що не передаються в оперативне управління організації, яка є юридичною особою), зведення водогосподарських споруд і виготовлення пристроїв, будівництво шляхів, спортивних споруд, шкіл, родильних будинків, жилих будинків і т. ін.

Договір страхування — письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку виплатити страхову суму або відшкодувати завданий збиток у межах страхової суми страхувальнику чи іншій особі, визначеній страхувальником, або на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені терміни та виконувати інші умови договору.

Договір схову — за договором схову одна сторона (охоронець) зобов'язується зберігати майно, передане їй другою стороною, і повернути це майно в цілості.

Дозвіл:

1) реєстраційний документ встановленої форми, виданий на підставі рішення Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради, що визначає право розповсюджувача зовнішньої реклами на встановлення окремої спеціальної конструкції на певний термін та у пев-

ному місці і містить відомості про розповсюджувача зовнішньої реклами, технічні характеристики спеціальної конструкції, місце її розташування з прив'язкою до генерального плану місцевості, фотографічний знімок місця до і після розташування спеціальної конструкції, узгоджувальну частину та інші необхідні відомості;

2) документальне підтвердження офіційного визнання технічної компетентності в проведенні атестації фахівців з неруйнівного контролю (визначених методів контролю) об'єктів, підпорядкованих Держнаглядохоронпраці України.

Докази:

- 1) доказами в цивільній справі є будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи;
- 2) всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Докази письмові — письмовими доказами є документи і матеріали, які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору.

Докази речові — речовими доказами є предмети, що своїми властивостями свідчать про обставини, які мають значення для правильного вирішення спору.

Докази у справі — будь-які фактичні дані, на підставі яких суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення господарського спору.

Документ — передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носіїві.

Доходи:

- 1) сума коштів або вартість майна, отримана платником податку від продажу, обміну або інших способів відчуження цінних паперів та деривативів, збільшена на вартість будь-яких матеріальних цінностей чи нематеріальних активів, які передаються платнику податку у зв'язку з таким продажем, обміном або відчуженням. До складу доходів включається також сума будь-якої заборгованості платника податку, яка погашається у зв'язку з таким продажем, обміном або відчуженням;
- 2) збільшення економічних вигод протягом звітного періоду у формі припливу або зростання активів, або зменшення зобов'язань, що спричиняють збільшення капіталу і не є внесками акціонерів;

3) збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, які призводять до зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків власників).

Дочірнє підприємство:

- 1) підприємство, що створюється технологічним парком для виконання інвестиційних та інноваційних проектів і випуску інноваційної продукції, єдиним засновником і власником якого є технологічний парк;
- 2) підприємство, яке перебуває під контролем материнського (холдингового) підприємства.

Дочірня компанія (підприємство) — компанія, що контролюється іншою компанією. Контроль передбачає, що материнська компанія (банк) прямо або через дочірні компанії володіє 50% або більшою часткою капіталу компанії. Контроль також має місце, якщо материнська компанія (банк) прямо або через дочірні компанії володіє часткою капіталу компанії менше 50%, але має: частку управлінських голосів у компанії, що перевищує 50% завдяки угодам з іншими інвесторами; право керувати фінансовою та виробничою політикою підприємства згідно із статутом або угодою; право призначати або звільняти більшість членів ради директорів або аналогічного керуючого органу компанії; право визначального голосу у раді директорів або аналогічному керуючому органі компанії.

Емітент — акціонерне товариство, яке здійснює випуск (емісію) акцій і несе перед акціонерами відповідальність за виконання обов'язків, що виникають відповідно до чинного законодавства України з права власності на акції.

Завдаток — грошова сума, що видається однією з договірних сторін в рахунок належних за договором платежів другій стороні в підтвердження укладення договору і в забезпечення його виконання.

Заклад — застава рухомого майна, при якій майно, що складає предмет застави, передається заставодавцем у володіння заставодержателя.

Законні представники:

- 1) батьки, опікуни, піклувальники даної особи або представники тих установ і організацій, під опікою чи опікуванням яких вона перебуває;
- 2) батьки, усиновителі, батьки-вихователі, опікуни, піклувальники, представники закладів, які виконують обов'язки опікунів і піклувальників;
- 3) батьки (усиновителі), опікуни або інші особи, уповноважені законом представляти інтереси осіб, які страждають на психічні розлади, у тому числі здійснювати захист їх прав, свобод і законних інтересів при наданні їм психіатричної допомоги.

Законні представники неповнолітньої особи, яка не досягла вісімнадцяти років — батьки, усиновителі, дід чи баба, повнолітні брат чи сестра, опікуни чи піклувальники, призначені такими до прибуття в Україну, інші повнолітні особи, які до прибуття в Україну добровільно чи в силу звичаю країни походження біженця взяли на себе відповідальність за виховання дітей.

Запит — письмова заява (запит), складена заявником, яка засвідчує потребу та мету одержання витягу з бази даних.

Застава:

1) спосіб забезпечення зобов'язань. В силу застави кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставодавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами;

2) внесення на депозит органу попереднього розслідування або суду підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, іншими фізичними чи юридичними особами грошей чи передачі їм інших матеріальних цінностей з метою забезпечення належної поведінки, виконання зобов'язання не відлучатися з місця постійного проживання або з місця тимчасового знаходження без дозволу слідчого чи суду, явки за викликом до органу розслідування і суду особи, щодо якої застосовано запобіжний захід;

3) актив, який позичальник (клієнт банку) пропонує як забезпечення виплат своїх боргів.

Заява (клопотання) — звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення діяльності.

Зобов'язання:

1) в силу зобов'язання одна особа (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої особи (кредитора) певну дію, як-от: передати майно, виконати роботу, сплатити гроші та інше або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку;

2) теперішні обов'язки установи, що виникли з минулих подій, які в майбутньому призведуть до відтоку ресурсів (активів);

3) заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої в майбутньому, як очікується, приведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.

Індосамент (передача векселя) — особливий передавальний напис, що здійснюється, як правило, на зворотному боці векселя або на додатковому аркуші алонжі.

Інсайдер — особа (юридична або фізична), яка має доступ до конфіденційної інформації про справи банку завдяки своєму службовому становищу, участі у капіталі банку, родинним зв'язкам і має можливість використовувати своє становище у власних інтересах.

Інформація:

- 1) документовані або публічно оголошені відомості чи явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі;
- 2) відомості в будь-якій формі та вигляді, на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карій, діаграми, органограми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відеофільми, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів, пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості;
- 3) сукупність відомостей, знань і повідомлень про об'єкт, явища і процеси.

Іпотека — застава землі, нерухомого майна, при якій земля та (або) майно, що становить предмет застави, залишається у заставодавця або третьої особи.

Категорія цінного паперу — додаткова кваліфікація цінних паперів (окремої групи цінних паперів в межах одного випуску, зареєстрованого до введення в дію Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів України»), яка визначає особливості відносно обсягу прав, що надаються такими цінними паперами (проста або привілейовані).

Кліринг:

- 1) отримання, звірка та поточне оновлення інформації, підготовка бухгалтерських та облікових документів, необхідних для виконання угод щодо цінних паперів, визначення взаємних зобов'язань, що передбачає взаємозалік, забезпечення та гарантування розрахунків за угодами щодо цінних паперів;
- 2) процедура збирання, сортування, розподілу даних про трансакції, виконані із застосуванням платіжних карток та обчислення нетто-позицій кожного учасника за визначений період часу (найчастіше — за підсумками дня).

Конкурс (тендер) — форма розміщення замовлення на виконання робіт, послуг, поставку продукції (готових лікарських засобів), яка передбачає вибір претендента шляхом оцінки його пропозиції.

Консенсус — загальна згода, яка характеризується відсутністю серйозних заперечень по суттєвих питаннях у більшості заінтересованих сторін та досягається в результаті процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін та зближення розбіжних точок зору.

Консорціуми — тимчасові статутті об'єднання промислового і банківського капіталу для досягнення спільної мети.

Конфіскація майна — примусове безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна, яке є особистою власністю засудженого.

Концерни — статутні об'єднання підприємств промисловості, наукових організацій, транспорту, банків, торгівлі тощо на основі повної фінансової залежності від одного або групи підприємців.

Концесійний договір — письмова угода між концесіодавцем і концесіонером, що визначає права та обов'язки сторін під час будівництва, реконструкції автомобільної дороги, строкового платного володіння та експлуатації побудованої або реконструйованої концесіонером автомобільної дороги.

Концесія — надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії (строкове платне володіння) за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе зобов'язань по створенню (будівництву) та (або) управлінню (експлуатації) об'єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику.

Кооперативні права — права власності на частку (пай) у статутному фонді юридичної особи, створеної відповідно до законодавства про господарські товариства, включаючи право на управління та отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи.

Корпоративне право — право власності на частку (пай) у статутному фонді (капіталі) юридичної особи, включаючи права на управління, отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи, а також частки активів у разі її ліквідації відповідно до чинного законодавства.

Корпорація — договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових та комерційних інтересів, з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників.

Кошти:

- 1) гривня або іноземна валюта;
- 2) готівка в касі, суми на розрахунковому і валютному рахунках, інші кошти, короткотермінові фінансові вкладення (цінні папери, депозити);
- 3) гроші у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент.

Кредитна угода:

- 1) угода, укладена фондом і банком з однієї сторони і позичальником — з іншої;

2) угода, укладена відповідно до цих правил між фондом та індивідуальним забудовником (позичальником), яка визначає умови надання кредиту позичальникові, погашення позичальником заборгованості за кредит та внесення плати за користування ним.

Ліцензіат — суб'єкт господарювання, який одержав ліцензію на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню.

Ліцензування:

1) отримання дозволу (ліцензії) і засіб здійснення контролю держави за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності вимог законодавства, що пред'являються до медичної практики, проведення судово-медичної і судово-психіатричної експертизи;

2) видача, переоформлення та анулювання ліцензій, видача дублікатів ліцензій, ведення ліцензійних справ та ліцензійних реєстрів, контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов, видача розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов, а також розпоряджень про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування.

Логотип (фірмовий, торговий знак) — постійний словесний, образотворчий або об'ємний знак, комбінований з літерами, цифрами, словами або без них, що є емблемою телерадіоорганізації, студії, агентства чи окремої особи, які представляють свої телерадіопрограми чи передачі.

Місце проживання — місце, де громадянин постійно або переважно проживає. Місцем проживання неповнолітніх, що не досягли п'ятнадцяти років, або громадян, які перебувають під опікою, визнається місце проживання їх батьків (усиновителів) або опікунів.

Монопольна діяльність — дії (бездіяльність) суб'єктів господарювання за умови монопольного становища на ринку одного суб'єкта господарювання (групи суб'єктів господарювання) у виробництві та реалізації товарів, а також дії (бездіяльність) органів державної влади, органів місцевого самоврядування та органів адміністративно-господарського управління та контролю, спрямовані на недопущення, істотне обмеження чи усунення конкуренції.

Моральна шкода — шкода, яку заподіяно особистим немайновим правам суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та яка призвела або може призвести до збитків, що мають матеріальне вираження.

Негрошові операції — операції, які не потребують використання грошових коштів та їх еквівалентів.

Незаконна торговельна діяльність:

- 1) здійснення угод купівлі-продажу товарів чи інших предметів з ухиленням від реєстрації в установленому порядку з метою одержання неконтрольованого державою прибутку, якщо розмір цього прибутку не перевищує семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- 2) здійснення угод купівлі-продажу товарів чи інших предметів з ухиленням від реєстрації в установленому порядку з метою одержання неконтрольованого державою прибутку, якщо ці дії вчинені протягом року після накладення адміністративного стягнення за порушення порядку заняття підприємницькою діяльністю в сфері торгівлі;
- 3) здійснення угод купівлі-продажу товарів чи інших предметів з ухиленням від реєстрації в установленому порядку з метою одержання неконтрольованого державою прибутку.

Нормативний документ — документ, який установлює правила, загальні принципи чи характеристики різних видів діяльності або їх результатів. Цей термін охоплює такі поняття, як «стандарт», «кодекс ustalеної практики» та «технічні умови».

Об'єднання підприємств — з'єднання окремих підприємств у результаті приєднання одного підприємства до іншого або внаслідок одержання контролю одним підприємством над чистими активами та діяльністю іншого підприємства.

Оренда:

- 1) засноване на договорі строкове платне володіння, користування земельною ділянкою;
- 2) угода, за якою орендар набуває права користування необоротним активом за плату протягом погодженого з орендодавцем строку.

Особи без громадянства:

- 1) особи, які проживають на території України і не є громадянами України та не мають доказів своєї належності до громадянства іноземної держави;
- 2) особи, які не належать до громадянства будь-якої держави.

Письмове зобов'язання — зобов'язання в письмовій формі, що видається суб'єктом підприємницької діяльності щодо вивезення (везення) готової продукції, яка вироблена з давальницької сировини іноземного (українського) замовника з митної території (на митну територію) України, або реалізації на митній території України готової продукції, що вироблена з давальницької сировини іноземного замовника (отримання в повному обсязі валютної виручки від реалізації, готової продукції за межами митної території України на валютний рахунок українського замовника в уповноваженому банку України) при здійсненні операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах відповідно до Закону.

Письмові докази — всякого роду документи, акти, листування службового або особистого характеру, що містять в собі відомості про обставини, які мають значення для справи.

Підприємництво — самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з метою отримання прибутку.

Підприємство:

1) українські підприємства, установи та інші організації, спільні підприємства, а також будь-які іноземні суб'єкти господарської діяльності, належним чином зареєстровані на території України, які є власниками товарів та інших предметів, увезених на митну територію України, та (або) стороною зовнішньоекономічного контракту, яка є одержувачем таких товарів та інших предметів відповідно до товаросупровідних документів;

2) підприємство, організація або установа, незалежно від форми власності та підпорядкованості, що є виконавцем інноваційного проекту.

Повне товариство — товариство, всі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства своїм майном.

Поставка — за договором поставки організація постачальника зобов'язується передати у певні строки або строк організації-покупцеві (замовникові) у власність (в оперативне управління) певну продукцію згідно з обов'язковим для обох організацій плановим актом розподілу продукції; організація-покупець зобов'язується прийняти продукцію і оплатити її за встановленими цінами. Договором поставки є також договір, що укладається між організаціями за їх розсудом, за яким постачальник зобов'язується передати покупцеві продукцію, що не розподіляється у плановому порядку, в строк, який не збігається з моментом укладення договору.

Постачальник:

1) суб'єкт господарювання (резидент або нерезидент), який підтвердив намір взяти участь у процедурі закупівлі та подає чи подав тендерну пропозицію;

2) юридична або фізична особа — суб'єкт підприємницької діяльності, яка вводить в обіг продукцію чи безпосередньо бере в цьому участь.

Постійне місцезнаходження — місцезнаходження офіційно зареєстрованого головного органу управління (контори) суб'єкта господарської (зовнішньоекономічної) діяльності.

Постійне представництво нерезидента в Україні — постійне місце діяльності, через яке повністю або частково здійснюється господарська діяльність нерезидента на території України.

Право власності — врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном.

Право на заставу — спосіб забезпечення зобов'язань, при якому кредитор (в даному випадку банк) має право у разі неповернення позики клієнтом одержати перевагу щодо її погашення, виходячи з вартості заставленого майна перед іншими кредиторами. Застосування банками Закону України «Про заставу» повинно забезпечувати своєчасне повернення наданих банками кредитів.

Продавець — підприємство, установа, організація або громадянин-підприємець, які реалізують товари за договором купівлі-продажу.

Продаж — передача майна однією особою у власність або користування та (або) у володіння та (або) у розпорядження іншій особі, зокрема, передача згідно з угодами купівлі-продажу, оренди майна, іншими цивільно-правовими угодами, а також у разі заміни одного зобов'язання іншим або зміни умов.

Пролонгація — продовження строку чинності договору, угоди, векселя тощо.

Простий вексель — письмове боргове зобов'язання встановленої форми, що дає право його власнику (векселедержателю) вимагати від боржника (векселедавця) безумовної сплати зазначеної у векселі суми грошей у визначений термін.

Прямі збитки — втрати, пов'язані зі знищенням або пошкодженням вогнем, водою, димом і внаслідок високої температури основних фондів та іншого майна підприємства, установи і організації, а також громадян, якщо ці втрати мають прямий причинний зв'язок з пожежею.

Регрес — право зворотної вимоги, тобто право кожного надписувача, який оплатив вексель, звернутися з вимогою про платіж як до векселедавця, так і до кожного з надписувачів, надписи яких на векселі стоять вище його надпису.

Реєстр акціонерів — перелік власників акцій, складений за станом на будь-яку дату, що дає можливість ідентифікувати цих власників, кількість належних їм акцій та обтяження акцій обов'язками.

Реквізиція — вилучення майна у власника в державних або громадських інтересах з виплатою йому вартості майна (реквізиція).

Реструктуризація — полягає у повній чи частковій зміні власника статутного фонду юридичної особи боржника на користь санатора.

Реструктуризація підприємств — здійснення організаційно-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на зміну структури підприємства, його управління, форми власності, організаційно-правової форми, з метою фінансового оздоровлення підприємства, збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищення ефективності виробництва.

Роялті:

1) платежі будь-якого виду, одержані у вигляді винагород (компенсацій) за використання або надання дозволу на використання

прав інтелектуальної, в тому числі промислової, власності, а також інших аналогічних майнових прав, що визнаються об'єктом права власності суб'єкта господарської діяльності, включаючи використання авторських прав на будь-які твори науки, літератури, мистецтва, записи на носіях інформації, права на копіювання і розповсюдження будь-якого патенту або ліцензії, знака на товари та послуги, права та винаходи, на промислові або наукові зразки, креслення моделі, або схеми програмних засобів обчислювальної техніки, автоматизованих систем або систем обробки інформації, секретної формули або процесу, права на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду (ноу-хау);

2) платежі за використання нематеріальних активів підприємства (патентів, торговельних марок, авторського права, програмних продуктів тощо).

Сертифікат — бланк цінного паперу, який видається власнику цінного паперу (цінних паперів) і містить визначені законодавством реквізити та назву виду цінного паперу (акція, облігація тощо) або найменування «сертифікат акцій (облігацій тощо)» і засвідчує право власності на цінний папір (цінні папери).

Скарб — зариті в землі або приховані іншим способом валютні та інші цінності, власник яких невідомий або в силу закону втратив на них право.

Спільна підприємницька (господарська) діяльність — діяльність, що базується на співробітництві між суб'єктами господарської діяльності України та іноземними суб'єктами господарської діяльності і на спільному розподілі результатів та ризиків від її здійснення.

Спільна сумісна власність подружжя — майно, нажите подружжям за час шлюбу.

Спільне підприємство — підприємство, що створюється для виконання інвестиційних та інноваційних проектів, одним із засновників якого є технологічний парк, а іншими — резиденти чи нерезиденти, внесок яких до статутного фонду становить суму в національній валюті, еквівалентну не менше: для резидентів — 50 000 доларів США; для нерезидентів — 100 000 доларів США.

Спільні підприємства — підприємства, які базуються на спільному капіталі суб'єктів господарської діяльності України або іноземних суб'єктів господарської діяльності, на спільному управлінні та на спільному розподілі результатів і ризиків.

Споживач — громадянин, який придбає, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб.

Спонсор — особа, яка матеріально підтримує будь-яку діяльність без одержання від неї прибутку з метою популяризації винятково свого імені (назви), торгової марки.

Суб'єкт господарювання:

1) юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності чи фізична особа, яка займається діяльністю з виробництва, реалізації, придбання товарів, іншою господарською діяльністю; будь-яка юридична або фізична особа, яка здійснює контроль над суб'єктами господарювання, група суб'єктів господарювання, якщо один або декілька з них здійснюють контроль над іншими. Суб'єктами господарювання визнаються також органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також органи адміністративно-господарського управління та контролю в частині діяльності з виробництва, реалізації, придбання товарів чи іншої господарської діяльності;

2) зареєстрована в установленому законодавством порядку юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, яка провадить господарську діяльність, крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також фізична особа — суб'єкт підприємницької діяльності.

Суб'єкти права колективної власності — трудові колективи державних підприємств, колективи орендарів, колективні підприємства, кооперативи, акціонерні товариства, господарські товариства, господарські об'єднання, професійні спілки, політичні партії та інші громадські об'єднання, релігійні та інші організації, що є юридичними особами.

Суб'єкти права комунальної власності — адміністративно-територіальні одиниці в особі сільських, селищних, міських, районних, обласних Рад народних депутатів.

Суборенда — угода про передачу орендарем орендованого ним об'єкта в оренду третій особі.

Тварини — сільськогосподарські, домашні, зоопаркові, лабораторні, дикі, циркові тварини та хутрові звірі, домашня і дика птиця, бджоли, риба, жаби, моллюски, раки, шовкопряди, інші представники фауни та біологічні об'єкти — ембріони, інкубаційні яйця, запліднена ікра, зиготи, сперма тощо.

Територіальна громада:

1) жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр;

2) спільнота мешканців, жителів населених пунктів (сіл, селищ, міст), об'єднана загальними інтересами власного життєзабезпечення, самостійного, в межах законів, вирішення питань місцевого значення як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування.

Товариство з додатковою відповідальністю — товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими доку-

ментами розмірів. Учасники такого товариства відповідають за його боргами своїми внесками до статутного фонду, а при недостатності цих сум додатково належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі до внеску кожного учасника. Граничний розмір відповідальності учасників передбачається в установчих документах.

Товариство з обмеженою відповідальністю — товариство, що має статутний фонд, розділений на частки, розмір яких визначається установчими документами. Учасники товариства несуть відповідальність в межах їх вкладів.

Торговий патент — державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта підприємницької діяльності чи його структурного (відокремленого) підрозділу займатися зазначеними в цьому законі видами підприємницької діяльності.

Угоди — угодами визнаються дії громадян і організацій, спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Уповноважена особа:

- 1) представник, довірена юридична або фізична особа, яка діє на підставі чинного законодавства України;
- 2) фізична або юридична особа, якій власник рахунка надає повноваження щодо отримання інформації із системи реєстру, внесення змін до системи реєстру, участі в загальних зборах емітента, отримання доходів по цінних паперах тощо. Обсяг повноважень уповноваженої особи визначається довіреністю, виданою на її ім'я власником особового рахунка, або іншими документами, визначеними чинним законодавством.

Упущена вигода — дохід або прибуток, який міг би одержати суб'єкт в разі здійснення зовнішньоекономічної операції і який він не одержав внаслідок дії обставин, що не залежать від нього, якщо розмір його передбаченого доходу або прибутку можна обґрунтувати.

Ф'ючерсна операція — господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає придбання (продаж) ф'ючерсної угоди, тобто зобов'язання придбати (продати) продукцію сезонного виробництва, цінні папери або валютні цінності у визначений час у майбутньому, з фіксацією ціни реалізації на дату здійснення реалізації. При цьому покупець (продавець) ф'ючерсної угоди має право на відмову від її виконання виключно за наявності згоди іншої сторони ф'ючерсної угоди. Розрахунки за ф'ючерсною операцією здійснюються на дату реалізації продукції сезонного виробництва, цінних паперів і валютних цінностей. Премія за придбання ф'ючерсної угоди сплачується під час такого придбання.

Ф'ючерсний контракт:

- 1) стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) цінні папери, товари або кошти у визначений час та на

визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту;

2) стандартний документ, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) базовий актив у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін на момент укладання зобов'язань сторонами контракту;

3) стандартний контракт на товарних і фондових біржах, який засвідчує зобов'язання особи придбати(продати) цінні папери, кошти або інші активи у визначений час та на визначених біржових умовах у майбутньому, з фіксацією цін такого продажу під час укладання такого контракту.

Факторинг:

1) операція з переуступки першим кредитором прав вимоги боргу третьої особи другому кредитору з попередньою або наступною компенсацією вартості такого боргу першому кредитору;

2) придбання права вимоги з поставки товарів і надання послуг, прийняття ризику виконання таких вимог та інкасація цих вимог;

3) різновид торговельно-комісійної операції, яка поєднується з кредитуванням оборотного капіталу клієнта. В основі операцій факторингу лежать купівля факторською компанією (банком) рахунків-фактур клієнта на певних умовах.

Фізичні особи — громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України.

Фіскальний звітний чек (квитанція) — документ, що друкується ЕККА та містить всю звітну інформацію про суми денних оборотів з реалізації товарів (надання послуг), податкові відрахування і видані чеки (квитанції).

Форвардний контракт:

1) стандартний документ, який засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) цінні папери, товари або кошти у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін такого продажу під час укладання такого форвардного контракту;

2) двостороння угода за стандартною (типовою) формою, яка засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) базовий актив у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін такого продажу під час укладання форвардного контракту.

Форс-мажор — надзвичайна і непереборна за даних умов сила (стихія, страйк, локаут, інший промисловий розвал, дія суспільного ворога, оголошена та неоголошена війна, загроза війни, терористичний акт, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, громадська непоко́ра, саботаж, акт вандалізму, блискавка, пожежа, буря, повінь, землетрус, нагромадження снігу або оже-

ледь, нестача води через погодні чи довкільні умови, вибух, вина чи невиконання станцією своїх зобов'язань), дію якої неможливо упередити застосуванням високопрофесійної практики персоналу і яка є обставиною, що звільняє від відповідальності за невиконання зобов'язань. Така непереборна сила засвідчується Торгово-промисловою палатою України згідно з Указом Президента України «Про Торгово-промислову палату України» від 04.07.94 р. та згідно з чинним законодавством України.

Цивільна процесуальна дієздатність — здатність особисто здійснювати свої права в суді та доручати ведення справи представникові (цивільна процесуальна дієздатність) належить громадянам, які досягли повноліття, а також юридичним особам.

Цивільна процесуальна правоздатність — здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки (цивільна процесуальна правоздатність) визнається за всіма громадянами України незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин, а також за державними підприємствами, установами, організаціями, колгоспами, іншими кооперативними організаціями, їх об'єднаннями, іншими громадськими організаціями, які користуються правами юридичної особи.

Цивільний відповідач — як цивільних відповідачів може бути притягнуто батьків, опікунів, піклувальників або інших осіб, а також підприємства, установи та організації, які в силу закону несуть матеріальну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями обвинуваченого.

Цивільний позивач — громадянин, підприємство, установа чи організація, які зазнали матеріальної шкоди від злочину і пред'явили вимогу про відшкодування збитків.

Цінні папери:

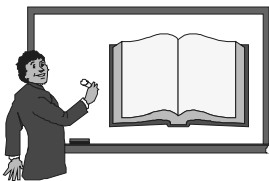
1) грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам;

2) грошові документи, що засвідчують право володіння та визначають взаємовідносини між особою, яка їх емітувала, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам.

Час відкриття спадщини — часом відкриття спадщини визнається день смерті спадкодавця, а при оголошенні його померлим, — день, зазначений в Законі.

Штрафна санкція (штраф) — плата у фіксованій сумі або у вигляді відсотків від суми податкового зобов'язання (без урахування пені та штрафних санкцій), яка справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним правил оподаткування, визначених відповідними законами.

Юридичні особи — організації, які мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачами і відповідачами в суді, арбітражі або в третейському суді.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Конституція України. — К.: ЮРІНКОН, 1996. — 80 с.
2. Господарське законодавство: Законодавчі акти / Укладачі: В. Д. Понікаров, Ж. О. Андрійченко, Г. М. Брусільцева, А. В. Галушко. — Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. — 480 с.
3. Цивільний кодекс України: Коментар. — Харків: Одисей, 2003. — 856 с.
4. Цивільний кодекс України. Основи законодавства для економістів / Укладачі: Ю. Б. Іванов, М. І. Коновалов, В. Д. Понікаров. — Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. — 416 с.
5. Цивільний процесуальний кодекс України. — Урядовий кур'єр. — 2004. — 14 липня.
6. Зобов'язальне право: Теорія та практика / За ред. О. В. Дзери. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 912 с.
7. Понікаров В. Д. Правознавство. Конспект лекцій. — Харків: Вид. ХНЕУ, 2004. — 172 с.
8. Понікаров В. Д., Андрійченко Ж. О. Господарське законодавство. — Харків: ВД «ІНЖЕК», 2004. — 232 с.
9. Понікаров В. Д., Єрмоленко О. О., Славінська О. М. Авторські права та інтелектуальна власність: Конспект лекцій. — Харків: Вид. ХНЕУ, 2006. — 100 с.
10. Цивільне право України (в запитаннях та відповідях) / За ред. Є. О. Харитонова, А. І. Дрішлюка, О. М. Калітенко. — Харків: Одисей, 2005. — 576 с.
11. Цивільне право України: Курс лекцій. У 6-ти т. / За ред. Р. Б. Шишки. — Харків: Еспада, 2006.
12. Цивільне право України: Підручник: У 2-х т. / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Ярецького. — К.: Юрінком Інтер, 2004.

Додаткова

1. Богданов Е. В. Предпринимательские договоры. — М.: Книга-сервис, 2003. — 192 с.
2. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения. — М.: Статут, 2000. — 848 с.

3. Гражданское право Украины. Ч. 1 / Под ред. проф. Пушкина А. А., доц. Самойленко В. М. — Харьков: НУВД, 1996. — 570 с.
4. Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. проф. А. Довгери. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 292 с.
5. *Йоффе О. С.* Обязательственное право. — М.: Юр. лит., 1999. — 980 с.
6. *Луць В. В.* Контракты у підприємницькій діяльності. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 560 с.
7. *Мережко А. А.* Договор в частном праве. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — 176 с.
8. *Підпригора О. А.* Римське приватне право: Підручник. — К.: ВД «Ін Юре», 2001. — 440 с.
9. Типові форми юридичних документів: договори, контракти, угоди, акти, позовні заяви, нормативні матеріали / Упоряд. М. В. Стаматина. — 6-е вид., перероб. та доп. — Харків: Арсіс, 2002. — 720 с.
10. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 766 с.
11. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник / За ред. Я. М. Шевченко. — К.: Ін Юре, 2003. — 520 с.
12. Цивільне і сімейне право України / За ред. Є. О. Харитонова, А. І. Дрішлюка. — Харків: Одіссей, 2003. — 648 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

В. Д. Понікаров
С. М. Попова
Д. В. Назаренко

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Навчальний посібник

Керівник видавничих проєктів – *Б.А.Сладкевич*
Друкується в авторській редакції
Дизайн обкладинки – *Б.В. Борисов*

Підписано до друку 25.05.2007. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Гарнітура PetersburgС.
Умовн. друк. арк. 12,25.

Видавництво “Центр учбової літератури”
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA
Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006